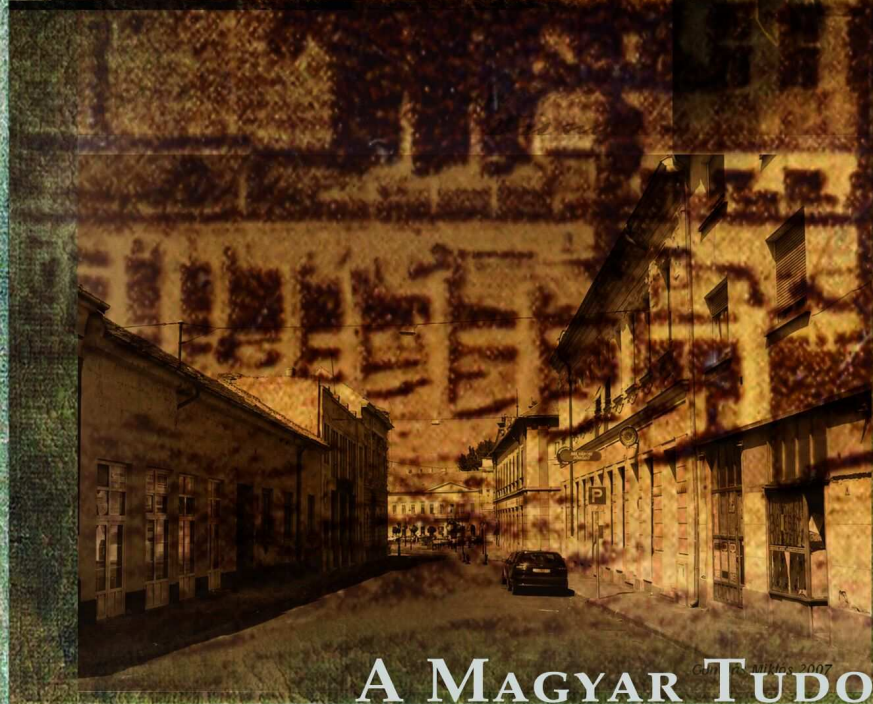

DANUBIUS NOSTER

2019 KÜLÖNSZÁM

A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJA AZ EJJF-EN

AZ EÖTVÖS JÓZSEF FŐISKOLA TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

DANUBIUS NOSTER

2019 különszám

AZ EÖTVÖS JÓZSEF FŐISKOLA TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévente

Főszerkesztő:

Bordás Sándor

Szerkesztők:

Tóth Sándor Attila, Pogány Csilla

Szerkesztőbizottság:

Heinrich Badura (Bécs, Ausztria)

Erdélyi Margit (Révkomárom, Szlovákia)

Andrew C. Gross (Cleveland, USA),

Guzsvány Valéria (Újvidék, Szerbia),

Mohos Mária (Pécs, Magyarország),

Patay Ilona (Nyitra, Szlovákia),

Lapalapító: Majdán János

Lapterv: Horváth Csaba Árpád

Grafikai szerkesztés: Gyórfi Tamás

Tördelés: Tóth Sándor Attila

Kiadja: Eötvös József Főiskolai Kiadó, Baja

Felelős kiadó: az Eötvös József Főiskola rektora

Szerkesztőség: 6500 Baja, Szegedi út 2.

Telefon: (79) 524-624

HU ISSN 2064-1060

TARTALOM

Obádovics J. Gyula ÉLETEM A MATEMATIKA MATHEMATICS: MY LIFE	3
Tóth Sándor Attila HORATIUS ÓDAKÖLTÉSZETÉNEK MORALITÁSERŐTEREI VAENIUS NÉHÁNY EMBLÉMÁJÁBAN THE FORCE FIELDS OF MORALITY OF HORATIUS' ODES IN SOME VAENIUSIAN EMBLEMS	7
Kakuszi B. Péter NÉHÁNY PÉLDA A „MEGVÁLTÁS MOTÍVUMRA” A MAGYAR IRODALOMBÓL EXAMPLES OF REDEMPTION MOTIFS IN THE HUNGARIAN LITERATURE	21
Domokos Áron A SCIENCE-FICTION MINT OKTATÁSI ESZKÖZ SCIENCE-FICTION AS A TEACHING TOOL	33
Fülöp Zoltán Ottó A SZÓDAVÍZ KULTURÁLIS KONTEXTUSÁNAK VIZSGÁLATA A KORABELI TÁRGY-, SAJTÓ- ÉS REPREZENTÁCIÓTÖRTÉNET TÜKRÉBEN (1850–1914) THE IN-DEPTH STUDY OF THE CULTURAL CONTEXT OF SODA WATER IN THE TANGIBLE CULTURE, PRESS AND REPRESENTATION HISTORY OF THE TIME (1850–1914)	47
Bayerle Alajos 150 ÉVES A NÉPOKTATÁSI TÖRVÉNY THE 150 YEARS OLD PUBLIC EDUCATION LAW	69
Huszár-Samu Nóra ALSÓ TAGOZATOS DIÁKOK ÉS OLVASÁSI SZOKÁSOK PRIMARY SCHOOL PUPILS AND THEIR READING HABITS	83
Szettele Katinka FEJLESZTHETŐ-E A KREATIVITÁS? A KREATÍV POTENCIÁL JELENTŐSÉGE NAPJAINKBAN CAN CREATIVITY BE DEVELOPED? THE IMPORTANCE OF THE CREATIVE POTENTIAL IN OUR DAYS	95

A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJA – EJF 2018

- Marczin István
KÉPZŐMŰVÉSZETI MŰVÉSZTELEPEKEN RÉSZTVEVŐ HIVATÁSOS
KÉPZŐMŰVÉSZEK ELVÁRÁSAI, IGÉNYEI
THE EXPECTATIONS AND NEEDS OF ARTISTS IN AN ARTIST
COLONY 101
- Liskáné Svecz Andrea
ÉLETREVALÓ HÉT SZOKÁS – SZEMLELETFORMÁLÁS A
BAJAI EÖTVÖS JÓZSEF ÁLTALÁNOS ISKOLÁBAN
SEVEN HABITS FOR LIFE – ATTITUDE FORMATION AT
THE EÖTVÖS JÓZSEF PRIMARY SCHOOL 105
- Manz Adelheid
ÜBERSCHREITEN SPRACHLICHER GRENZEN IN DEN FRÜHEN
JAHRZEHNTEEN DER STAATLICHEN LEHRERAUSBILDUNG-
SANSTALT IN BAJA
CROSSING LANGUAGE BARRIERS IN THE EARLY YEARS OF
THE STATE INSTITUTION OF PRIMARY EDUCATION IN BAJA 109
- Pogány Csilla
ABOUT THE NEED OF A SELF-SUPPORTING STRATEGY
IN THE HUNGARIAN TERTIARY EDUCATION
EGY ÖNÁLLÓ, BELSŐ KEZDEMÉNYEZÉS
EREDMÉNYEKÉNT MEGFOGALMAZOTT NEMZETI
FELSŐOKTATÁSI STRATÉGIA SZÜKSÉGESSÉGÉRŐL 117

VISSZAEMLEKEZÉS a tanítóképzésről és a tudomány szolgálatáról

Obádovics J. Gyula

ÉLETEM A MATEMATIKA

Baján, Darázs utca 27-es számú szoba-konyhás nádfedeles házban születtem. A házat már régen lebontották. Még nem voltam három éves, amikor bunyevác anyanyelvű gyerekként bekerültem a Kinizsi Pál utcai magyar nyelvű óvodába. Az óvónőnek feltűnt, hogy a magyar mondókákat, versecskéket egyszeri hallás után el tudtam mondani, de nem tudtam magyarul beszélni. Szeretettel foglalkoztam velem, és két hét után már magyarul beszéltem.

A Szent Antal utcai elemi iskolában, Bellosics Flóra tanítónőtől tanultam írni és olvasni. Igazi pedagógus volt, nagyon szerettem. Szentistvánra költözésünk iskolaváltással járt, amely gyermeki szívemnek nagy fájdalmat okozott. A harmadik, negyedik osztályban tanultakra nem is emlékszem, mert a plébános úr elkért a tanító úrtól, s naponta egy-két órát ministrálással, harangozással a templomba töltöttem.

Az elemi iskola négy osztálya után, jeles bizonyítvánnyal a bajai polgári iskolába íratlak. Szerencsésnek tartom, hogy az „A” osztályba vettek fel, mert olyan szakmailag kiváló pedagógus tanárok tanítottak, mint Hódsághy Béla, Lukin Sándor, Ozorai János. A matematika tanítása nem volt megfelelő. Az antikváriumban az *Egyszeregytől az integrálig* című könyvet megvettem, olvastam, s bonyolultnak látszó megoldásokon elgondolkoztam, egyszerűbb megoldásokat kerestem. A matematika órán a dolgozatok minden feladatát megoldottam, de több lépést nem írtam le, fejben számoltam ki, ezért sosem kaptam rá jelest csak jót.

Hasonló problémám adódott a bajai m. kir. áll. líceum és tanítóképző-intézet. első osztályában, ahova a polgári iskola elvégzése után beiratkoztam. A matematika dolgozat egyik szóbeli feladatát

$x^2 + 2x = 8$ másodfokú egyenletre lehetett visszavezetni. Ránézésre mindkét oldalon négyzetkifejezést láttam, $(x + 1)^2 = 3^2$, és felírtam a két gyököt: $x_1 = 2, x_2 = -4$. Nem használtam a másodfokú egyenlet megoldó képletét. A tanár úr áthúzta, nagy piros kérdőjel mellett „kiről másolta?” tündökölt, és a többi feladat mellett is piros kérdőjelek sorakoztak fenyegető módon, mert a részsámításokat nem írtam le. Tiltakozásomra „Mögbukik, mint a vödör. Küldje be az anyját.”

Három osztálytársamat matematikából rendszeresen segítettem. Egyik osztálytársam, akivel előző nap megértettem a gyökképlet használatát, segíteni próbált „Fogadatlan prókátor, üljön le” választ kapta.

Félév után Zrínyi Aladár lett a matematika tanárunk, aki annak örült, ha a tankönyv szerinti formális megoldások helyett tudtam egy jobbat.

Egy évig licisták voltunk, majd egy rendelettel tanítóképzősök lettünk, mert a visszatért területeken tanítóhiány volt. Ettől kezdve számomra minden tárgy minden órája élvezetes volt, mert nemcsak az új anyag előadására került sor, hanem annak megtanítására, átadásának módszerére is.

Az ötödik évben, 1945 szeptemberében, megszállt a továbbtanulási láz. Líceumi érettségit tettem és beiratkoztam a budapesti kir. magyar Pázmány Péter tudományegyetem bölcsészet-tudományi karára, matematika-fizika szakra.

A matematika különböző fejezeteit előadó tanáraim voltak: *Fejér Lipót, Kerékjártó Béla, Fejes Tóth László, Rényi Alfréd, Riesz Frigyes, Szász Pál, Turán Pál.*

A tudományos kutatómunkához szükséges ismeretek alapjait *Fejes Tóth László* Geometriai proszemináriumán és *Fejér Lipót* Matematikai szemináriumán sajátítottam el.

Matematikai és számítástudományi témakör tanulmányozására két hónapot a Belgrádi Egyetemen, két hónapot a Londoni Állami Egyetem Számítástudományi Intézetében töltöttem. Matematikai és számítástudományi világkonferenciákon, vezetéstudományi nemzetközi szemináriumokon részt vettem és előadást tartottam.

MTA levelező aspiránsaként gépi numerikus módszerek témában kutatómunkát végeztem. Számítástechnikai gyakorlat szerzésére kijelölt munkahelyem a MTA Számítástechnikai Központ (1960-1964) volt. (Aspiránsvezető: Frey Tamás). Ott írtam az első programot az M-3 első hazai számítógépre.

Főiskolai és egyetemi oktatóként ötvenöt év alatt tanárjelöltek és mérnökjelöltek ezreit tanítottam matematikára, számítástechnikára, numerikus módszerek alkalmazására, és a pedagógus munka szeretetére. Az utóbbi eredményeként hallgatóim közül ma is tizennyolcan a Miskolci Egyetem oktatói, hallgatóim közül többen a Magyar Tudományos Akadémia tagjai. Hosszas harc után elértem, hogy a Miskolci Egyetemen – a hazai műszaki felsőoktatás tananyagába elsőként – kötelező tárgyként legyen a mérnöki számítások végzéséhez nélkülözhetetlen numerikus módszerek és a számítástechnika, melynek eredményes oktatásához – négy számítógép telepítésével – Számítástechnikai Labort hoztam létre. A számítástechnika egyetemi oktatásának problémái témában több nemzetközi konferenciát szerveztem.

Az ELTE TTK Gépi numerikus módszerek Tanszékének docenseként Numerikus módszerek és Számítástechnika tárgyakat oktattam (1971-1981). Numerikus módszerek és programozásuk címmel egyetemi tankönyvet írtam, amely minden eljárás FORTRAN IV nyelven írt programját is tartalmazza.

A GATE Mezőgazdasági Gépészmérnöki Kar Matematika Tanszéke mellett megszerveztem a Számítástechnikai Tanszékét és a Számítóközpontot. A Matematikai és Számítástechnikai Intézet tanszékvezető egyetemi tanáraként végzett oktatási munkámat jól jellemzi, hogy végzős hallgatóim aranygyűrűs kiváló tanárnak választottak.

80 évesen is a Kodolányi János Főiskola Matematika-Statistika Tanszék aktív oktatója voltam.

Egyetemi oktatómunkám mellett a Borsodi Vezető Továbbképző Iskola valamint az általam megszervezett Munkaügyi Számítástechnikai Intézet, továbbá az Országos Vezetőképző Központ tanfolyamain számítástechnikai ismereteket tanítottam.

reketek – hazánkban elsőként – piacorientált interaktív vezetői játékokkal oktattunk, és e témában elért eredményeinkről több nemzetközi szemináriumon előadást tartottunk.

Több éven keresztül a számítástechnikai OKJ tanfolyamokon Minisztériumi megbízással elnöki teendőket láttam el.

Több egyetemi jegyzet megírása után 1958-ban megjelent Matematika c. könyvem szinte minden család könyvespolcán megtalálható. A 2017-ben megjelent 20. magyar, és a korábban kiadott két német nyelvű kiadással együtt 500 000 Obádovics: *Matematika* jelent meg, ill. fogyott el. Több százezer érettségi, egyetemi és főiskolai felvételi vizsgára készülő diák ebből a könyvből készült fel. Az iskolai használatra nem kötelezően előírt matematika könyvek egyike sem ért el ilyen sikert, és ekkora példányszámot.

Idézet a Bolyai Társulat Könyvbizottságának bírálatából (1968): „Ez a kiváló könyv [...] kiváló segítség a matematikát tanulók és tanítók részére... ez indokolja sok magyar kiadás népszerűségét és külföldi kiadásainak sikerét. Jó stílusa és könnyen érthető fogalmazása miatt különösen sok dicséretet kapott...”

Idézet a Technika, III. évf. 1. számából: „A világos előadáson kívül a lényeg finom hangsúlyozásával, az ábraanyag gondos kiválasztásával és ötletes kialakításával a hasonló idegen nyelvű könyvek közül is kiemelkedik.”

A Tankönyvkiadó által kiadott matematika és számítástechnika tárgyú *Bevezetés a programozásba*. Társszerző: Szelecsán János, és a „*Numerikus módszerek és programozásuk*, egyetemi tankönyv a Tankönyvkiadó javaslatára nívódíjban részesült.

Harminckét szakkönyvem közül a matematika és számítástechnika tárgyú könyvek, a megjelenésük időpontjában részben új ismereteket közöltek, hiánypótlóak, és az egyetemi és főiskolai oktatás nélkülözhetetlen segédkönyvei voltak az általam írt harminc egyetemi jegyzettel együtt.

A matematika területén elért *új tudományos eredményeim* a differenciálegyenlet-rendszerre vonatkozó kezdeti és peremértékproblémáról, konstans együtthatójú lineáris differenciálegyenlet-rendszerek új megoldásáról, valamint sajátértékek kiszámításáról írt doktori és kandidátusi értekezésem és tudományos folyóiratokban megjelent cikkeim, valamint a *Mátrixok és differenciálegyenlet-rendszerek* című könyvem tartalmazzák.

Név: Dr. Obádovics J. Gyula

Születési hely: Baja

Születési dátum: 1927. 03. 03.

Közép- és felsőfokú tanulmányok helye:

Bajai Állami Líceum és Tanítóképző Int. 1941- 1945.,

Kiegészítő gimnáziumi érettségi, Budapesti IX. ker. Állami Fáy András Gimnázium, 1945.

Pázmány Péter Tudományegyetem, Matematika-Fizika szak, 1945-1950.

Szakképzettség: Matematika-fizika szakos középiskolai tanár, a matematikai tudományok kandidátusa, dr. rer. nat., dr. techn.

Munkahelyek, munkakörök, beosztások:

Közlekedés- és Postaügyi Min. min. előadó, 1949-1951.

Műszaki Tanárképző Főiskola, Matematikai Tanszék, adjunktus, 1951-1952.

Miskolci NME Matematikai Tanszék, adjunktus, docens, Számítástechnikai labor. vezető, 1952-1970 .

Munkaügyi Minisztérium, Számítástechnikai Int., igazgató, és az ELTE Gépi Numerikus Módszerek Tanszék, docens, 1970-1981.

Gödöllői Agrártudományi Egyetem Matematikai és Számítástechnikai Intézet, igazgató, tanszékvezető egyetemi tanár, 1981. ápr. 15.- 1987. dec. 31.

Ny. egyetemi tanár, 1988–... , Professor Emeritus 2006.

Speciális szakterület: gépi numerikus módszerek, lineáris operátorok, differenciálegyenlet-rendszerek.

Társadalmi, szakmai, közéleti, politikai tisztségek:

Pedagógusok Szakszervezete Központi Vezetőségének tagja, 1960–1970.

Borsodmegyei MTESZ Neumann János Számítástudományi Társaság alapítója, elnöke, 1968-1971.

Országos Neumann János Számítástudományi Társaság alapító tag, főtítkárs h., elnök h. 1970-1983.

Magyar Tudományos Akadémia Számítástudományi Bizottság, választott tag, 1972-1980.

SCOLAR Könyvkiadó, Társalapító, Szerk. biz. elnöke (1993- 2008)

Bunyevác Kulturális Intézet Alapítvány létrehozója, 2018.

Bolyai János Matematikai Társulat tagja 1952-

Neumann János Számítógép-tudományi Társaság tagja, Informatikatörténeti Fórum tiszteletbeli elnöke.

Kitüntetései, szakmai díjai:

Neumann János-díj, 1980.

MTESZ- díj 1984.

Munka Érdemrend arany fokozat 1981.

Április Negyedike Érdemrend 1987.

A Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje kit. 2003.

Neumann János Számítástudományi Társaság Életmű-díj, 2012.

Bács-Kiskun Megye Tudományos Díja, 2012.

ME Gépészmérnöki és Informatikai Kar „Kari Érem” kit. 2013.

„Balatonszárszó Díszpolgára” kit., 2015.

„Pro Negotio Universitatis” Szent István Egyetem, 2015.

Baja Város Hírnevéért Alapítvány Díja 2016.

Kabay János Díj, MTESZ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye kit. 2017.

„Baja Város Díszpolgára” kitüntetés, 2017.

A Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje kit. 2018.

Könyvalakban megjelent publikációk:

32 Matematika ill. Számítástechnika tárgyú kötet, három regény, egy verses kötet.

Tóth Sándor Attila

**HORATIUS ÓDAKÖLTÉSZETÉNEK MORALITÁS-
ERŐTEREI VAENIUS NÉHÁNY EMBLÉMÁJÁBAN**

– részlet egy elkészült nagyobb munkából –

A horatiusi *carmen*ekben megszólaló moralitás a 16–18. századi recepció szempontjából a barokkos értelmezés más-más szegmenseit hívja életre. Ennek képi megjelenítése fellelhető az emblémairodalomban, különösen pedig Vaeniusnak a horatiusi lírai életmű ihletésére született emblémáiban s annak képi anyagában.

Amstelodami,
And. Cornelium Vaenius. 1655.

A német nyelvű kiadás címlapja

A moralizálásnak e nagyfokú jelenléte ihlette, hogy például a német nyelvű (1656) már nem is az *Emblemata Horatiana* cím szerepel, hanem a *Moralia Hortiana*. A lemmák és a horatiusi ódákból kölcsönzött megerősítő versek a moralitás változatos témáit vetik fel. Ezekből válogatunk a következőkben.

Az értelmezés emblematikus erőterei Horatius 2. 10. ódája (s más latin auktorkok) idézetei alapján Vaenius két emblémájában

Vaenius a horatiusi diatribé-ihletésű *carmen*eket (továbbra is elsősorban a lemmáknak Horatius ódái alapján készült megerősítéseit vesszük alapul) meghatározónak tekintő emblémakönyvében (*Emblemata Horatiana*) két embléma is kölcsönöz néhány versszakot a római költő egyik legismertebb, s a koraújkori (s az újkori) recepcióban a legtöbbet értelmezett s imitált *Licinius Murenához* szóló és címzett, az *Ódák* 2. könyve 10. verséből.

Az egyik embléma lemmája arra figyelmeztet, hogy a *méltóság legmagasabb pontja bizony sikamlós* (könnyen a mélybe lehet zuhanni): *culmen honoris lubricum*.¹ Ezt erősíti meg Horatius 2. 10. versének 2. és 3. versszakának (5–12. sor) idézetével:

*Auream quisquis mediocritatem
Diligit, tutus caret obsoleti
Sordibus tecti, caret invidenda
Sobrius aula.
Saepius ventis agitur ingens
Pinus et celsae graviore casu
Decidunt turres feriuntque summos
Fulgura montis.
(Akinék szívében arany közép tart
súlygyent, azt nem nyomorítja rozszant
putri szennye, nem nyomorítja büntő
udvari pompa
Égverő fenyvek sudarát sűrűbben
rázza fürgeteg, recsegőbb robajjal
dől a nagy torony s a hegyek legormát
sújtja a villám.)²*

A költeményt – amelynek a 16–18. századi kommentáros kiadásában elsősorban a *mediocritas*, a közép megtartására, és a sorsváltásban a lélek

¹ VAENIUS, 1607. 98., 1883. 90., 1684. 92.

² UÓ., uo. (Mindhárom vizsgált kiadás.) HORATIUS, 1961. 153. Ford. SZABÓ Lőrinc. Szó szerinti fordítását olvassuk Ritoók Zsigmond tanulmányában: „Aki az arany középszert választja, biztonságban ment marad az irigylendő palotáktól. // Gyakrabban mozgattatik a szelek által a hatalmas fenyő, súlyosabb eséssel zuhannak a tornyok, és a hegyek tetejére sújt le a villám.” RITOÓK Zsigmond, *Horatius és az arany középszert* = UÓ., *Vágy, költészet, megismerés. Válogatott tanulmányok*, Osiris, Bp., 2009. 359–366. Az idézett részeket l. 361.; 362.

békéjének megőrzésére szólítanak fel az argumentumok³ (l. vizsgálatunkat *Az arany közép mint politikum és életelv Horatius Carmenjei 2. könyve 10. versében*) –, a lemmával értelmezi is. Méghozzá úgy, hogy egyaránt tekintetbe veszi a moralitás és annak erényelméletében a magas hivatalra szert tett, tehát a politika világában ténykedő ember helyes magatartását. Vagyis, a túl magas hivatali méltóságokba (*honor*) jutott ember élethelyzete veszélyessé válik, a tetőpontra nehéz egyensúlyozni, könnyel elbukhat. (Az erény mentheti meg, de itt azt nem fejt ki.) Erre figyelmeztetnek (a kommentárok által elsősorban Lucretiusnál [*De rerum natura*, 6. 421–422.; 5. 1131–1132.⁴] fellelhető) a természeti példák (9–12. sor), amelyek óvnak a túlonúl magastól.

Nézzük a további idézeteket, mennyiben erősítik a horatiusi életelv eme interpretációját. A következő citátum Seneca *Agamemnon* című darabjából való, a 103–107. sort idézi:

*Felix mediae quisquis turbae
sorte quietus
Aura stringit litora tuta
Timidusque mari credere cumbam
Remo terras propiore legit.
(aki sorsán nem kesereg s boldog
átlagos ember,
biztos széllel part mentén jár,
s nem bízva a nyílt tengerre a bárkát,
száraz partok közelében evez.)⁵*

A senecai idézet megerősíti a kiragadott horatiusi sorokat, s a magasra törő embert inti önmérsékletre a természeti kép segítségével: kerülni kell a veszélyt hozó nyílt tengert, s óvatosan a part mentén kell hajózni. A nem idézett 102. sor arról szól, hogy a *dolgok mértékletessége* közepette hosszabb az élet, amelyet a műfordítás (Eiler Tamás) a horatiusi *aerea mediocritas* magyar fordítási formulájával (Földi János, Versegly Ferenc és Berzsényi Dániel⁶) ad vissza.⁷

A folytatásban ismét Horatius költészetéből meríti a gondolati mondani-
való erősítését, még pedig a *Levelek* 2. könyve 2. verséből (199–202.):

*Pauperies inmunda domus procul absit: ego utrum
Nave ferar magna an parva, ferar unus et idem.
Non agimur tumidis velis aquilone secundo,
Non tamen adversis aetatem ducimus austris.*

³ L. HORATIUS–LAMBINUS, 1566. 114. „Retinendam esse mediocritatem, et animi in utraque fortuna, aequabilitatem.”

⁴ „Altaque cur plerumque petit loca plurimaque eius / Montibus in summis vestigia cernimus ignis? (S mért a magas hegyeket veszi célba leginkább [ti, a villám], / S legtöbbször mért bérci tetőket sújt a tűzével?)” „Invidia quoniam ceu fulmine summa vaporant / Plerumque et quae sunt aliis magis edita cumque (Mert az irigység többnyire, mint villám, a tetőket / Sújtja, s mindazokat, mik másoknál magasabbak).” LUCRETIUS–TÓTH, 1997. 193.; 170.

⁵ UŐ., uo. SENECA, 3., 2006. 252. Ford. EILER Tamás.

⁶ RITOÓK, 2009. 362.

⁷ SENECA, 3., 2006. 252. „Modicis rebus longius aeuum est (Hosszabb életet él a középszer).

*(Házam a csúf ínség kikerülje, de hogy csodagálya
vagy kicsi csónak visz, mindegy, ugyanazt viszi úgyis!
Nem suhanok dagadó vásznakkal az északi szélben,
Ámde a déli vihar sem hányja az életemet).⁸*

Az idézetben már a *csúf ínség* elkerüléséről is szól, de a *mors ultima rerum est*-gondolat jegyében hangsúlyozza, mindegy, nagy hajó vagy kicsi csónak viszi oda, mégis tartózkodik mind az éjszaki, mint a déli viharos szelektől.

Az 1684-es kiadásban nem szerepel (másik két használt kiadásunkban viszont igen) Ovidius *Tristiája* 3. könyve 4. énekének 25–26. sora, amelyben az epikureizmus *lathe bioszasz*-elve (*rejtőzz el az életeddél, élj rejtőzködve*) fogalmazódik meg:

*Crede mihi, bene qui latuit bene vixit, et intra
Fortunam debet quisque manere suam.
(Hidd el, mind, aki jól rejtőzik, szépen is él az.
Élj hát jól azzal, mit hoz a sor teneked.).⁹*

Ez beleillik abba a gondolatsorba, amelyet a horatiusi idézetekkel is sugall: a túlságosan magasra törő ember, a természeti példákat figyelembe véve, menthetetlenül elbukik.

Megjegyzendő, hogy Ovidius jeles kommentátora, az Európa-szerte használt 17. század jezsuita poétikai kézikönyvek szerzője, Jacobus PONTANUS (1542–1626) művében (*Iacobi Pontani de societate Iesu in Ovidii Nasonis Poetarum ingeniosissimi, Tristium, et De Ponto libros novi commentarii [...]*, Ingolstadii, 1610.) bő magyarázatokkal látja el ez a mondatot, amelyben arra hívja fel a figyelmet, hogy Epikurosznak e szavai egy közmondásra vezethetők vissza. Magyarázatként azt írja: *úgy élj, írja, hogy senki se tudja, hogy élsz.*¹⁰ Idézi is Horatius *Levelei* 1. könyve 17. darabjának 9–10. sorát, amelyben azt írja:

*Nam neque divitibus contingunt gaudia solis
Nec vixit male, qui natus moriensque fefellit
(nemcsak a gazdagokat juttatja az élet örömhöz
S nem balul élt, aki feltűnés nélkül születet-halt).¹¹*

A verssorokhoz magyarázatot is fűz: vagyis, itt arról van szó, rejtőzött az, akinek sem születése, sem halála nem volt ismert, azaz az emberek között ismeretlenül élt. Megerősítő idézetében Euripidész *Íphigeneia Auliszban* című tragédiája 17–19. sorát idézi, ahol a filozofáló Agamemnón szólal meg:

⁸ VAENIUS, uo. (Mindhárom kiadás.), HORATIUS, 1961. 573. Ford. MURAKÖZY Gyula.

⁹ VAENIUS, 1607. 98.; 1683. 90. OVIDIUS, *Keservek (Tristia)*, Magyar Könyvklub, Bp., 2002. 60. Ford. ADAMIK Tamás.

¹⁰ PONTANUS, 1610. 306.

¹¹ UŐ., uo. 306. HORATIUS, 1961. 531. Ford. RADÓ György.

[Αγ. ζῆλῶ σέ, γέρον.]
 ζῆλῶ δ' ἀνδρῶν ὅς ἀκινῆτον
 βίον ἐξεπέρασ' ἀγνοῖς ἀσκληίς-
 τούς δ' ἐν τιμαῖς ἦσσαν ζῆλῶ.

([Irigyellek, öreg,]
 s mindazt véled, ki veszélytelen
 megy az életuton, s nincs hire-neve).¹²

E sorok értelmezése is a körül forog, írja, hogy szerencsésnek ítéli, aki ismeretlen, tekintély nélküli, dicstelen éli le életét. Akik viszont a tisztségeknek élnek, szerencsétlenek. Még egy példát hoz, Seneca *Thyestes* című darabjának 396–403. sorát idézi:

*Nullis nota Quiritibus
 Aetas per tacitum fluat.
 Sic cum transierint mihi
 Nullo cum strepitu dies,
 Plebeius moriar senex.
 Illi mors grauis incubat
 Qui, notus nimis omnibus,
 Ignotus moritur sibi.
 (s szürkén honbeliek között
 csöndben folyják el életem.
 Így morzsolva le napjaim
 zajtól messzi, miként szerény
 polgár hunyjak el aggon én.)¹³*

Ebben az idézetben már a szerény, csendes élet kap szerepet, és a visszavonultság.

E kis kitérő után térjünk vissza Vaenius emblémájának a lemma megerősítését szolgáló idézeteihez. A folytatást már csak az 1683-as kiadásban látjuk, ahol Tacitus *Annales* című művéből (1. 72. 5.) idéz: „*Cuncta mortalium incerta, quantoque plus adeptus foret, tanto se magis in lubrico dictitans (minden emberi végzés bizonytalan, s minél többet érne el, annál sikamlósabb talajon érezné magát, mondogatta).*”¹⁴ Ez az idézet is a szerény megelégedettség irányába mutat: a magasba emelkedés ott rejti a bukás veszélyét.

Az 1683-as kiadás újabb szövege a népszerű olvasmánynak számító Curtius Rugus Nagy Sándor-életrajzából (Curtius, [*De rebus gestis Alexandri Magni*] lib. 7. [caput 33.]: „*Fortunam tua pressis manibus tene, lubrica est, nec invita teneri potest, [...] impone felicitati tuae terminos quo illam facilius regas* (Ezért hát jól ragadd üstökön a szerencsédet, mert egykönnyen kisiklik a mar-

¹² UÓ., uo. 306. EURIPIDÉSZ, 1984. 890. Ford. DEVECSERI Gábor.

¹³ UÓ., uo. 306. SENECA, 3., 2006. 300. Ford. KÁRPÁTY Csilla.

¹⁴ VAENIUS, 1683. 98. Tacitus, *Évkönyvek = TACITUS összes művei*, 2., Európa, 1980. 57. Ford. BORZSÁK István.

kodból, s erőszakkal fogva nem tarthatod. [...] zabolázd meg jó sorsodat, annál könnyebben uralkodol rajta.)¹⁵ Itt már a *fortuna* (jó- vagy a balsor) határozza meg az ember sorsát. Ennek képzete az elillanó Kairosz-Occasio személyével azonosítható: ha nem ragadja az ember üstökön, elvész az *alkalom*. Ugyanakkor az idézet másik fele a megragadott szerencse (és alkalom) féken tartásáról, mérsékléséről szól, amelyen az ember, ha *összebb vonja hajója vitorláit*, könnyebben uralkodhat, tehát a mértékletesség mindenütt meghatározó.

Seneca *Oedipus* című művének citálásával (8.; 11. sor) folytatódik e kiadás:

Ut alta uentos semper excipiunt iuga

Imperia sic excelsa Fortunae obiacent.

(az öblöt szirttel széthasító hegyfokot

[csapdossa még a nyugvó tenger fodra is]

– így martaléka a sorsnak, kik magasban úr.)¹⁶

Az idézetben Seneca a horatiusi versben (de láttuk előzményeit és a későbbi auctorok átvételeit is) fellelhető természeti kép (a szirtet csapdosó tenger) és a magasra törő ember sorsváltozásának párhuzamát állítja az olvasó elé.

A Livius *Ab urbe condita* című műve 30. könyvéből (21–22.) idézett mondat ismét a szerencse forgandóságára hívja fel a figyelmet: „*Simul parta ac sperata decora unius horae fortuna euertere potest* (A szerencse egyetlen óra alatt megsemmisítheti már megszerzett és ezután remélt dicsőséged).”¹⁷

Végül Seneca *Medea* című tragédiájának 221–222. sorát idézi, amelyben szintén a vakszerencse hatalmáról ír:

Confide regnis, cum leuis magnas opes

Huc ferat et illuc casus

(Így bízz királyszékben! Sok kincset elseper

Szeszélyes vakszerencse.)¹⁸

Az értelmezésben tehát a *mediocritas* erénye a szerencse szeszélyévé válik olykor, amelyet, azzal valamennyire befolyásolni is lehet, s mérsékelni az esetlegesen a magasról való lezuhanás rettenetét.

Nézzük az emblémához tartozó képet, vagyis a festményt! A háttér dimbes-dombos táj, a zöldes és a barna szín keverékében, amelyben hátul, a középső részén egy kettős sziklacsúcsú hegy mered. Az égen szürkés és szürkés-kék viharfellegek vannak, amelyet sárga és sárgásbarna, a csúcsával érintkező, négyzet alakú fény nyit meg. Ez lehet (illetve valószínűen az) már a sudár fenyőbe belecsapó villám fénye, vagy a fa lángoló csúcsa, amely az égen barnássárga hasadé-

¹⁵ UŐ., uo. 90. Q. CURTIUS Rufus, *A makedón Nagy Sándor története*, Európa, Bp., 1967. 192. Ford. KÁRPÁTY Csilla.

¹⁶ UŐ., uo. SENECA, 3., 2006. 209. Ford. JÁNOSY István.

¹⁷ UŐ., uo. LIVIUS, *A római nép története a város alapításától*, 3. Európa, Bp., 1982. 201. Ford. MURAKÖZY Gyula.

¹⁸ UŐ., uo. SENECA, 3., 2006. 135. Ford. KÁRPÁTY Csilla.

kot nyit. Egyébként villámok világítják meg az eget; egy sárga fénynyaláb találja el a hegy egyik csúcsának alsóbb részét, de újabb három nyaláb is látszik, amelyek egyike nyílveszőhegyű fény, a másik kettő mintegy a hegyen lecsúszó szélesebb és keskenyebb fénysáv.

H O R A T I A N A .

۷۵

A lemmához és a horatiusi versidézethez tartozó kép az 1684-es rézmetszetes kiadásból

A hegy alján egymás mellett két, majd a hegyek között futó folyóparton egy ház látható. A folyón kis kőhíd, amelyen éppen egy hadsereg vonul át: a gya-

logos katonák már a hídon vannak, a lovasok, élükön a király (vagy a vezér) éppen most értek a hídhoz. Ez a kép síkjának második része.

A festmény előterében a lovas katonák felöli oldalon magas, zöldellő fenyőket látunk a sziklákön, a másik oldalon élénkzöld mohás részen álló fenyőt, mögötte pedig a helyre épült középkorias (és olaszos jellegű) várkastélyt, amelynek egyik tornya, mintha kivették volna a helyéből (s természetellenesen mintha rom-alapzatára helyezték volna) a ledőlés állapotát mutatja. Helyzetéből adódóan eléggé szimbolikus formában.

Az előkelő tornyos kastély alatt a folyóparton keskeny út, az út végén pedig egyszerű kunyhó, amelyet vándorbottal a kezében, hátán málhával most hagy el terhétől görnyedt gazdája. Bent egy női alak vehető ki, a felesége, akinek a kezében seprű, s nézi a férj távozását.

A kép főalakja egy szürkeruhás, vállára vetett lila köpenyes középkorú, barna hajú és szakállas férfi, aki nem a kép közepén (a festmény aranymetszésében) ül, de kellő távolságra mindentől, valahol közepén. A földön előtte egy szürke színű (fém)talpas ingaeszköz, amelynek téglalap alakú házában egy barna rúd látható sárga véggel, amely éppen egyensúlyban van. A sárgásbarna, zöldes sziklán ülő férfi (akinek egyik lába látszik csak, a másikat a köpeny takarja) az egyik kezével éppen megálltja középen ezt az inga nyelvét s gondolkodva nézi. A másik keze az ölében pihen.

A kép híven követi s értelmezi a horatiusi szöveget: megjelenik a villám-sújtotta fenyő s részben a hegy, a magasra épített palota összeomló tornya, a szegényes kunyhó, valamint a *súlyegyent*¹⁹ kereső bölcs ember, aki a kép eseményeitől a kellő távolságban van. Így azt talán meg is találja.

Vaenius *Emblemata Horatiana* című művében a hírneves 2. 10. óda újabb versszakait (és sorait) használja fel a Seneca, *Hercules furens* című darabjának 476. sorát idéző lemma (*Post multa virtus opera laxari solet – Az erény a sok fáradalom után meg szokott könnyebbülni*) magyarázata.²⁰ Itt tehát (mások mellett) elsőként az óda 13–24. sorát, a vers 4–6. versszakát (vagyis a vers felét) idézi:

*Sperat infestis, metuít secundis
Alteram sortem bene praeparatum
Pectus: informis hiemes reducit
Iuppiter, idem*

*Submovet; non, si male nunc, et olim
Sic erit: quondam cithara tacentem
Suscitat Musam neque semper arcum
Tendit Apollo.*

*Rebus angustis animosus atque
Fortis adpare, sapienter idem*

¹⁹ Ezzel kapcsolatban a *közép* arisztotelészi értelmezéséről l. *Nikomakhoszi etika*, 1106b–1107a (ARISZTOTELÉSZ–SZABÓ, 1997. 51–52.); *Politika*, 1295a (ARISZTOTELÉSZ–SZABÓ, 1984. 192.). L. *Az arany közép mint politikum és életelv Horatius Carmenjei 2. könyve 10. versében.*

²⁰ VAENIUS, 1607. 160.; 1683. 152.; 1684. 154. „Az erény lazulni szokott a nagy munkák után.” SENECA, 3., 2006. 33. Ford. EILER Tamás.

*Contrahes vento nimium secundo
Turgida vela.*²¹

A költemény e részében ugyancsak a változásról van szó, ami ellentétes, és a külső és belső világ között is feszül.²² Ugyanakkor az 5. versszak (17–20. sor) annak már csak egyik irányáról, a dolgok jobbra fordulásáról szól,²³ amelyet igen szemléletesen fejez ki a halálos nyílvesszőiről ismert Apolló enyhülése, aki lanttal ébreszti olykor a Múzsát. Ezek a sorok az enyhülés, a nyugalom képeit fejezik ki, amelyeket a kezdősorhoz visszatérő hajókép zár le: ott is az aktív el-lensúlytartásra bízta. A vaeniusi értelmezés azonban csak a fáradalmakban erényt mutató ember nyugodt egyensúlyát emeli ki a versből.²⁴

Az 1684-es kiadás beéri a 2. 10. *carmen* e három versszakával, úgyhogy a következő horatiusi idézet az *Ódák* 2. könyve 9. verséből (1–6. sor) csak az 1607-es első, valamint az általunk vizsgált 1683-as színes emblémaképekkel festett (de tudjuk, van rézmetszetes formája is) kiadásban olvasható:

*Non semper imbres nubibus hispidos
Manant in agros aut mare Caspium
Vexant inaequales procellae
Usque nec Armeniis in oris,*

*Amice Valgi, stat glacies iners
Menses per omnes.*

*(Folyvást a felhők könnye sem árad, és
a Káspi tenger habja se hánytörög
örökkön orkán ostorától;
Armeniát se borítja lomha*

*jég folyton, és az északi szélvihar
nem rázza mindig – Valgiusom)*²⁵

A költeményből kiemelt sorok ugyancsak a természet lecsendesedésére, utalnak, tehát a nyugalmat, a megnyugvást árasztják az ember számára is.

Az említett két kiadásban szentenciaszerű kiemeléssel folytatja a megerősítő idézeteket, Ovidius *Heroides* című műve 4. könyvének egy sorát (89.) citálja:

Quod caret alterna requie, durable non est.

²¹ UŐ., uo. „Jót remél a vészben, a jóban ismét / fordulattól tart az előrelátó / szív. Ahogy meghozza a tél haragját / Juppiter, éppúgy // úzi is. Nem lesz, ami rossz ma, nem lesz / folyton az. Ha hallgat a Múza, olykor / lanttal ébreszti, s nyilait nem ontja / mindig Apolló. // Álld helyet bátran, ha szorít a sors, és / légy szilárd; viszont, okosan, magad vond / össze, hogyha kedvez a szél, tulontúl / büszke vitorlád.” HORATIUS, 1961, 153. Ford. SZABÓ Lőrinc. Szó szerinti fordítását l. RITOÓK, 2009. 362–364.

²² RITOÓK, 2009. 362.

²³ KOZÁK, 2014. 120.

²⁴ A tartalmi magyarázatokat a 16–18. századi kommentárokkal mutattuk be. L. pl. LAMBINUS, 1566, 115.

²⁵ UŐ., uo. 1607. 160.; 1683. 152. HORATIUS, 1961. 149., 151. Ford. SZABÓ Gizella.

(Mit pihenés nem vált, nem folytathatni örökké).²⁶

Itt már a nyugalom gondolati megfogalmazását látjuk: a fáradalmakat és a munkát a pihenésnek kell felváltania.

Már csak az 1683-as kiadásban olvassuk a megfeszített munka és a nyugalom váltakozásának gondolatát, amelyet Statius fogalmaz meg a *Silvae* 4. könyve 4. versének 33–34. sorában:

----- vires instigat alitque
 Tempestiva quies; maior post otia virtus.
 (----- s olykor elernyed,
 és laza lesz lantunk. Nyugovástól újul időnként)²⁷

Seneca-idézet (*De tranquillitate animi, cap. ultimus* [17. 5.]) kap helyet még az 1683-as gyűjteményben, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy a tetteket a lélek nyugalma kell, hogy kövesse: „Danda est animis remissio: meliores acrioresque requieti surgent (Lelkiünknek biztosítanunk kell a felüdülést: jobb erőben és tettrekészebben kelünk fel, miután megpihentük.)”²⁸

Ugyancsak az 1683-as kiadás végén olvashatunk egy *jelöletlen* idézetet, amelyet néhány szentenciagyűjtemény Plutarkhosz *Moráliájában* vél felfedezni. Mindenesetre szerepel Rotterdami Erasmus *példázatai* között (*De parabolis, sive similibus, ex selectis quibusdam auctoribus*), latin auktorra azonban nem hivatkozik.²⁹ Az itt olvasható szöveget közli Vaenius is: „*Lynam et arcum remittimus quo melius possint tendi: ita recreandus otio animus; ut ad labores reddatur vegetior (Tegyük le a lantot és az íjat, hogy aztán jobban kifeszüljenek: így állítandó helyre nyugalommal, pihenéssel a lélek, hogy a feladatokhoz vidámban fogjon hozzá).*”³⁰ Látjuk, a horatiusi versben olvasott íj és lant szerepel a szövegben, amelyek húrjai a nyugalom után erősebben feszülnek, jobb teljesítményre képesek.

A lemma, a próza- és versinterpretációk után lássuk a képet! A háttérben fent a megszokott szürkésfehér és halványkék ég, lent dimbes-dombos táj, két kiemelkedő halvány kékesfehér szikla-hegycsúccsal, vagyis a Parnassussal (*Parnassus biceps*).³¹ Az egyik hegyes, az aljában fák és bokrok vannak, amely mellett békésen csordogáló patak folyik. A másik szikla kicsi fennsíkkal rendelkezik, néhány fa vehető ki a tövében. Tetejéről éppen útjára indul a szárnyas paripa, a pegazus.

²⁶ UŐ., uo., 1607. 160. OVIDIUS, *Hősnők levelei*, Helikon, Bp., 1985. 23. Ford. MURAKÖZY Gyula.

²⁷ UŐ. uo., 1683. 152. Publius Papinius STATIUS, *Erdők*, Akadémiai, Bp., 1979. 223. Ford. MURAKÖZY Gyula.

²⁸ UŐ., uo. SENECA, 2., 2004. 232. Ford. BOLLÓK János.

²⁹ L. pl. *Desiderii ERASMI Rotterdami Opera omnia [...]*, Lugduni Batavorum, 1703. 573.

³⁰ VAENIUS, 1683. 152.

³¹ A Parnasszust általában egy hatalmas hegyoromnak képzelik, holott egy egész hegyvonulat neve, amelynek két kiemelkedő csúcsa van: a *Tithorea* és a *Lükóreia*. A *kétféjű Parnassus* Ovidius *Metamorphosese* 2. könyve 221. sorában szerepel.

EMBLEMATA HORATIANA. 153

LA VERTU SE REPOSE APRES AVOIR BIEN TRAVAILLE'.

Az embléma festett képe az 1683-as kiadásból (itt fekete-fehérben)

A kép előteréhez közelítve a bokrok és fák folytatásaként a szélen egy te-
rebélyes fa áll, amelynek tövében egy kis domb tetején földgömb látható, mögöt-
te két ülő alak, akiknek csak válluk és fejük látszik, az egyik kezében távcső (vagy
furulya).

Középen, a domb még íves alján ül a gyermekarcú Apollo, haja félhosszú
és fürtös, feje körül a sárga napkorong, kezében lant, oldalán puzdrája nyilakkal
és lába előtt íja. Narancsszín köpenyt visel, valamint fehér gallérú lila tunikát,
combja csupasz, lábán sárga színű könnyű saru.

Hét női alak veszi körül. Négy a lábánál ül, több mint valószínű, hogy a Múzsák. A nagy fa felőli oldalon sárga tunikás, nem nádszálvékony, reneszánsz múzsái, hanem inkább érett asszonyos női alak (a többire is ez jellemző) piros-kék pöttyös fehéres nadrágban, fekete saruban. Az egyik kezével fejéhez kap, a másikkal a lant felé nyúl, erősen gesztikulál. Előtte a kor maszkabáljaira emlékeztető álarc hever a földön, de ez Tháliára, a színházművészet és a komédia múzsájára emlékeztet. Középen, közvetlenül Apollo lába előtt egy kék ruhás, halványpiros szoknyás nő ül, az álarc melletti kezében piros és sárga színű szürinxet, pásztorsípot tart. Talán Euterpé (vagy esetleg Polyhymnia). Mellette egy háttal fekvő női alak, sárga felsőben, szürkésfehér szoknyában, attribútum nála nem látható. Apollo másik oldalán egy piros ruhás nő, aki esdve néz az istenségre, kezében papírlap. Talán Clio, a történetírás Múzsája (írást mutat fel), vagy, csábos nézését tekintve, lehet Erató, a szerelmi költészeté is.

Mögötte még három alak látható: az egyik Apollo mellett a földön fekszik, a másik a könyökére támaszkodó kékruhás nő, fején babérkoszorúval, a harmadik pedig háttal van, haja fonata felkötve, a távolba mered. Feltételezzük, bár attribútumaikat nem festi meg, hogy még három Múzsá: talán a középső, a babérkoszorús, Calliope, de a lanttal függ össze Melpomené és Uránia (a távolba meredő női fej) is.

Látható, hogy a képet Vaenius a vers Apollóval kapcsolatos megjegyzésére építi: „*Ha hallgat a Múzsá, olykor / lanttal ébreszti, s nyilait nem ontja / mindig Apolló.*” Ugyanis (ismét a vers fontos gondolatának tartott közép figyelembevételével) a lanton játszó s a Múzsákat ébresztő Apollót állítja festménye középpontjába, akinek kultusza igen szerteágazó volt Görögországban.³² Szerepét a lemma üzeneteként értelmezi, azaz, életvitelként, életszabályként fogalmazza meg a versben is, hogy a *súlyegyen* megtartása fáradtságos, miután ezt az *erény* segítségével ember megtartja, szüksége van a felüdülésre, amelyet a művészetek, Apollo és a Múzsák nyújthatnak. Apollo sokszínű és kiterjedt mítosztól tehát ennek bemutatására használja: még a félelmetes (hiszen nyilai a halált jelentik) isten sem feszíti mindig íját, hanem lantjáért nyúl, azon játszik és keresi a felüdülést.

³² HEGYI Dolores, *A görög Apollón-kultusz*, Akadémia, Bp., 1998.

Abstract

The characteristic feature of Horatian ode poetry is the philosophical tone of moral conversations and counseling. The Vaenius of the Netherlands, taking these into consideration, prepares his painted emblems, in which we see the idealization of the text and the image, ie the text formed in the picture. The thesis aims to investigate this.

Az idő és a metamorfózis (17. századi rézmetszet)

Kakuszi B. Péter

**NÉHÁNY PÉLDA A „MEGVÁLTÁS MOTÍVUMRA”
A MAGYAR IRODALOMBÓL**

Márai Sándor életművének jelentős része ma már könnyedén hozzáférhető a kutatók és az érdeklődő olvasóközönség számára egyaránt. A még ismeretlen, ki nem adott munkák a Márai-bibliográfia segítségével jórészt – magyarországi vagy külföldi könyvtárakban – fellelhetők. Az Amerikából hazaszállított Márai-hagyaték és publicisztikájának még feltáratlan anyaga ugyan tartogathat a kutatóknak és az olvasóknak újdonságokat, de életművének legnagyobb része már könyvformában megjelent.

Az elmúlt másfél évtizedben Márai népszerűsége ugrásszerűen növekedett Magyarországon éppen úgy, mint csaknem egész Európában. A kommunista rendszer idején ignorált Márai-életmű helyének keresése az irodalmi kánonban töretlenül folyik. A múlt szövegeinek diskurzusa a jelennel lényegében folyamatosan a szövegek újabb és újabb értelmezési lehetőségeit adják. A kritikák látóköréből évtizedeken keresztül nemcsak az európai irodalomelméletet meghatározó diskurzusok maradtak ki, hanem pl. maguk a Márai-szövegek is. Életművének megkerülhetetlenségében meghatározó szerepe van annak a több művében megformált prózanyelvnek, amely fenntartotta a kortárs irodalom és a huszadik századi nemzeti tradíció diskurzusát. Erre példaként külön kiemelem művei közül a *Szindbád hazamegy* című alkotást, amely egy intertextuális dialógus. Az 1940-ben megjelent regény évekkel megelőzi az európai irodalomban csak az ötvenes években meghatározó szemléletet. A másik példa a *Föld...Föld...* című, emigrációban született munkája. Ez – a műfaji szempontból nehezen meghatározható alkotás – annak a felismerését mutatja, hogy fontosnak és elkerülhetetlennek tartja az egymással hierarchikus viszonyban nem lévő kultúrák párbeszédének a termékenyítő hatását, de nem mond le a világ koherens értékelvű értelmezésének a lehetőségéről.¹

A teljes Márai-életműből elsősorban a publicisztikájában vannak még az utóbbi években újra meg nem jelentetett, hozzáférhetővé nem tett írások. Ezekben mindenekelőtt olyan tudósoknak, íróknak és költőknek szentelt széles teret, akiknek műveit rendszeresen olvasta, akihez kötődött. Márai Sándor írásaiban – és itt természetesen elsősorban publicisztikájára és naplóira gondolok – Madách Imre nevének és alkotásainak említésével nagyon ritkán találkozunk. Egy korai írásában Madáchot idézi,² de ez az 1919-es cikke mégsem Madách nevének említése okán érdekes, hanem egy egészen más szempont miatt, tudniillik az említett írás valószínűsíthetően része egy utólag rekonstruált Márai-naplónak.³ Ezzel jelen írásomban bővebben nem kívánok foglalkozni.

¹ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A magyar irodalom története*, Argumentum Kiadó, Budapest, 1994. 38.

² FRIED István: *Márai Sándor titkai nyomában*, Mikszáth Kiadó, Salgótarján, 1993. 27.

³ Ez lényegében annak a hipotézise, hogy Márai már egészen fiatalon írt naplót. Sokkal korábban próbálkozott ebben az irodalmi műfajban, mint azt sokáig feltételezték.

Mindmáig egyetlen ismert Madáchcsal foglalkozó publikációja magyar és német változatban is megjelent. Németül pontosan a drámaíró születésének századik évfordulóján „hozta le” a Frankfurter Zeitung und Handelsblatt.⁴ Márai cikke nem Madách-szövegekre reflektáló írás, hanem Madách személyiségével kapcsolatosan cáfol és állít, megpróbálva Az ember tragédiája szerzőjének személyiségét „a kor magyar valóságába rögzítetten” elemezni. Kiemeli, hogy Madách azon felismerése, hogy nem ő, hanem az „Ember van végtelenül és elhatározottan egyedül” Madách Imrét íróvá érleli, amiben az egyedüllét, mint meghatározó egzisztenciális felismerés és Augustinus: *Vallomások* című művének olvasása segíti.⁵

A Márai fent említett Madách-cikkében több tárgyi tévedés is van. (Meglepő módon a német szövegben Madách Imre feleségét Elisabeth Fay néven említi Elisabeth Frater helyett és születési helyeként Nógrád megye helyett - Zemplén megyét jelöli meg.)⁶ A drámaköltő születésének századik évfordulójára megjelent írás a kultusz része. Az író személyisége és korának „elmaradott magyar valósága” az írás témája, ami közhelynek számít. A publikáció célja a magyar irodalom egy ismert alakjának népszerűsítése. Nem több és nem kevesebb.

II.

Madách *Az ember tragédiája* című művének ekkor már több német fordítása is létezett, de a mű Németországban - akkortájt is - szinte teljesen ismeretlen volt. A Frankfurter Zeitung und Handelsblatt tulajdonosa és szerkesztői – ebben a világlapban jelentette meg Németországban Márai a legtöbb írását – azonban különös figyelmet szentelnek a magyar irodalomnak, igaz, mindenneke-lőtt a kortárs magyar irodalomnak, de viszonylagos rendszerességgel jelentettek meg írásokat a XIX. század jeles alkotóiról is.⁷ Márai a Madáchcsal kapcsolatos már említett kultusz cikkében egyrészt folyamatot jelöl, amely Madách életének kitüntetetten fontos – már említett – felismerésére vezet, ugyanakkor a folyamat eredménye az önreflexióra képes létező pillanatnyi állapotát jelöli, egyben azt a

⁴ MÁRAI Sándor: Magányos Madách, Kassai Napló, 1923. február 4. 27. sz. 3-4. Ugyanez az írás német nyelven: Einsamer Madách, Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, 1923. aug. 20. 612. sz. 1. (Márai a magyar nyelvű írás megjelenetésekor jelzi, hogy egy német lapnak írta a cikket.)

⁵ Augustinus szerepe, ahogy Márai fogalmaz „Madách íróvá válásában” nem zárható ki, de nem is igazolható. Az kétségtelen, hogy Madách korában Augustinus a legolvasottabb és legismertebb egyházatyja, az európai kultúrára gyakorolt hatása folyamatos. „Augustin ist der einzige Kirchenvater, der bis auf diesen tag eine geitige macht geblieben is.” (Hans Küng: Grosse christliche Denker, Piper Verlag, München-Zürich, 1994. Ugyanakkor felvethető, hogy mi foglalkoztatta Madách Imrét Augustinus igen gazdag életművéből. Lehet-e kapcsolat az Adám-mítoszhoz kapcsolható bűnbeesés motívumának Az ember tragédiájában történő feldolgozása és Augustinus tanulmányozása között, hiszen Ágoston éppen annak a történelmi korszaknak a képviselője, amelyben az „eredendő bűn” fogalma kanonizálódott.

⁶ KAKUSZI B. Péter: *Márai Sándor Madách Imréről című írásának függelékében* in: *VI. Madách Szimpózium tanulmánykötete a Madách Irodalmi Társaság Kiadásában*, Budapest-Balassagyarmat, 1999. 89. és 90. A német nyelvű kiadásban szereplő tárgyi tévedések a Kassai Napló által közölt fordításból „hiányoznak”, az adatok a magyar nyelvű változatban helyesen szerepelnek.

⁷ Ez nem Márai Sándor, hanem sokkal inkább Stefan I. Klein érdeme. Igaz, összességében a magyar irodalom iránti érdeklődés Németországban akkor talán még csekélyebb, mint manapság, de ez kevésbé igaz az említett német világlapra

létezőt, amely képes önmegértésre, és önmaga jövőbeli lehetőségeinek megsejtésére.⁸

Ezzel Madáchot a modern és premodern határmezsgyéjére helyezi. Egy olyan korba, amelynek legfőbb élményét a relativizmus tudatosulása és ennek egzisztenciális következményeivel való átélése jelenti. Az ember nem a közösség természetes részeként értelmezi magát, hanem magányosan küzdő, küszködő egyedként, akinek egyénné válása az egyetlen lehetősége. A premodernben a lét és az értékvilág magától értetődősége még akkor is megmarad, amikor az ember mint mindennek a titka, a közösség és a nyelv állandó folyamatszerű létezése új gondolatként kerül a modernség előtti gondolkodásba. Az Ember a világot már nem adottnak tekinti a premodern vége felé, hanem születőnek, változóknak, minthogy a létező világot sem tekintette sematikusnak.⁹

Lényegében a korábbi meghatározottságokon alapuló biztonság töredezik szét. Ennek lényeges eleme a közösségek értékrendjébe vetett hit megkérdőjeleződése, amely – többek között – ahhoz a tapasztalathoz vezet, hogy az ember mint ember reménytelenül egyedül van – „az Ember van végtelenül és elhatározottan egyedül”¹⁰ – így idéztük Márait Madách „felismeréséről”. Madách főművének, Az ember tragédiájának egyik lehetséges olvasata is ebből a Márai által Madáchnak tulajdonított felismeréshez köthető. A madáchi főmű egyfajta értelmezésének ez is meghatározó eleme lehet, ahogyan történtek is kísérletek arra, hogy pl. Ádámot a premodern és a modern határmezsgyéjén egzisztenciális válságot átélő Emberként értelmezzük.

Sík Sándor, aki Az ember tragédiája című műről az egyik legismertebb tanulmányt írta, esztétikájában az egyéni állandók kategóriájának jelentőségét, vagyis az énnel szemben való, viszonylag állandó jellegű állásfoglalását hangsúlyozza. Az egyéni állandó meghatározó elemeiként a világképet, sorsérzést, morális nézeteket említi. Sík számtalan egyéni állandót feltételez. Ezek az énből való „rögzültségek” nem kerülnek feltétlenül szembe a hermeneutikai provokációval, amely nem végső lezártság, hanem a titokról való – már korábban említett – beszédre ösztönöz. Sík tanulmányában kb. 70 évvel a mű keletkezése után leszögezi. „Az ember tragédiája nemcsak a legnagyobb drámai alkotások között foglal helyet, hanem... a legmaibb színdarab.”¹¹ Vagyis Sík a szöveg értelmezésének új lehetőségeire utal. Jelzi, hogy ennek okát a megváltozott intertextuális körülményekben látja.

Madách Ádámja vívódásának, léthelyzetének az irodalomelméleti megközelítése több szerzőnél olyan értelmezéssel kerül a vizsgálódás középpontjába – a fent említett, a premodern és a modern határára kényszerültség állapotából következően – mint antropológiai, önreflexiói válság. Ezen drámai szöveg rejté-

⁸ Madách számára a léttel és a létezőkkel mint absztrakt entitásokkal (dolgokkal) szemben ez az egyetlen konkrét entitás. Madách „léte” egyenlő múltjának „megélésével”, és önmagát mint jövőbeli lehetőségeiket értelmezi.

⁹ BÓKAI Antal: *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*. Oziris Kiadó, Budapest, 1997. 73–77. A premodern korszakot követő modern előkészítésében szereplő, az alapvető felismeréseket tevő (pl.: Nietzsche, Kierkegaard stb.) jelentőségét semmiképpen nem akarom leértékelní. Nem tartozik szorosán a témámhoz és ezért nem utalok a szerepükre bővebben.)

¹⁰ MÁRAI Sándor: *Magányos Madách*, Kassai Napló, 1923. február 4. 27. szám, 3–4.

¹¹ SÍK Sándor: *A XIX. század magyar irodalma* (kéziratban a Szegedi Tudományegyetem Könyvtárában olvashatatlan jelzettel)

lye hermeneutikai jelleggel rendelkezik. Ez pedig nem másban, mint a befogadóban kiváltott nyugtalanságban érzékelhető. Abban tudniillik, hogy provokál. S bár tudjuk, hogy mint általában a rejtély esetében, a hermeneutika nem végső megoldást kínál, nem lezártágot adhat megoldásként, hanem a beszédet teszi lehetővé.¹²

A szöveg általában és így *Az ember tragédiája* temporális szempontból sem zárt mű.¹³ Attól a környezettől, amelyben létrejött, így lényegében az első befogadás idejétől, igen távol került. A keletkezési idejéhez képest a kulturális közeg átformálódott, és a mű valóban egy egészen más szociokulturális kontextusban van. A szöveg – (*Az ember tragédiája*) – ma éppen úgy, mint az elmúlt másfél században – irodalmi tanulmányok tárgya. Ez kétségtelenül igazolja, hogy nem vált kiüresedetté. Ricoeur egy tanulmányában fejegeti, hogy a szöveg nem önmagára zárul, hanem nyitott, de nemcsak úgy általánosságban, a zártság egyszerű hiányának értelmében, hanem valami más dologra nyitott, a nyitottság tehát irányul valamire. Ez a szöveg olvasását teszi lehetővé, ami a műhöz való új megnyilatkozás kapcsolódását jelenti, ez a hozzákapcsolódás pedig egy eredendő újrakezdő képességről árulkodik, amely a szöveg – már említett – nyitottságát igazolja.¹⁴

A hermeneutika – és ebben Gadamernek nagy szerepe van – hangsúlyozza, hogy a szövegértés csak akkor lehetséges, ha a szöveggörnyezetet is megértjük. Az utóbbi tehát nélkülözhetetlen feltétele az előbbinek. Szó sincs arról, hogy csak az írott szöveggörnyezetre gondolhatnánk, sőt sokkal inkább az olvasó környezetébe való beágyazódottságra utal, vagyis arra a kulturális közegre, amelyben a dekódoló szocializálódott, amelyben él. A szöveg értelmét a dekódoló adja meg.

Ha a diskurzus létrejöttének másik „tényezőjére”, a kódolóra, jelen esetben Madách Imrere irányul a figyelmünk, elmondható, hogy vannak arról ismereteink, mi volt Madách célja *Az ember tragédiájának* megírásával. „Egész művem alapszámja az akar lenni, hogy amint az ember az Istentől elszakad, s önmagára támaszkodva cselekedni kezd: az emberiség legnagyobb és legszentebb eszméin végig egymás után cselekszi ezt”.¹⁵ Bármilyen érdekes is lehet filológiai szempontból Madách indítékainak ismerete a Tragédia megírásával kapcsolatosan, sokkal fontosabb a szöveget kézbe vevő számára az értelmezés szöveg alapján történő lehetősége. A szöveggel, jelesen *Az ember tragédiájával* kapcsolatosan, megállapíthatjuk, hogy rendkívül sok és egymástól radikálisan különböző magyarázat született, és a szöveg – értelemszerűen – polemikus viszonyba kerül saját korábbi értelmezésével.

¹² Uo. 286.

¹³ HUBA Márk: *A Tragédia értelmezéséhez – egy posztmodern megközelítés. Madách Imre: Az ember (dekonstruktív) tragédiája.* In: *IX. Madách Szimpózium tanulmánykötete.* Szerk.: Andor Csaba, JATE Press Kiadó, 1997. 101-110.

¹⁴ RICOEUR, Paul: *Új értelmezésfogalom felé.* (szerk. Szegedy-Maszák Mihály) In: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok,* 25-33. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

¹⁵ HORVÁTH Károly: *Az ember tragédiája szereplőinek és motívumainak bibliai és világirodalmi előzményeiről.* In: *I. Madách Szimpózium tanulmánykötete,* A Palócföld és a Madách Irodalmi Társaság közös kiadása, Salgótarján-Budapest, 1995. 21.

III.

Az ember tragédiájának ismételt olvasása, befogadása szövegben is rögzített átfogó és részértelmezések igen nagy számát eredményezte. Én a jelen tanulmányomban a zsidó-keresztény hagyományokra épülő bűnbeesés- és megváltásmotívum kapcsolatára szeretnék utalni.

A motívum tartalmának végiggondolása a magyar irodalomtudományban sokkal ritkább, mint a szó említése irodalmi tanulmányokban.¹⁶ A fogalom mi-
benlétét vizsgálók általában visszamennek a szó eredeti értelméhez a *mozgat*,
felráz, *felkavar* szavakhoz. Amikor motívumról beszélünk, akkor nemcsak az
irodalmi vagy képzőművészeti sajátosságra gondolhatunk, hanem az emberi
kreativitást jellemző sajátosságra.¹⁷ Elizabeth Frenzel a motívumot kisebb tema-
tikus egységként határozza meg. „Azon költemények esetében, melyeknek a tar-
talma nem nagyon összetett, sűrített formában az alapmotívum által a tartalom
visszaadható. Mindazonáltal általában költői műfajok esetében csak több motí-
vum adja vissza a tartalmat.”¹⁸ Frenzelen túl szeretnék még Josef Körner motí-
vumfelfogásának egy lényeges elemére utalni. Szerinte a motívum egy elemi
egységet jelöl, amely önmagában egy poétikai téma egységes része, míg Max
Lüthi az elbeszélés legkisebb egységét érti alatta, amelyben megvan az erő, hogy
magát az utókorra átörökítse.¹⁹ Ezek szerint a költői motívumnak egy konstans
és egy variáns jellege is van. A hagyományozódás bázisát éppen úgy képviselheti,
mint az megújulását. Lehet egyetlen szó, néhány szó kapcsolata, de mondat vagy
több mondat is együttesen. Elsősorban jelentéstani síkon ragadható meg.²⁰

Ha Madách műveiben található bibliai motívumokat vagy – mint jelen
esetben – egyetlen bibliai motívumot vizsgálunk, akkor ki kell emelnünk, hogy
Madách a zsidó kultúrával kapcsolatos ismeretei figyelemre méltóak és erre
természetesen éppen szövegei jelentik a bizonyítékot.

Életművében a *Mózes* című drámájában található a legtöbb zsidó elem, ez
a mű a leggazdagabb bibliai és a zsidó szentírás kanonizációjának lezárása utáni
zsidó motívumokban és utalásokban. Madách hagyatékából kiderül, hogy a Bib-
liát héber nyelven is olvasta, hiszen a könyvtárában fellelhető héber nyelvű pél-
dányban jelentős számban vannak saját kezű bejegyzések. Ugyanakkor alaposan
ismerte a Biblia utáni zsidó irodalmat is, amit mindenekelőtt az említett Mózes
című drámának több jelenete igazol. Ha a bibliai szöveggel vetjük össze ennek a

¹⁶ A motívum általában a mű motívumkompozíciójának alapegységét, jelentéshordozó elemét jelen-
ti. Mindenképpen olyan alapegységet jelöl, amely a műalkotás olyan értelemhordozó egysége, amely
részt vesz a szöveg szerkesztésében és jelentés-átalakító szerepe van. A fogalom használata, amely a
művészeti ágakban általánosan elfogadott, éppen az irodalomtudományban mutatja a legnagyobb
bizonytalanságot.

¹⁷ SZÉLES Klára: „...minden szervem óra”, Magvető Kiadó, Budapest, 1980. 10-18. (Az alábbiakban:
SZK.)

¹⁸ FRENZEL, Elizabeth : Stoff-, Motiv-und Symbolforschung J.B.metzlersche verlagsbuchhandlung,
Stuttgart, 1978. 29. „Im Deutschen bezeichnet das Wort Motiv eine kleinere stoffliche
einheit...Bei dichtungen, deren Inhalt nicht sehr Komplex ist, kann er durch das
kernmotiv in kondensierten Form wiedergegeben werden, im allgemeinen jedoch
ergeben bei den pragmatischen Dichtungsgattungen erst mehrere Motiv den Inhalt.”

¹⁹ Uo. Josef Körner versteht unter Motiv einen Elementaren, in sich einheitlichen Teil des
poetischen Stoffes...Max Lüthi bezeichnet es, mit besonderer Blickrichtung auf Motivgeschichte, als
das kleinste Element einer Erzählung, das die Kraft hat, sich in der Überlieferung zu erhalten.

²⁰ SZK. uo.

dramának azt a részét, melyben az uralkodó Mózes maga mellé ülteti a trónra és rábízta az ország kormányzását, látjuk, hogy a Bibliában ennek a szövegrésznek nincs referenciája. A Biblia utáni zsidó irodalomban, pontosabban a midrási hagyományban azonban szerepel, hogy Mózes negyvenéves koráig Egyiptom kormányzója volt.²¹

Vizsgáljunk még egy példát. Madách főművének tekintett Az ember tragédiája témájának is van referenciája a biblia kanonizációja után keletkezett zsidó irodalomban.²² A Genézis ötödik fejezetének kezdőmondata („Ez Ádám utódainak a könyve”)²³ a Talmud értelmezésében a következő: „Isten bemutatja Ádámnak az egész emberiség történetét, felvonultatva előtte az elkövetkező nagy korszakokat az idők végezetéig, a holtak feltámadásáig. És látta Ádám felvonulni maga előtt sorban a korszakokat és nemzedékeket, azok nagy férfijait, vezetőit, prófétáit és bölcseit. Lelke ujjongott, látta az igaz férfiak küzdelmeit és sírt azoknak bukásán és végre felkiáltott a zsoltár szavával: „Oh mily kedvesek és drágák nekem a te harcosaid, igaz embereid, örökkévaló!”²⁴ A Talmud bibliaértelmezése abból indul ki, hogy Ádám nemcsak tulajdonnév, az első ember neve, hanem héberül az Embert is jelenti.

A két szöveg tartalmi összevetése az első esetben lényegében egyértelművé teszi, hogy Madách felhasználta a Midrás egy részletét, míg a második valószínűsíti, hogy Az ember tragédiájának ötletéhez jelentősen hozzájárult a talmud hagyomány.

A tágabb értelemben vett zsidó hagyományba tartozó Bibliának még egy szövegrészletére utalok az ószövetségi Jób könyvének néhány sorára. Ez talán Az ember tragédiája című dráma és a Biblia egyik leismertebb kapcsolódási pontja. Isten és a Sátán párbeszédében Isten átengedi a Sátánnak Jób minden vagyonát, csak a személyétől tiltja el.²⁵ Az ember tragédiájának első színében az Isten és Lucifer közötti párbeszédben tartalmi egyezés ugyan nincs, de tartalmi hasonlóság mindenképpen fennáll a bibliai Jób könyvének néhány alábbi sorával.

„Felfigyeltél-e a szolgálomra Jóbra? Mert nincs hozzá fogható a földön. Feddhetetlen derék ember, féli az Istent és kerüli a rosszat”. A Sátán azt válaszolta az Úrnak:” Talán bizony ingyen olyan istenfélő az a Jób? Nem magad emeltél-e sövényt háza és minden vagyona köré? Magáldottad keze munkáját, úgyhogy birtoka egyre gyarapszik a földön. Csak nyújtsd ki egyszer a kezedet és nyúlj hozzá egész vagyonához, szavamra, szemtől szembe fog majd káromolni!”²⁶

²¹ VAJDA Béla: *Madách Imre költészetének zsidó elemei*, Kassai Napló, 1923. december 9. 11. (Az alábbiakban VB.)

²² A zsidó irodalomhoz csak tágabb értelemben szokták a Bibliát (természetesen keresztény megközelítésben annak ószövetségi részét) besorolni. A zsidó irodalom fogalma alatt a kutatók a Biblia ószövetségi részének kanonizációja utáni irodalmat értem. Ennek legősibb elemére, a Talmudra gondolok, amely a Biblia utáni zsidó irodalom jelentős terméke: a misna és a genara gyűjteménye, melyeknek kialakulása a bibliai kánon befejeződésétől a K. u. 6. századig tart.

²³ Biblia, Szent István Társulat, 1976. 20. (az alábbiakban B.)

²⁴ VB. (Ez az utalás nem jelenti azt, hogy Madách a Talmudban a Genézis említett mondatának magyarázatát is olvasta, de a hasonlóság figyelemre méltó.)

²⁵ VB.

²⁶ B. 584.o. (Egyébként a Sátán elnevezés ebben a bibliai könyvben – viszonylag későn - bukkan fel első alkalommal az Ószövetségben)

Egyrészt utal a feszültség tényére, másrészt egy örök problémára, ami Az ember tragédiájában Isten és a Sátán vitájának egy el nem hanyagolható eleme: ez pedig az embernek mint teremtett lénynek Istenhez való ragaszkodásának problematikája. Valóban csak érdekei kötik az Istenhez az Embert, ahogyan ezt a Sátán állítja Jób könyvében, vagy az Ember alapvetőbb szükséglete a transzcendentalitás, mely az abból fakad, hogy az emberi élet értelmezhetősége csak a transzcendens bevonásával lehetséges?

A Biblia és a zsidó hagyomány elemeinek – mint ezt a fenti példák is igazolják – művében sem a historizáló jelleg dominál, hanem az Ádám-mítoszban rejlő bűnbeesés motívum, ami az Isten-ember viszony problematikájának végig gondolását provokálhatja a befogadóban. Ez a bűnbeesés-motívum, amely értelem szerűen a zsidó-keresztény hitvilág Ádám-mítoszában központi eleme is egyben, a mű rejtett megváltásmotívumának provokációja.

Paul Ricoeur felhívja rá a figyelmet, hogy az evangéliumok sohasem utalnak Ádám történetére. „Az Ádám témát Szent Pál ébresztette fel mélységes álmából. A „rég” és az „új” ember ellentétét kiemelendő, Ádám alakját a második Ádámnak nevezett Krisztus megfordítottjaként mutatja föl. Ezáltal Ádám alakja nemcsak kiemelkedett a Genézis könyve első tizenegy fejezetének többi alakja közül, hanem Krisztus alakjának mintájára – mintegy annak ellentétéként – perszonalissá is vált. Mindebből két dologra következtethetünk: a Krisztológia szilárdította meg az Adamológiát, továbbá az Ádám-alak demitologizálása, individualizált személyé alakítása, akitől az egész emberiség fizikailag származtatható, nem von maga után semmi következményt Krisztus alakját illetően. Krisztus alakjáról sem Ádám alakjára vonatkoztatva beszél Pál – épp ellenkezőleg – Ádám mintegy visszahatásban személyesedik meg.”²⁷ Ricoeur szerint tehát az Ádám-mítosznak az Ószövetségben sokkal kevésbé volt leegyszerűsítő jellege a bűnbeesést illetően, mint – főként Augustinustól kezdve – a kereszténységnek. Az Ádám mítosz az Ószövetségben a zsidók bűnbánati tapasztalatának egy igen fontos megisméltése volt. Hangsúlyozta ugyanakkor a tapasztalat egyetemesességét, feszültség létrehozását egy kezdeti és egy végső állapot között valamint a kezdet és a vég közötti kapcsolatok elemzését.²⁸

Számomra azonban a bűnbeesés motívumban nem a bűn eredete az érdekes, hanem az, hogy ad-e lehetőséget a szöveg a bűn következményének, az Isten és ember közötti viszony megromlásának – amely a szövegből egyértelmű – a feloldására. A szövegre figyelve azt a kérdést tehetjük fel, hogy Éva megjegyzése értelmezhető-e úgy, hogy abban rejtetten az Ádám Szent Pál-i ellenpólusaként emlegetett Krisztusra ismerhet a befogadó.

Éva megjegyzése egy luciferi kérdésre adott válasz:

Lucifer:

S te dőre asszony, mondd, mit kérkedel?

Fiad Édenben és bűnnel fogamzott,

Az hoz a földedre minden bűnt s nyomort”

²⁷ Paul RICOEUR: Az „Ádám-mítosz és a történelem „exkatalogikus” felfogása in: Fabinyi Tibor (szerk.): *A hermeneutika elmélete*. Első rész. (Ikonológia és műértelmezés sorozatban 3. kötet) Kiadó: József Attila Tudományegyetem Összehasonlító Irodalomtörténeti Tanszéke, Szeged, 128-129.

²⁸ Uo.

*Éva:
Ha úgy akarja Isten, majd fogamzik
Más a nyomorban, aki eltörüli,
Testvériséget hozván a világra.²⁹*

A megváltás fogalma a szó tágabb értelmében valamiféle rossz állapotból történő végleges szabadulást jelent. Értelmezhető ez az egyénre és/vagy a közösségre is.³⁰ A kereszténység megváltásfogalma a fenti körülírásnál sokkal konkrétabb, hiszen a megváltás objektív és szubjektív elemeiről beszél. Éva megállapítása mindenképpen feltételezi a megváltásfogalom tágabb értelemköréhez való kapcsolódást, hiszen Éva próféciájában „valami rossz állapotból történő végleges szabadulásra”³¹ utal. Ugyanakkor a keresztény megváltásgondolatra való utalásként is értelmezhető Éva megjegyzése, amit elsősorban a „Testvériséget hozván a világra” erősít meg. A válasz a hermeneutikai befogadáselméletnek megfelelően nem lehet egyértelmű, hiszen a befogadó kulturális környezetétől (is) függ.

Jogos annak a kérdésnek a felvetése, hogy – a legtöbb kritikus szerint meghatározhatatlan, míg másoknál konkrét értelmű és rejtetten a keresztény megváltás gondolatát a szövegbe rögzítő – Madách voltaképpen tragédiát írt-e vagy a dráma nem tekinthető műfaji szempontból tragédiának. A tragédiát és a megváltás gondolatát, egymást kizárónak kell-e tekinteni?

A kérdést Thomas R. Mark boncolgatja „Az ember tragédiája: megváltás vagy tragédia” című tanulmányában.³² Áttekintve a tragédiával foglalkozó szerzők megállapításait, rögzíti, hogy a tragédia-elemzők „fő árama” a megváltás-gondolat szempontjából interpretálja a művet. A tanulmány szerzőjének megfogalmazása nem túl szerencsés, hiszen preconcepciót sejtet. Úgy tűnik mintha a legtöbb tragédiával foglalkozó kutató – szerinte – már a kiindulópontban nem vizsgálni akar, hanem valamilyen nézőpontot próbál a műre kényszeríteni. Ezt pedig természetesen egyetlen elemző – kortól és irodalomtudományi iskolától függetlenül – sem vállalhatja fel. Bár a tanulmány által felvetett kérdések – nézetem szerint – komoly átgondolást igényelnek, több esetben csak közvetve kapcsolódnak az értekezés címéhez.³³

²⁹ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*, Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadó Vállalat, Budapest, 1943. 204. (az alábbiakban: T.)

³⁰ Karl RAHNER–Herbert VORGRIMLER: *Teológiai kisszótár*, Szent István Társulat Kiadó, Budapest, 1980. 485–489.

³¹ Uo.

³² Thomas R. MARK: *Az ember tragédiája: megváltás vagy tragédia?*, Irodalomtörténet, 1973/4. 928–954.

³³ Mark tanulmányában rögzített állításával kapcsolatos kérdések: valóban csak három olyan rövid sor lenne a tragédiában, amelyet „specifikusan keresztény módon” – ezek Mark szavai – lehet értelmezni. Bár érdekes szempont a mű három modelljének felállítása, három egymástól függetlenül is értelmezhető tragédia gondolata és ezeknek a szövegeknek az egymásra épülése, de ez az elmélet önmagában átgondolandó, de csak a harmadik, a teljesnek tekintett szöveg tekinthető *Az ember tragédiája* című műnek.

Az édenkerti harmónia állapotának elvesztése és hangsúlyozottan a luciferi nézőpontból láttatott világ – önmagában a mű klasszikus tragédiaszemléletet követne.³⁴

Az Úr, az angyalok karának megállapításai, valamint Éva idézett mondatai mégsem ignorálhatók, nem zárják ki a mű keresztény megoldást rejtő dekódolását.³⁵ A mű befogadásához a tágabban értelmezett megváltás és a keresztény megváltásra való utalás is hozzárendelhető a hermeneutika szabályai szerint. Hogy az elvesztett – a műben harmonikusnak, idillinek tűnő állapotot felváltó a világban új helyét tapasztaló Ádám (Ember) reményként éli meg a transzcendens biztatást az új, Édenen kívüli állapotban – ez sem kétséges. Thomas R. Mark értelmezésében a mű az ember teljes bukása és a transzcendencia jelenlétének nehezen elviselhető hiánya, hiszen csak ebben az esetben felel meg a tragédia műfaji követelményeinek. Kérdés, hogy a megváltás ígéretével együtt is az „új lét”, annak tágabb vagy keresztény értelmezésében nem jelent-e bizonyos értelemben tragédiát az Ember (Ádám) számára, aki a tökéletes harmóniát kénytelen felcserélni a megváltás ígéretével. Kérdés továbbá az is, hogy az „új lét” az édeni harmóniához képest, milyen mértékben tekinthető tragikusnak vagy tragikusnak tekinthető-e egyáltalán. Bármilyen választ is adjon a témát kutató irodalomtörténész a feltett kérdésekre – tagadva vagy elismerve a megváltás-motívum létét a műben – nem szűkíthető – véleményem szerint – az interpretációs horizont oly módon, hogy interpretációs lehetőségeket ignoráljuk a tragédia műfaj-értelmezési kérdései miatt.

IV.

Vizsgáljuk meg, hogyan kerül elő a megváltás motívuma Márai Sándornál.

Bibliai témájú művei közül A harminc ezüstpénz a legismertebb, amelyről Szigeti Jenő joggal állítja: „A könyv regénye, úgy tűnik, fordulatokban sokkal gazdagabb, mint maga a könyv.”³⁶ Márai bibliai motívumait kutatva úgy találjuk, hogy éppen az említett regény egyik részében a megváltásmotívum kerül a szöveg fókuszába.

Ha Márai bibliai motívumait keressük, akkor feltételeznünk kell, hogy olvasta a Bibliát. Egész életén át tartó, folyamatos bibliaolvasásáról nem tudunk, de ismert, hogy 1945 és 48 között gyakran lapozgatta a Bibliát, 1947-48-ban pedig elejétől végigolvasta. „Befejeztem a bibliaolvasásnak azt a szakaszát, ami egy éven át tartott. Károlyi Gáspár Bibliájának minden sorát olvastam ebben az évben, napjában négy-öt oldalt, megjelöltem minden szót és mondatot, amelynek számomra különös értelme volt. Egyszer az életben így is kell olvasni Bibliát: mint egy könyvet [...] Mäskülönben azelőtt és ezután, csak felnyitja az ember és kortyol egy mondatot”.³⁷ A *harminc ezüstpénz* című regény megírásának

³⁴ T.: „Ádám: Láttam tudásod tiszta alkotását” vagyis nem a valóságot, hanem kizárólagosan a luciferi (az isteni ellenpólus) szerinti jövőt. A luceferi nézőpont egyoldalúságát Ádám is felismeri, mint az idézet igazolja Ádám is.

³⁵ T. 206–208.

³⁶ SZIGETI Jenő: *A harminc ezüstpénz*, in: Lőrinczy Huba–Czetter Ibolya (szerk.): *„Este nyolckor születtem...”* Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola kiadója, 2000. 110. (az alábbiakban: SZJ.)

³⁷ Márai Sándor: *Ami a naplóból kimaradt 1945-46.* Vörösváry Publishing Co. Toronto, 1998.55. Az alábbiakban: M.

gondolatával is ekkor kezdett foglalkozni. A regény csak 1983-ban jelent meg Márai utolsó lakhelyén San Diegóban, de ez már a harmadik változat volt. A hagyatékból derült ki, hogy 1946-47-ben készült el az első kézirattal, majd 1950-ben újra elővette. Ennek a változatnak csak egy töredéke maradt ránk, majd a harmadik – immáron végső szöveg – 214 oldalon jelent meg az említett városban és időben.³⁸ Márai a Biblia rendszeres olvasása mellett komoly előtanulmányokat végzett a mű megírásához. Jó néhány Jézus és Júdás személyével, konfliktusával kapcsolatos olvasmányára utal naplójegyzeteiben, amelyeket Szigeti Jenő is említ tanulmányában.³⁹

A laza szerkezetű regény egyetlen elemét emelem ki: a megváltás motívumát. Igaz, nem a megváltás-kérdés áll elsősorban a regény fókuszában, hanem a Júdás-téma. De ennek vizsgálata egy más tanulmány témáját képezheti. (Most a Madáchcsal való „motívumkapcsolódás” miatt tartottam érdekesnek Márainál is erre a motívumra figyelni.) Márai naplójegyzeteiben saját korát a kétezer évvel ezelőtti válságos időkhez hasonlítja. A háború után olvassa újra Oswald Spengler: A nyugat alkonya című kulturfilozófiai művét. Ennek az alkotásnak Márai liberális-konzervatívként jellemezhető világszemlélete formálódásában évtizedekkel korábban (is) jelentős szerepe volt.

„Minden, amit a »*Harminc ezüstpénz*«-hez olvasok, meggyőz arról, hogy ez a világvége hangulat, amely most uralkodik az occidentális világban, nem más, mint egy műveltség alkonyati pillanatának természetes szorongása. Mikor Krisztust várták, akkor is azt hitte a nép, hogy közel van a világ vége... Ma így szorong az atomvilág küszöbén az occidentális ember, hadar a végső pusztulásról, azért remélik sokan, hogy közel van már afféle új pirkadás, mint volt a kereszténység kétezer év előtt.”⁴⁰

A regény laza szerkezete sem teszi lehetővé egy fejezete teljesen önálló olvasatát, *A jó hír* című részt, melyben megjelenik a megváltás motívuma, mégis kissé a szövegtől elválasztva tárgyalom, de csak az említett szempont szerint: a megváltásmotívumra koncentrálna.

„A jó hír” cím már önmagában is figyelemre méltó. Bár kétségtelen a cím – ez nem szorul magyarázatra – minden mű esetében fontos, de most arra gondolok, hogy „A jó hír” cím helyett állhatna az *Evangelion* szó is. Legalábbis akkor, ha csak azt vennénk figyelembe, hogy ez a magyar cím szó szerinti görög megfelelője. Ezt a választást indukálná – első olvasat után – az, hogy a téma is bibliai. Az evangélium szó ugyanakkor leszűkíthetné a cím jelentéskörét, hiszen az evangélium teológiai, vallási, irodalmi kontextust sugall. Vagyis „A jó hír” és az *Evangelium* között mégis felfedezhető lényeges különbség a jelentéstartományokban. Kicsit leegyszerűsítve: az előbbit inkább profán, míg az utóbbit szakrális értelemben használjuk. Az evangélium szó értelmezésünkben az egyház által

³⁸ SZJ. 97.

³⁹ SZJ. A tanulmányban Márai naplójegyzetei alapján szerepel: S. Feud: *Mózes*, Renan: *Jézus élete*, Joseph Klausner: *Jézus és kora*. J. Flavius: *A zsidók története*, Hall Caine: *Krisztus élete* és S. Dubnov: *A zsidóság története az ókortól napjainkig* című művek, amelyeket Márai előtanulmányokként (is) olvasott a Júdás-rejtély végiggondolásához. A pontos bibliográfiai adatok Szigeti Jenő tanulmányában szerepelnek.

⁴⁰ SZIGETI Jenő: „A harminc ezüstpénz” (A Biblia és egy Márai-regény), in: Lőrinczy Huba és Czetter Ibolya (szerk.): „Este nyolckor születtem...” Szombathelyi Megyei Jogú Város és a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola kiadása, 2000. 104.

kanonizált szöveget, a Bibliát juttatja eszünkbe, vagy akár az egész kétezer éves keresztény műveltségre utal(hat). Az, hogy végül Márai nem az Evangélium szót, hanem „A jó hír” címet választotta, utalhat a jó hír valamilyen szempontú profán átgondolására, a kanonizált szöveg bizonyos részleteinek, a jó hír megjelenésének profán körülményeire, recepciójának lehetőségeire, a környezet lehetséges reakciójára.

„Meghallgatták a jó hírt, és Kajafás dörmögött, mint mindig, amikor ideges volt. Annás hallgatott, de mindketten ugyanazt gondolták: ez talán még nem az igazi, a végső jó hír - a valóságos Megváltás híre, ami egyértelmű lehet a csábítással és a lázítással is, tehát a római hatóság rendészeti beavatkozásával és kiszámíthatatlan társadalmi, nemzeti következményekkel járhat.”⁴¹

A megváltás motívuma, a jó hír tartalma feszültséget indukál mind a szöveg szereplőiben, mind a szereplők között. Ez az, ami szövegünk elemeit összetartja. A megváltásfogalom adott korbeli értelmezése természetesen kultúra- és hatalomfüggő.

A tárgyalt szövegben a narrátori pozíció végig a szerzői pozícióval azonosítható. A szöveg lényegében a jó hír hatásának, aktív jelenlétének az átgondolása egy külső, távolságtartó helyzetből. A *jó hír* értelmezéseket provokál, és a lehetséges értelmezési tartományok – a szövegben – nem egyénekhez, hanem elkülönülő csoportokhoz rendelődnek. A csoportok elkülönülésében a hatalomhoz való viszony és a zsidó kultúrától való távolság (vagy éppen az ahhoz való tartozás) a meghatározó.

A szöveg rejtetten a Bibliával kapcsolatos ismeretünket aktivizálja és ez hozza létre azt a lehetséges – a dekódolótól nagymértékben függő – szövegvilágot, amelyben a Márai-mű az adekvát bibliai részekkel rejtett diskurzust alakít ki.

A szövegben nem elsősorban a jó hír – a megváltás – igazságtartalmának problematikája a fontos, mint pl. a Bibliában teológiai üzenetében, hanem a jó hír megjelenésének hatása. Nem az immanens igazsága, hanem feszültségteremtő erejének kontextusból eredő következménye. A befogadó nem a megváltás igazságproblematikájával és mibenlétével konfrontálódik, hanem lehetséges következményeivel. A fikció értékstruktúra-elemeket érzékeltet, amelyek a hír és a szereplő viszonyát befolyásolják. Viszonyulások és dilemmák feltárulnak, de a motívum feszültségkeltő erején kívül eső tartomány rejtve marad.

A két szerző két megváltásmotívuma két egymástól radikálisan különböző szöveggörnyezetben szerepel. Mindkettő motívumként épül a műbe, és értelem-szerűen különböző kérdésvetések átgondolásának mozgatója.

---

⁴¹ Uo. 222.

Abstact

Alexander Márai and Imre Madách are popular writers in Hungary. Additionally their works are widely known in a lot of countries in Europe. After the revolution Madách turned to the problems of the relationship of the God and the man. After the second world war in his emigration Márai turned to the problem of the individual. Dealing with these problems finally both of them got to the question of salvation. Their opinion in this question is cognizable and can be thought over with the help of this artical.

Márai Sándor (1900–1989)

Domokos Áron

A SCIENCE-FICTON MINT OKTATÁSI ESZKÖZ

Populáris szövegek az oktatásban

Az olvasóvá nevelés, az olvasás megszerettetése érdekében folytatott pedagógiai, oktatáspolitikai küzdelmek aktorai az olvasás „eljárási” (milyen módszerekkel lehet a szövegértést fejleszteni: olvasási stratégiák és didaktika témaköre) és „anyagi” (az ún. „nyugati műveltségeszmény” archívumából milyen szövegeket érdemes tanítani: a kötelező irodalmak témaköre) kérdéseit igyekeznek újra-gondolni.¹

A kötelező irodalmak körüli viták középpontjában a diákok *olvasástól való elidegenedése*², ill. az örömolvasás³ megszűnté fölötti kétségbeesés áll, melyet ún. közös- és/vagy kölcsönös olvasmányokkal, ezen belül is főként iskolán kívüli, populáris szövegek olvasásával kívánnak orvosolni: „A 12-13 éves kortól 15-16 éves korig tartó serdülőkor az egyik legmeghatározóbb időszak az olvasóvá válás folyamatában. Ez az életkori szakasz a *pszichikus fejlődés szempontjából* ugrásszerű változásokat eredményez... Az ilyen korú gyerekek érdeklődése a korábbiakhoz képest jelentősen megváltozik: az olyan könyvet tartják értékesnek, amelynek *cselekménye és lélektani problémái meglepőek és mozgalmasak; jellemábrázolása* kidolgozottabb, a kifejezései egyértelműek, világosak, a *megoldása csattanós*, és sok benne *az ellentét*.”⁴ Megoldási javaslatként a „kortárs irodalom”, a „kortárs ifjúsági regények”, a „populáris irodalom”, a „zsánerirodalom” és a „lektúr” váltak a legelfogadottabb hívószavakká: „Miért ne csak klasszikusokon, az idő által igazolt, közmegegyezés szerint értékesnek tartott, kanonikus műveken tanítsuk az irodalmi ismereteket és kompetenciákat? – kérdezi például Arató László – ..., mert sok *lektúr* és főleg sok *ifjúsági regény* éppen azért népszerű, mert a diákok könnyebben létesítenek *személyes azonosuláson alapuló kapcsolatot hőseikkel*, mert úgy érzik, *a bennük ábrázolt világhoz, a bennük szereplő alakokhoz több közük van*.”⁵ Ezen újabb törekvések oly-

¹ Mindezek mögött/fölött vezérelvként leginkább a „hasznosság” ill. fedőnévként a „képességfejlesztés” neoliberális parancsa bújjik meg, mely „a későkapitalizmus realitásához igazodó szubjektumok nevelésében érdekelt, a tanításban a hasznosságra, nem pedig az ízlésre, a kifinomult etikai mérlegetlésre, az igazság, a logikus következtetés, a boldogságra való készség és hasonló derék, polgári humanista célokra törekedett. A neoliberális ideológia felől érthetetlen, mi szükség elmélyülni irodalmi szövegekben.” SIPOS Balázs: *Esterházy, a programozó* = Műút [online] 2017. július 18. [2019. 03. 08.] URL: <http://www.muut.hu/archivum/25241>

² „Valószínűnek tartom többek között azt, hogy amit mint „kevesebb olvasást” vagy „az olvasás háttérbe szorítását” szoktunk azonosítani, amögött – legalábbis részben – megváltozott olvasási és gondolkodásbeli stratégiák állnak.” FENYŐ D. György: *Hogyan olvasnak a fiatalok?* = Gyermeknevelés, 2015. 1. sz. 60.

³ GOMBOS Péter: *A kortárs gyermekirodalom és az irodalomtanítás* = Árkádia [online] (6) (2011) [2019. 03. 08.] URL: http://www.arkadia.pt.ehu/magyar/cikkek/gombos_kortars_gyerek

⁴ MANXHUKA Afrodita: *Aktualizált klasszikusok, avagy a legújabb populáris regényekben rejlő pedagógiai lehetőségek* = Iskolakultúra, 2016. 6. sz. 68.

⁵ ARATÓ László: *Védőbeszéd a ponyvairodalom mellett* = Könyv és Nevelés, 2016. 2. sz. 29.

kor még science-fiction (a továbbiakban SF⁶) regényeket is beemelték volna az oktatásba (pl. Lois Lowry: Emlékek óre; Suzanne Collins: Éhezők viadala, Dan Simons: Hyperion) elismerve Darko Suvin megállapítását: „... nemcsak az *emberi és emberiesítő alapkíváncsiság szüli az SF-et*. Ez a műfaj azon kívül, hogy irány nélküli kutatás és pontos jelentés nélküli jelentéstani *játék* volt, mindig azzal a *reménnyel párosult*, hogy az ismeretlenben talán *fel lehet lelni az ideális környezetet, törzset, államot, intelligenciát vagy a Legfőbb jó valamelyik aspektusát*.”⁷

Írásomban amellet szeretnék érvelni, hogy a populáris zsánerek közül az SF, azon belül a „kortárs SF”, még szorosabban a „kortárs magyar SF”, egészen közelről pedig a „kortárs magyar SF kispróza” is lehet olyan értékes középiskolásoknak pedig a „szövegegyüttes, mely az irodalomtanító közösség figyelmére érdemes.”⁸

Az SF és a műfajelméleti dilemmák

A műfajok mibenlétének kérdéséhez időről-időre visszatér az irodalomelmélet: a műfaj „azonos formával, művészi törekvéssel vagy technikával jellemezhető alkotások csoportja más, csak irodalmi alkotásokra vonatkozó diskurzus szóhasználatával azonos (vagy nagyban hasonló) kommunikációs célú szövegfajták csoportja, amelyeket az olvasók azonos (vagy nagyban hasonló) módon olvasnak. Egészében a műfaj alapvetően egy műtartalom kifejezésének formája, többé-kevésbé kodifikált szabályoknak megfelelően... Ilyen értelemben műfaj a regény, a novella, az eposz és az elégia; a sci-fi nem az. A sci-fi: *tematika*.”⁹ Az ún. zsánerek/alműfajok¹⁰ szintén elvárasi horizontokat kialakító, értelemképzési javaslatokat nyújtó, hosszabb-rövidebb életű jelentéstani mezők, címkék, „olyan képlékeny és ingatag konstrukciók, melyek írók, producerek, terjesztők, marketing-szakemberek, olvasók, rajongók, kritikusok és más

⁶ Az SF, tudhatjuk meg Gary K. Wolfe-tól, – ellentmondásos rövidítés, melyet a zsurnalisztikus sci-fivel szemben kezdtek el használni a science-fiction közösségekben, bár mégkevésbé sikerült definiálni, körbe határolni. Az SF hol a 'science-fiction' rövidítése, de a 'science fantasy', a 'spekulatív fikció' vagy a 'strukturális fabuláció' kifejezéseket is értik alatta. Először Judith Meredith használta Asimov javaslatára, aki a 'science' előtagot túl korlátozónak tartotta. Vö: Gary K. WOLFE: *Theorizing Science Fiction: The Question of Terminology* = Andy SAWYER – Peter WRIGHT (szerk.): *Teaching Science Fiction*. Palgrave-Macmillan, New York, 2011.

⁷ Darko SUVIN: *A science-fiction műfaj poetikája* = Helikon, 1972. 1. sz. 45. Suvin az utópiáról szóló diskurzusokat összeköti a „lehetséges világok elméletével” is. A témáról bővebben magyarul: BÁCS GÁBOR: *Lehetséges világok* = Kellék, 2005. 27-28. sz. 135–140.

⁸ A befogadói oldal érdeklődésére épülő szemlélet már a tanárképzésbe is beemelné a sci-fi/fantasy/fantasztkum tanítását „... a leendő magyar szakos tanároknak égető szükségük van arra, hogy időben megtanulják ismerni és értékelné azt az irodalmat, amelyet tanítványaik oly nagy és növekvő számban olvasnak.” S. SÁRDI Margit: *A tudományos-fantasztkus irodalom tematikája* = Magyar Sci-Fi Történeti Társaság oldala [online] é. n.) [2019. 03. 08.]

<https://sites.google.com/site/scifitort/tanulmányok/s-sardi-margit-a-tudomanyos-fantasztkus-irodalom-tematikaja>

⁹ S. SÁRDI Margit: *Műfaj-e a sci-fi?* = Szépirodalmi figyelő, 2013. 1. sz. 28–29.

¹⁰ Az alzsánerekről rövid pontos ismertetőt Sepsi László írt pár éve magyarul. SEPSI László: *Műfajok határok nélkül* = Magyar narancs [online] 2013/51. [2019. 03. 08.] URL: <https://m.magyar-narancs.hu/konyv/mufaj-hatarok-nelkul-87989>

diszkurzív szereplők kijelentéseinek és gyakorlatának interakciója nyomán keletkeznek.”¹¹

Gary K. Wolfe az SF problematikáját vázoló frissebb írásában felidézti egy 1986-os gyűjtését, melyben 33 db. egymásnak gyakran ellentmondó SF-definíciót szerepeltetett, alig két évtizeddel később pedig – írja – még mindig könnyedén össze lehetne gyűjteni két vagy három tucat újabb meghatározást, hogy a zavar nagyobb legyen, mint valaha.¹² Úgy tűnik, az SF „nehezebben körülírható, mint bármely más prózai diskurzusforma.”¹³ A definíciók egyik csoportja állhatatosan műfajnak, a másik csoportja a lazább fogalmi kerettel bíró zsánernek tekinti az SF-t, a harmadik csoport tematikának. A szövegegyüttes differencia specificájaként hol a „realitásigényt”, hol a korabeli olvasó tapasztalattól eltérő világ megmutatását, hol a „tudományosságot”, vagy „az új technológiákhoz kapcsolódó utópisztikus elvárásokat és félelmek megjelenítését”,¹⁴ hol a „racionalitást” emelik ki; miközben elnevezik az „ötletek irodalmának”, a „jövő előre jelzésének”, „a következmények irodalmának” illetve a „társadalom és tudomány kölcsönhatását” bemutató irodalomnak. James E. Gunn szerint az SF *a változások irodalma*: azon irodalma gyűjteménye, melyek a való világ emberein végbement változások hatásait mérlegeli akár a múltba, akár a jövőbe vetítve, akár egy teljesen más világba... a leggyakrabban olyan társadalmi vagy technológiai változásokról van szó, melyek az egész civilizáció, emberi fajt veszélyeztetik.¹⁵

A meghatározást tovább bonyolítja, hogy az SF úgy viselkedik, mint egy poetikai kisgömböc: képes bármilyen más zsánert/elbeszélésformát (krimi, thrillert, romantikus történetet, mesét, értekezést stb.) magába kebelezni, applikálni. A definíciók többsége abban nagyjából egyetért, „hogy az SF *spekulatív prózairodalom*. Spekulatív abban az értelemben, hogy *túllép az észlelés és a közvetlen tapasztalat határain*, nem az „itt és most”, hanem a „mi lenne, ha” világával” foglalkozik.¹⁶

A definiálási küzdelmek okozta kiábrándultság mindenesetre mára odáig juttatta a kutatást, hogy szinte modortalanságnak, episztemológiai felfuvalkodottságnak, sértő kirekesztési eljárásnak hat egy tapasztalati halmaz megnevezése. Az SF Paul Kincaid szerint így nem is egy dolog, hanem „számos dolog – *jövőbeli környezet, csodás gépezet, ideális társadalom, idegen lény, csavar az időben, csillagközi utazás, szatirikus perspektíva, a történet egy sajátos meg-*

¹¹ Marc BOULD és Sheryll VINT, Idézi: John RIEDER: uo. A műfaj meghatározásáról mint hatalmi aktusról magyar viszonylatban Szélesi Sándor értekezik alaposabban itt: SZÉLESI Sándor: *A sci-fi magyar útja* = Várad. 2018. 5. sz. 87-93.

¹² Vö: Gary K. WOLFE: *Theorizing Science Fiction: The Question of Terminology* = Andy SAWYER – Peter WRIGHT (szerk.): *Teaching Science Fiction*. Palgrave-Macmillan, New York, 2011. 39.

¹³ H. NAGY Péter: *Imaginárium* = Szépliteratúrai ajándék, 1998. 2-3. sz. 130.

¹⁴ TÖRÖK Ervin: *A sci-fi és Jules Verne* = FÜZI Izabella – TÖRÖK Ervin: *Elbeszélés a tömegkultúrában* [online]

Pécs, (Elektronikus jegyzet) (é.n.) [2019. 03. 08.] URL: http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/Elbeszeles_kesz/4_lecke_a_scifi_s_jules_verne_tudomnyos_fantasztikum_s_szakoztats.html

¹⁵ Vö: James E. GUNN (szerk.): *The Road to Science Fiction. Volume 1: From Gilgames to Wells*. The Scarecrow Press, Lanham, 2002. VII.

¹⁶ ERDEI Pálma: *Észjáték vagy csodavárás: A Science Fiction jelenség szociológiája*. Budapest, 2003. (Disszertáció) 16.

közelítése, bármi, amit keresünk, ha a science fictiont keressük, itt szembetűnőbb, ott rejtettebb –, melyek kombinációk végtelen sokaságában fonódnak össze.”¹⁷

Jelen tanulmány az SF-et tematikának tartva a következő megközelítésmóddal illetve meghatározással rokonszenvezik és tartja szem előtt: „A tudományos-fantasztikus irodalom ma még nem létező vagy föl nem ismert problémákkal foglalkozik, s azokra racionális megoldást kínál vagy fordítva, létező, fölismert problémákkal foglalkozik, s azokra nem létező, de racionális megoldást kínál”.¹⁸

Az SF-propagandától a kritikai SF-kutatásig

Az SF az irodalmi mezőben egyre tekintélyesebb helyet foglal el: a szubkulturális milióból az ún. gettóból¹⁹ – főleg az amerikai²⁰ blockbustereknek, filmsorozatoknak és játékoknak köszönhetően – is kijutott már. Az ún. akadémia világa is jó ötven éve foglalkozik vele, s egyre inkább belátják, hogy az *alternatívák irodalmaként* alkalmat ad a *szemléletváltásra, korlátaink felismerésére, a társadalomkritikára, kritikai gondolkodásra*, a szkepszis gyakorlására,²¹ s hogy legnagyobb ereje *szubverzív, emancipatorikus* potenciáljában rejlik. A lehetőség ellenére azonban az SF gyakran csak látszatkritikai tevékenységet fejt ki, vagy azt sem, s valójában a fennálló gazdasági-társadalmi rend ideológiai szócsove, strukturális bűneinek elfojtója, feszültséglevezetője: „A tudományos-fantasztikus irodalom – így Geoff Ryman SF-író -, különösen kommersz válfaja, a múltat kopírozza a jövőre, hogy kényelmesen szórakoztatóvá tegye. Szerinte a jövő épp olyan lesz, mint a múlt izgalmasabb részei, csak jobb játékokkal.”²² Az SF-et népszerűsítő előadók kedvtelve hangoztatják az alapigazságot, miszerint az SF az ötletek irodalma, ami felfedezi, inspirálja a jövőt, figyelmeztet-felkészít veszélyeire, ami a tudomány és a technológia segítségével lehetővé teszi majd egy jobb jövő létrejöttét²³, miközben a jelen problémáit figyelmen kívül hagyják: „...*sci-fik fedik el társadalmaink konfliktusait* – mutat rá András Csaba ideológ-

¹⁷ Idézi John RIEDER: *Meghatározzuk-e az SF-et vagy sem? Műfajelmélet, SF és történelem* = Apertúra [online] 2015. tavasz-nyár. Ford. Benczik Vera. [2019. 03. 08.] URL: <http://uj.apertura.hu/2015/tavasz-nyar/rieder-meghatarozzuk-e-az-sf-et-vagy-sem-mufajelmélet-sf-es-tortenelem>

¹⁸ S. SÁRDI Margit: *Műfaj-e a sci-fi?* = Szépirodalmi figyelő, 2013. 1. sz. 32.

¹⁹ PINTÉR Károly: *Álmok a gettóból: A science fiction rövid műfaj története* = Magyar Narancs [online] 2012/39. [2019. 03. 08.] URL: <https://m.magynarancs.hu/konyv/almok-a-gettobol-81826>

²⁰ Külön fejezet igényelne az SF-irodalom és irodalomkutatás angolszász dominanciája, a mód, ahogy gyarmatosítják a nemzeti/kisebbségi SF-irodalmak mezejét: „...amerikai és angol szerzők – fakadt ki már a hetvenes évek végén a svéd SF-monográfus – elárulják tökéletes tudatlanságukat mindarról, ami saját hazájukon kívül történik, mintha saját világukon kívül nem létezne más”, vagy: „európai országok amerikai sci-fi szemetet importálnak”. Vö: LUNDWALL J. Samuel: *Holnap történet*. (Metagalaktika 7.) Kozmosz, Bp. 1978. (Epub) A kérdés tárgyalása messze vezet, a világrendszer-elmélet és a világirodalom-fogalom összefüggéseinek vizsgálatához, a centrum-félperiféria-periféria, ill. a gyarmatosítás-öngyarmatosítás kérdéseire.

²¹ TÓZSÉR János: *Az igazság pillanatai. Esszé a filozófiai megismerés sikertelenségéről*. Kalligram. Bp. 2018.

²² Geoff RYMAN: *Levegő*. Delta Vision, Bp. 2007. 5.

²³ Etienne AUGÉ: *Why our world needs science fiction?* = TEDx Talks [online] [2019. 03. 08.] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=FJkixvgJqsY>

giakritikájában – egy közelgő globális ökológiai katasztrófa az egész emberiséget egységbe szervező erejére hivatkozva”.²⁴

Az efféle általam SF-propagandának nevezett attitűd a technológiát-tudományt-jövőt egy csomagba pakolva, ezek történelmi-társadalmi-politikai viszonyokba való ágyazottságát figyelmen kívül hagyva, ígér megváltást, jellemzően egy olyan történelmi állapotot vetítve elénk, „melyben a technológia²⁵ áldásainak következtében fognak megoldódni a társadalmi és anyagi egyenlőtlenség, az ökológiai katasztrófa, a bér munkával járó elidegenedés, továbbá a világ végső megismerésének stb. korszakos problémái.”²⁶ A középiskolai SF-olvasást/értelmezést érdemes lenne a technofób diskurzusokat elkerülve társadalomkritikai/ideológiai kritikai gyakorlattá is tenni.

A science-fiction magyarországi olvasói

Az igazán nagy írók, Darko Suvin szerint képesek a társadalom átfogóbb, szélesebb csoportjait is megszólítani. Az SF-művek zöme ugyanakkor, teszi hozzá, leginkább a középosztályt célozza meg, azon belül is – a rendelkezésre álló kevés adat alapján – a 13 és 25 éves korosztályt.²⁷ Eme középosztály magyarországi (elsősorban felső-tagozatos és középiskolás) olvasóiról még keveset tudni. Kamarás István olvasáskutató az itthoni olvasói ízlés-struktúra, olvasói-élményvilág palettáján a „sci-fi élménykört” leginkább az férfiak élményvilágához, korosztályilag pedig inkább a tizenévesekhez sorolta.²⁸ De lássuk az adatokat!

A Tanulási Eredményeket Vizsgáló Nemzetközi Szövetség kilencvenes évek eleji 9–14 éveseket²⁹ vizsgáló reprezentatív felmérésében (hogy egy nemzetközi példával indítsunk) meglepően magas számokba botlunk: A „Milyen gyakran olvas sci-fit” kérdésre *30%-uk válaszolta, hogy hetente vagy havonta*. A lányok 31%-a, a fiúk 21%-a viszont soha nem vett a kezébe ilyen könyvet. (A legmagasabb arány ekkoriban a humoros könyveké, a sporté, a kalandkönyveké és természetkönyveké volt).

Időrendben a következő, egy 2003-as magyarországi felmérés:³⁰ néhány Újbudai középiskola 13-14 éves korosztályának olvasási szokásait firtató kutatás jóval alacsonyabb érdeklődést mutatott ki pl. az utóbbi hat hónapban olvasott-

²⁴ ANDRÁS Csaba: *Ideológiák a trópusokon: Retorikaelméleti esettanulmányok a természet diskurzív alakzatának ideológiai jelentőségéről*. Pécs, 2017. (Doktori értekezés) 123.

²⁵ „Mi van – veti fel Lasch -, ha a technológiai fejlődés mögötti impulzus (bár nem szükségszerűen a tudományos kutatás mögötti) magában véve patológikus? Mi van, ha az a drive, amely azt célozza, hogy teljesen függetlenné tegyük magunkat a természettől, sohasem éri el a célját, s abból a tudattalan kísérletből ered, hogy helyreállíthassuk az omnipotencia infantilis illúzióját.” Christopher LASCH: *The Minimal Self*. Pan Books, London, 1985. 222.

²⁶ BORBÉLY András: *Kivel szolidarizálok?* (online-poszt) (Utolsó letöltés dátuma: 2019. 03. 07.) URL: <https://www.facebook.com/borbely.andras.7/posts/10157047987959700>

²⁷ Horst PUKALLUS: *An Interview with Darko Suvin: Science Fiction and History, Cyberpunk, Russia = Science Fiction Studies* [online] 54/2, 1991. július [2019. 03. 08.] URL: <https://www.depauw.edu/sfs/interviews/suvin54.htm>

²⁸ KAMARÁS István: *Olvasásügy*. Iskolakultúra, Pécs, 2005. 160-161.

²⁹ NAGY Attila: *Hol terem a jó olvasó? Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat eredményeiről* = Magyar pedagógia, 1994. 3-4. sz. 231-252.

³⁰ NAGY Attila: *Változás vagy folytonosság, avagy új/régi olvasók Új-Budán?* = Új Pedagógiai Szemle, 2006. 1. sz. 24-47.

SF-ök vonatkozásában. *A válaszolók alig 10%-a olvasott SF-t, kedvenc könyvének 7,7% adott meg SF-művet.* (Összehasonlításképp ekkor a Harry Potter 30%-on állt) A lányok: Lois Lowry: Emlékek őre című regényét favorizálták, a fiúk elsősorban a Star Wars-univerzumot emlegették, Jules Verne-t és szintén az Emlékek őret.

Ugyancsak 2003-ból van reprezentatív (bár a korosztályi, s így az általános iskolások, középiskolások felbontását mellőző) adatunk is: az MTA Szociológiai Kutatóintézetének a 14–70 éves népesség olvasási szokásiról³¹ szóló felmérésben *23%-on szerepel az SF-tematika.* Az elemzés őket az „*intenzív, sztorikeresők (történetcentrikus)*” olvasók közé sorolja.³²

Nagy ugrással 2012-be kerülve egy részadat áll a rendelkezésünkre³³, ahol ráadásul a „*fantasztikus művek*”³⁴ egészére kérdeztek rá. E kategóriát a 14–18 évesek elsöprő mértékben kedvelik: *a fiúk 48%-a, a lányok: 39%-a.* „Figyelemreméltó volt az is, hogy míg a vámpiros könyveket nagyjából hasonló arányban kedvelik a két nem képviselői (28–29%), addig *a „fantasztikus irodalom” már inkább fiúsnak mondható. Ám korántsem olyan nagy a különbség (48,5%–39,5%), mint amilyen 20–25 éve vagy még régebben lehetett.*”³⁵

Az SF-olvasás szempontjából elégedettebbek lehetünk a 2017-es felméréssel.³⁶ A 3–18 év közöttiek vizsgáló reprezentatív kutatás már sok műfaji kategóriát használ: *az SF kedveltsége kicsivel 10% fölött áll* átlagban (a legmagasabb a kalandregény: 27%; szórakoztató: 26, 25%; fantasy: 17, 33%). Éves felbontásban azt látjuk, hogy alsó tagozatban még nem olvassák az SF-t (2,21%), felső tagozatban ráfordulnak (13, 9%), *a középiskolában pedig már egyértelműen kultiválják: 22,38% szereti és olvassa ezt a tematikát.*

Ugyanitt meg kell még említeni Pintér Bence nem reprezentatív, leginkább magát a fantasztikum 18 év feletti olvasóit és azok szokásait általában megcélzó felmérését:³⁷ a válaszadók (1476 fő) 82%-a jelölte meg a sci-fi témakört

³¹ GYENES Edina: *Olvasási szokások.* Magyar Művelődési Intézet. MTA Szociológiai Kutatóintézet. Bp. (Találkozások a kultúrával 5.) 2005. 50.

³² Uo. 57.

³³ GOMBOS Péter–HEVÉRNÉ Kanyó Andrea–KISS Gábor: *A netgeneráció olvasási attitűdje – 14–18 évesek véleménye könyvekről, olvasásról, irodalomról – egy felmérés tanulságai = Új Pedagógiai Szemle, 2015. 1-2. sz. 59–62.*

³⁴ „Meg kell jegyeznünk – magyarázzák a szerzők –, hogy irodalomelméleti szempontból nem pontos tipológia alapján adtuk meg a lehetőségeket (az általunk megadok műfajok között előfordulhattak átfedések). Mindezt azért tettük így, mert a diákok gondolkodás nélkül megadhatták a választ, nem kellett műfajelméleti problémákkal szembesülniük. Például, hogy a vámpírregény vagy épp a fantasy fantasztikus irodalom-e. További gondot okozhatott volna, hogy a „fantasztikus irodalom” terminus hagyományosan mást jelöl itthon és az angolszász irodalomban. Az egyre népszerűbb disztópiát mint műfajt pedig azért nem adtuk meg, mert a kortárs antiutópiák szinte mindegyike legalább még egy regénytípus sajátosságait hordozza (leginkább „szerelmes-romantikusak”, illetve „fantasztikusak”), ráadásul az elnevezés sem elég közismert még, s ez is nehezítette volna a válaszadást.” Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ GOMBOS Péter: *A digitális generáció olvasási szokásai – a 2017-es reprezentatív olvasásfelmérés tapasztalatai* FSZEK [online] Bp. 2018. [2019. 03. 08.]

URL: file:///C:/Users/%C3%81ron/Downloads/gombos_peter_-_a_digitalis_generacio_olvavasi_szokasai.pdf

³⁷ PINTÉR Bence: *Egy seregnyi fantasztikus olvasó - A nagy fantasztikus felmérés 2017 = Spekulatív Zóna* [online] [2019-03-08] URL: <https://spekulativzona.blogspot.com/2017/12/egy-seregnyi-fantasztikus-olvaso-nagy.html>

kedvencének, szemben a fantasztikum (fantasy: 78%, weird: 28%) egyéb alfajai-
val.

Mint láthatjuk az SF-tematika kedveltsége megemelkedett, és a hagyományos „csak a fiúk olvasnak ilyesmit”-felfogás is kezd háttérbe szorulni. Az SF-fel való korai, pozitív találkozás azonban meghatározó lehet a későbbi olvasási szokások szempontjából. Épp ezért megfontolandó Margitay-Becht András észrevétele: „Ha valaki ismeri a tudományos-fantasztikus irodalmat, tudja, hogyan kell megérteni és befogadni az adott világ alapfeltevéseit. Az első ilyen mű olvasata azonban nehéz, hiszen az olvasó még nem rendelkezik a műfaj ismeretével. Ezért ritka például, hogy valaki felnőtt fejjel kezdjen el sci-fit olvasni.”³⁸

SF-szövegcsoportok mint vitaindító, gondolatébresztő alkotások

A következő szövegek csoportosítását a mai kor társadalmának tízenévesek számára is releváns problémái mentén alakítottam ki a 2014 és 2018 évek között megjelenő hazai SF rövid prózáiból. A csoportosítás önkényes (terjedelmi okokból sok egyéb izgalmas téma kimaradt: pl. marginalizált csoportok megjelenése az SF-ben, szexualitás/gender-kérdések a jövőben; a természet megjelenése az SF-ben, párkapcsolatok a jövőben, klímakatasztrófák stb.) és nem reprezentatív: hozzáférés és idő hiányában sok fontos-értékes szerző kimaradt. Afféle ugródeszkeként azonban alkalmasak különböző dilemmák megvitatására.

(*Szemléletmód váltás*) A szemléletváltás pedagógiájának lényege, annak tudatosítása, hogy a körülöttünk lévő világ, társadalom, normák stb. nem maguktól értetődők, vagy pláne „természetesek”, hanem vagy saját perpspektívánk vagy saját, de még többször mások érdekei által meghatározottak. Ilyen vizsgálható szöveg lehet Haklik Norbert *A padláslakója*.³⁹ A szöveg olyan, mint egy fiatalkori Bradbury-írás, annak is a tragikum nélküli bájos változata: se világvége, se mélylélektani kérdések, se súlyos társadalom-kritika nem akarják beszakítani az íróasztalt. A kócos földi kisfiú és a háromszemű marslakócska titkos esti játékaról szóló novellinó egy egyszerű szemléletváltó trükkel/csattanóval mutat rá, hogy mindenki (minden faj) a saját előítéleteinek a rabja.

De ide tartozhat Fedina Lídia *Egészen apró változás*⁴⁰ című novellája, melyben egy hosszú, évődő kihallgatás fültanúiként, a kíváncsiságunkat ügyesen felkeltve, az információéhségünket fokozatosan kielégítve ismerhetjük meg egy elképzelt jövő lényének életét, törvényeit, tudományuk állását. Hallhatunk három-dimenziós jegyzőkönyvről, letölthető emlékekről, egy Mátrix 104-es úrjachttról, robotokról, Tudatmódosító-ellenes Ligáról, időátlépésről, időszenyezésről, időörökről, de még ún. biolényekről is, akikről kiderül, hogy tk. emberek. Az időparadoxon játékba hozásával lassan derül fény arra, hogy az egyre rejtélyesebb és mulatságosabb párbeszéd egy alakváltoztató sárkány és egy testet öltetni képes mesterséges intelligencia között zajlik.

³⁸ MARGITAY-BECHT András: *Játékkal tanulni: Számítógépes játékok használata az oktatásban* = Könyv és Nevelés. 2014. 1. sz. 102.

³⁹ HAKLIK Norbert: *A padláslakó* = Galaktika Light. 2017. 34-35.

⁴⁰ FEDINA Lídia: *Egészen apró változás* = Galaktika, 36. évf. 299. sz. 2015.

(*Társadalom-, rendszerkritika*) Az egész mai, a tőke logikájának alávetett, az egyenlőtlenségre épülő, késő kapitalista világ működésére kérdez rá Csejk Miklós *Lángoló falak a kapszulám körül* c. elbeszélése.⁴¹ A 2045-ben játszódó történet talán túl sokat is akar markolni: egyszerre a kyber-világ kritikája és Facebook-reflexió, a Feltétel Nélküli Alapjövedelem gyakorlatával eljátszó gondolatkísérlet és a kizsákmányolás-forradalom dinamikáját leíró valóságábrázolás; egyszerre a Mátrix világára hajazó disztópia és egyszerre az SF utópikus küldetését megidéző kiáltvány. Ilyen direkt kitétekkel: „... meg akarjuk-e teremteni az emberiség minden egyes tagjának az emberhez méltó életet azzal, hogy megszüntetjük az éhezést, szegénységet, nyomorúságot a Földön? Igen vagy nem. És persze enter.”⁴²

(*Neoliberalizmus: manipuláció-, fogyasztás-kritika*) Benkó Gábor *Tetőteraszok*⁴³ egy kidolgozott, távoli jövőben játszódó, hard SF regényvilág modelljéhez/makettjéhez hasonlatos, ahol még sok más történet vár a megszületésére. A mostani sztoriban a jövőbeli technológiai toposzok (holoplakátok, lézer-reklámok, négylábon közlekedő hirdetőoszlop-drónok, ételautomaták, komptápok=komplett táplálékok stb.) kommercializált közegében az „Információs és Fogyasztás Kontroll Terep” nevű intézményé a főszerep. E világban minden fogyasztásra szánt árunak számít – védje akár az egészséget (VriDvönvédőitalok, Vprpo4-védőmaszkok, GeRRho-komptápok), akár a megismerőképességet (Tényörvény Kultvitamin, a tájékozott fogyasztók csatornája), és minden eladás mögött szakértők állnak (ténymérnökök). A kínálat-kereslet zökkenőmentességét a megrendezett csatajelenetekkel operáló, szándékosan betegségeket terjesztő és azokat kontrolláló, az erőszakos halált minimumra csökkentő média uralta világ a mai neoliberális világ enyhe szatírja.

Hasonlóan kritikus Fekete Imre *Akku* című novellája⁴⁴. A transzhumanizmus (és némileg a kapitalizmus) kritikájaként is olvasható szöveg, a fejlődés, az evolúció és a tökéletességet teremtő technológia ideológiáját kérdőjelezi meg. Egy olyan világot bírál, mely a fizikai létet szenvedésmentessé teszi (minderre ott a „Teljes Körű Biológiai Fenntartó Egység” beépített chipje, ami a társadalmilag már megvetett és önző cselekvésnek számító táplálkozást is kiiktatja), a mentális vagy lelki szférát – ha esetleg probléma van – utólagos korrekcióval/terápiával kezeli. A világ technológiája odáig ért, hogy az emberek egy terraformált bolygón élnek, mozgó járdák, robotpincérek és hasonló segítik az életet – a termelés, a munkamegosztás viszont a szokásos egyenlőtlenségeket mutatja (pl. egy elittagnak könnyen megvásárolható ékszer egy munkás évi bérének felel meg) leleplezve ezzel mindenféle technológiai optimizmust! Ha valaki, mint a novella csúcscselítbe tartozó hőse (akire a családja vigyáz), az evés/ízék örömeinek eltűnte, no meg az egyre elidegenettebbé váló élete miatt akar véget vetni az életének – a régi módszer szerint elzárják, megfigyelés alatt tartják – csak igen nagy ravaszsággal tudja elérni a célját.

⁴¹ CSEJK Miklós: *Lángoló falak a kapszulám körül* = SZÉLESI Sándor (szerk.): *Falak mögött a világ. SF-antológia*. Ad Astra, Bp. 2014. 211–230.

⁴² Ua. 230.

⁴³ BENKÓ Gábor: *Tetőteraszok* = JOBBÁGY Tibor: *Ellenpont*. Avana Egyesület, Bp. 2017.

⁴⁴ FEKETE Imre: *Akku* = JOBBÁGY Tibor (szerk.): *Új Galaxis antológia 25*. Kódex, Pécs, 2017.

Juhász Roland *iCity*-je⁴⁵ is izgalmas narrációs technikával előadott erős rendszer-szatíra: szoftverek által vezérelt életmód-fogyasztás figyelő programok, munka-szabályozó modulok és személyre szabott reklámok audiós szövegeleseit (a novellában: a Hang), utasításait, tanácsait stb. hallhatjuk, ill. olvashatjuk. Ezeket keresztül ismerhetjük meg a főhős életét és a korát, közegét, amiben él. A személyre-szabott szolgáltatások lehetőségét ad absurdumig viszi az író, odáig, hogy már minden egyes keletkező gondolatát, érzését is ismeri a vevőnek/bérmunkásnak, s minden reflexivitástól igyekszik megfosztani őt, nincs hová bújni előle. A Rendszerben minden szabályozott, semmi szabadság/önálló döntési lehetőség nincs (a programok ébresztenek, mosdatnak, öltöztetnek, etetnek, foglalkoztatnak és a párválasztás sikerességét is kikalkulálják: ez a Cupido App), vagy ha van, minimális. Mindenki egy csavar vagy csavarhúzó-felelős a gépben, s a feladata, hogy az egész jól működjön. Ha mégsem működik, büntetni is képes, s akár egy koncepciót perit is, hipp-hopp, levezényel. Ismerős világ, sokszor megírt félelmek: a Nagy Testvér applikációk összessége, mindenről tud, mindig igazságos és szeret minket.

(*Társadalmi egyenlőtlenség*) Az egyenlőtlenség egészen konkrét ábrázolásaitól hemzseg a sci-fi irodalom, ennek újszerű megjelenítését képviseli Kolozsvári Zsófia *Titok* című novellája.⁴⁶ Az, hogy ki mivel zsarolható, vagyis hogy egy közösségben milyen tevékenység/tulajdonság számít tabunak, tiltottnak, szabályszegésnek, szégyellnivalónak stb. koronként, kultúránkként változó, s afféle jelzőfolyadékként a kíváncsi szemek előtt kirajzolhatja az adott társadalom szerkezetét. Épp ezért izgalmas gondolat a tabu szempontjából elképzelni egy jövőbeli társadalmat, mikro-történelembe ágyazva megmutatni a „titok” működését: a génmanipulációval tervezett gyerekek novellabeli világában a tökéletes testű emberek (gémák) és a kevésbé tökéletes, hagyományos/természetes szülést preferáló emberek (termik) külön kasztba tartoznak, egymással való érintkezésük szabályozott. Itt drukkolhatunk termi valóját rejtegető hősünkért (egy szláv jógaoktató nőért!), akit egy szörnyeteg géma (celeblány) zsarol és zsákmányol ki még jobban, mint szokás.

(*Történelmi ukróniák és geopolitika*) Az ukróniák vagy ún. kontrafaktuális művek a meg nem történt, de elgondolkodtató múltbeli lehetőségekről szóló megfontolások, az idővonalba belenyúlva olyan eseményeket mutatnak be, melyek különböznek az általunk ismertektől:⁴⁷ elég sokszor egy eseményen változtatni, hogy aztán minden azt követő esemény ne vagy máshogy következzen be. Márki István *Öröksége*⁴⁸ a századelőbe nyúl bele (melyet csak egyetlen, a Nagy Háború követ) Nikola Tesla zsenijének segítségével. A novella egyik szereplője arról számol be, hogy miként került az 1900-as évekből 1955-be, s hogy időutazása miként „torzította el” (!) az 1900-as és a korábbi(!) éveket is: az 1898-as amerikai-spanyol háborúját például úgy módosította, hogy az ameri-

⁴⁵ JUHÁSZ Roland: *iCity* = JOBBÁGY Tibor (szerk.): *Új Galaxis antológia 23*. Kódex, Pécs, 2015.

⁴⁶ KOLOZSVÁRI Zsófia: *Titok* = SZÉLESI Sándor (szerk.): *2045: Harminc év múlva. SF-antológia*. Ad Astra. Bp. 2015.

⁴⁷ A végtelen sok szakirodalommal rendelkező témakör egyik szakértője négy ukrónia típust különböztet meg: 1. ukróniával érintkező sci-fi; 2. ukronisztikus alternatív történelmi regény; 3. alternatív történetírás; 4. vallás-, kultúr- és politikatörténelmi ukrónia. Vö: CZEGLÉDI András: *Ukrónia és vidéke* = 2000. 2013. 11. sz. 19–27.

⁴⁸ MÁRKI István: *Örökség* = Galaktika. 38. évf. 327. sz. 2017.

kaiak veszítettek, akik így végleg elestek a későbbi politikai tényezővé válástól. A Nagy Háború bekövetkezett ugyan, de emiatt egészen más kimenetellel: a Monarchia felvirágzott, a Német Birodalomtól sem függve annyira, a német nyelv világnyelvvé vált (az USA és Franciaország német protektorátussá lett, a második hivatalos nyelve a német), Berlin lett a világ központja, az Egyesült Királyság elemeire hullott, Oroszországban leverték a forradalmat, a magyarok pedig végül a Magyar Királyságon belül éldegéltek. Mivel minden a múltban előidézett változás, az alternatív történelem megvalósítása - a jelen történetisége miatt A Történelem-ként lép fel, így ezek a „változások” a novella jelenben élő főszereplőjének, magától értetődők (nem is érti pl. hogy Amerika hogyan lehetne hatalmas tényező). A revizionista-felvilágosult monarchista ábránd még sok érdekes (technológiai) eltéréssel eljátszik, annyival, hogy akár egy nagyobb terjedelmű műre is igényt tarthatna.

Trenka Csaba Gábor párhuzamos világban játszódó, alternatív története, a *Kisvárdai sejkje*⁴⁹ egy vándorló-hajléktalan, ezer mesével teli bölcs-sejk énelbeszélésének köszönhetően bomlik ki előttünk (ez csak a végén derül ki), s egy jó elbeszélésnek megfelelően, a célja felé magabiztosan haladó, fő történeten kívül rengeteg apróbb eseményről is tudomást szerzünk: egy mikro-eseményen keresztül egy izgalmas, összetett világ sejlik fel előttünk. Ebben a párhuzamos univerzumban, a „poétikus történetírás” törvényei működnek: iszlám dominanciájú világában az iszlám időszámítás szerint 1421-ben (a „mi” világunkban ez, 2000-et jelent) zajlanak az elbeszélte események, de korábbi jelentős történekekről (pl. két algériai-török háborúról) is értesülünk. (Valamikor az 1460-as évekből emlékszik vissza mindenre az immár öreg hős, de erre csak következtethetünk). Kisvárdán iszlám-magyar közösség él (mikor, miért, hogyan alakult ez így ki pontosan, nem tudni – de nem is érdekes), a nevek beszédek: Khaldeusok utcája, Abu Abbasz szentély, II. Ramszesz tér stb., Horváth Mirjam, Marosi-Kun Hasszán, Lakatos Omar, Kiss-Kovács Abdullah. A magyar, muszlim, cigány együttélés békésnek mondható, az emberek összejárnak vallástól függetlenül, a kereszténységet temetik ugyan, de még vannak, akik élük-gyakorolják (nem a vallási életen van a hangsúly, nem is mond értékítéletet fölöttük), és a cigányság a legszegényebb réteg. A technológiai szintjük kevésbé fejlett: a városkában akadnak harci kocsik, és néhány működésképtelen tűzoltóautó, petróleumlámpával világítanak az utcán, a tevepiac nyüzsgő, nincs számítógép vagy internet, de a sci-fi antológiák, magazinok a virágkorukat élik. Ebben a közel-keleties közegben izgulhatunk, drukkolhatunk a kamaszhősöknek, különösen a mesélő ifjú énjének, aki imádja a fantasztikus történeteket (ezekből a fikatív, magával ragadó nyelvezetű ponyva-kalandokból is olvashatunk többet a novellába építve!) és akit élete első szerelme, udvarlási kísérlete végzetes bajba sodor. A látató, sok színnel és még több finom ötlettel (pl. az Őskori Szentek Gyülekezete), utalással (a saját történetét is olvasta a mesélő) gazdagított novella egy percre sem téveszti el a ritmust, a hangszínt, s végül szinte minden zsánert (ukrónia, sci-fi, kalandtörténet, urban fantasy, kamasztörténet) levette a hátáról autonóm műként záródik le.

⁴⁹ TRENKA Csaba Gábor: *Kisvárdai sejkje* = SZÉLESI Sándor (szerk.): 2045: *Harminc év múlva. SF-antológia*. Ad Astra. Bp. 2015.

(*Bevándorlás*) A realiztikus (disztópikus?) közeljövőben, *Az arabica ízében*⁵⁰ (2040 körül), az Európai Egyesült Államok idejében játszódó történet szerint egy Fal húzódik végig a jólét maradványain élő nyugati világ (ahol pl. olajjal világítanak spórolásképp, jegyrendszert működtetnek és napelem van mindenhol) és a káoszban élő, éhező, kiszolgáltatott keleti világ között. Ez utóbiból kétségbeesettek milliói próbálnak illegálisan vagy legálisan átjutni a túoldalra, ahol szintén kétségbeesetten próbálják ugyanezt megakadályozni. A Fal hol máshol húzódhatna keresztül, mint Szegeden. A magyar uniós ösztöndíjas diplomata-tanonc, Alma (a cselekmény egyik fő szálának hőse), magyar diplomatársai és szeretője, valamint az illegális bevándorlást megkísérlő Miklós sorsa (a cselekmény másik fő szálának hőse) lassan tárul fel az olvasó előtt. A szöveg késleltetve ad számot a kataklizma részleteiről is: gigantikus napkitörés következményeként káosz alakult ki világszerte, fanatikusok felrobbantották a legfontosabb szervereket, kitört a drogháború, Kína hamis adatokra épülő gazdasága összeomlott, a Golf-áramlat megszűnt, India atomot dobott Pakisztánra, New York gátjai felszakadtak, a Tisza kiszáradt stb. A mindent tudó elbeszélő ráérősen, részletekbe menően mutatja meg mind a két oldal életét, s sejtetve közelíti egymás felé a két hős életének előzményeit is. A narrációt időnként hivatalos bevándorlási kérelmek (ill. azok elutasításai) szakítják meg, egészítik ki.

(*Az IKT-eszközök, új technológiák hatásai*) Brandon Hackett, alias Markovics Botond *Életjátékja*⁵¹ extrapolációja a ma is ismerős cyberbullying-szexuális zsarolás/zaklatás témakörének: „Petrát egy szerdai napon hekkelték meg” – kezdi a novella, hogy az önreprezentációs közösségi oldalak mélybugyriába vezessen valamikor 2050-ben. A novum a virtualitás szinte totálissá tétele: a diákok agyi (tarkóba ültetett) implantátummal még több időt töltenek virtuális terekben, így pl. a Virtuális Gimnáziumban is, ahol bárki bármilyen avatár formájában feltűnhet. (Egy tanár a Harry Potter univerzumból ismert McGalagony professzor képen tanít.) A szöveg míg elsősorban a magánszférába betörni képes technológia és a virtualitás világában kialakítható emberi viszonyok kritikája, a jövőbeli oktatásról (mesterséges intelligenciáról tanulnak, virtuális Balassi Bálint szavalatát hallgatják, virtuális tereket terveznek) és globálisabb változásokról (pl. Mexikóban a kartellek már vízzel kereskednek) is elejt néhány ötletet.

Jó, ugyanakkor nem teljesen kidolgozott világban játszódó történet Demjén Zsófiáé, a *Recirk*,⁵² nem várt és kissé elkapkodottnak tűnő véggel. A jövőbe játszódó sztori pár klisé felhasználása (e-közlekedés, e-sztrádák, egymással versengő tech-cégek) után rátér a novum kibontására: a nanotekek alkalmazásával létrejövő everplast bemutatására. Az everplast előre programozva a környezet alapanyagait felhasználva bármivé át képes alakulni afféle nanoizált 3D-s nyomtató végtermékeként: percek alatt átformál egy házat, hoz létre ruhákat vagy konstruál androidokat. Az alapötletét akarja elloponi egyik szereplő a másiktól, de ő esik csapdába és bukik el. A novella bája a jövőbeli szleng, melyben ilyen fordulatok vannak: „Mekkora terraság.”

⁵⁰ LŐRINCZY Judit: *Az arabica íze* = Galaktika 34. évf. 284. sz. 2013.

⁵¹ Brandon HACKETT: *Életjáték* = SIROKAI Máttyás (szerk.): *2050: Ifjúsági novellák a jövőről*. Móra, Bp. 2018. 53-74.

⁵² DEMJÉN Zsófia: *Recirk* = JOBBÁGY Tibor (szerk.): *Új Galaxis antológia 25*. Kódex, Pécs, 2017.

(*Generációk konfliktusa, szülő-gyerek kapcsolat*) A *Prebábel* című elbeszélésében⁵³ a neuro-fiziológia, a neuro-lingvisztika, a tudatkutatás, illetve az ún. kognitív tudományok és a generációs különbségek területéről emeli át a problematikát Czinkóczy Krisztina. A novella a sci-fik veszélyt kereső/találó, -prognosztizáló, az emberiség elpusztulását vizionáló, a magát végletekig komolyan vevő hagyományába illeszkedik. A zsáner profetikus funkciója ezúttal a neurolingvisztikus programozás, a tolmácsszoftverek és az okostelefonhasználat összekapcsolásából kapja az erejét: a prebábel állapot a Brainnet-nek, az Újokos elnevezésű gondolatvezérelt eszköznek, a félig képi, félig gondolati jelrendszernek, az Újbeszédnek köszönhető, és az általuk kialakított T(elepatikus)-generációnak, akik kognitív-kulturális szempontból oly mértékben különböznek az elődeiktől, hogy csak a nyílt konfrontáció lehet az utolsó megmaradt nyelv közöttük. (A hős szemében már nem emberek, hanem „nőstények” és „hímek”.) Ebben viszont a T-generáció az erősebb, s pusztítja is az idősebbeket. A poszt-apokaliptikusnak is tekinthető világ a neurolingvista hősnő beszámolójából (leveléből-memoárjából) bontakozik ki előttünk, amit néha szakít meg egy külső narrátor helyzetjelentése. a szöveg egy mutáns/zombitörténetként is olvasható, melyben „az idegen” a divatos XYZ-generációs diskurzusok ifjúságfóbiájából és halálfélelméből képződik meg.

Moskát Anita *Gumicukorszív* című elbeszélése⁵⁴ a gyászfeldolgozás/fel nem dolgozás fő témája mellett az anya-(tini)lánya, apa-lánya, apa-anya viszony dinamikáját is hitelesen megmutatja egy olyan jövőben, ahol a gyerekek emancipációja a csúcra jutott. Beperelhetik és pert nyerhetnek a szüleik ellen, akár azért, mert azok túl sok fotót osztottak meg róluk egykor kisbabaként, akár azért, mert túlságosan gendersztereotip nevelést kaptak tőlük, akár azért, mert nem kontrollálták eléggé az étkezési szokásaikat. Miközben a főhős-lány átélhető-érthető gyászáról és lázadásáról olvasunk, ételnyomtatók és belső szervnyomtatók, a testen megjelenő („Még a körmöm körül is nyilak és árjegyzékek villogtak) kéretlen, agresszív reklámok izgalmas és ijesztő háttérvilága sejlik fel. A satirikus jövőkép megint csak a jelenünk fontos kérdéseire reflektál .minden manírosságtól mentesen.

SF az osztályteremben⁵⁵

„Ha sci-fit olvasunk – írja Mund Katalin – akkor „bekapcsoljuk”, munkára fogjuk mindkét agyféltekét. A mindennapokban inkább a logikusan gondolkodó bal agyfélünket használjuk, kevésbé figyelünk a játékos, az alkotó jobb agyféltekére. Ha mind a racionális gondolkodásunkat, mind a kreativitásunkat készséggé fejlesztjük, megtanulunk bízni az intuíciónkban, miközben racionálisak maradunk, képesek leszünk örömet szerezni és elégedettséget megélni – várhatunk-e többet az irodalomtól? A sci-fi *fejleszti kritikai gondolkodásunkat* miközben számtalan *ötletet, inspirációt ad*, ami jótékony változásokat idéz elő

⁵³ CZINKÓCZY Krisztina: *Prebábel* = SZÉLESI Sándor (szerk.): 2045: *Harminc év múlva. SF-antológia*. Ad Astra. Bp. 2015.

⁵⁴ MOSKÁT Anita: *Gumicukorszív* = SIROKAI Mátyás (szerk.): 2050: *Ifjúsági novellák a jövőről*. Móra, Bp. 2018. 93-113.

⁵⁵ David Brin, SF-író weboldalán külön gyűjti az SF-oktatással, iskolai alkalmazásával kapcsolatos anyagokat: <http://www.davidbrin.com/sfteaches.html>

az olvasóban. Egyszerre használva mindkét agyféltekét egy sokkal intenzívebb, komplexebb tapasztaláshoz juthatunk. Ha pedig ez így van, akkor felfoghatjuk a sci-fi olvasását egyfajta szórakoztató meditációs gyakorlatnak is, melynek célja a nyugalom és a bölcsesség elérése a hétköznapi életben.”⁵⁶

Ha eltekintünk a szöveg vulgár-neurológiai megközelítésétől (a kissé SF-propaganda attitűdtől, amelyből már csak az hiányzik, hogy az SF még a korpánkat is elmulasztja) és attól, hogy megállapítása más szépirodalmi szövegre is igaz lehet, elmondhatjuk: az SF-írások kiváló lehetőséget biztosítanak az irodalmi szövegek működési módjának megvizsgálására,⁵⁷ az irodalom történetének egy különleges aspektusának bemutatására, de az érzékenyítésre, elfogadásra/testvériségre,⁵⁸ környezettudatosságra⁵⁹ és a kritikai gondolkodás fejlesztésére is. Az SF valójában egy ajtó, mely a diák számára rányílna a többi tantárgyra, tudományra, gondolkodási módra⁶⁰ az egész személyiséget aktiváló életterületekre: történelemre, pszichológiára, vallásra, gazdaságra, szociológiára, ismeretelméletre, filozófiára és persze a természettudományokra.⁶¹

⁵⁶ MUND Katalin: *A sci-fi olvasók intelligensebbek?* = Galaktika [online] 2011. december 14. [2019. 03. 08.] URL: <http://galaktika.reblog.hu/a-sci-fi-olvasok-intelligensebbek/oldal/1>

⁵⁷ PASZTLER Ágota: *A populáris irodalom helyzete az angolszász sci-fiben. Beszámoló egy kerekasztal beszélgetésről* = scifi.hu-honlap [online] 2018. 03.07. [2019. 03. 08.]

URL: <https://www.scifi.hu/2018/03/07/a-popularis-irodalom-helyzete-az-angolszasz-sci-fiben/>

⁵⁸ VÖRÖS Klára Ilona: *Szemlélődő testvériség* = Kovács, Zoltán; Szántóné, Tóth Hajnalka (szerk.) *Az elfogadás pedagógiája: Tanulmánykötet*. Kaposvári Egyetem Roma Szakkollégium, Kaposvár, 2018. 73–81.

⁵⁹ MOLNÁR Gábor: *A környezettudatosság megjelenése a térségben* = Csimáné Pozsegovics Beáta (szerk.) *Egyéni és közösségi teljesítmények a Kadarkút-Nagybajomi kistérségben*. Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar, Kaposvár, 2014. 173-182.

⁶⁰ FARKAS Henrik: *A megcsalt gondolkodás* = Liget, 2013. 1. sz. 88.

⁶¹ Joelle RENSTROM: *Science Fiction: Teaching Students How to Save the World* = TEDx Talks [online] [2019. 03. 08.] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9Ed8OeZcOBI>

Abstract

Science fiction is concerned with not yet topical or not yet discovered problems, to which it offers rational solutions. Or, conversely, we can also say that science fiction is concerned with topical and already discovered problems and it offers non-existent yet rational solutions to them", Margit S. Sárdi claims following Stanislaw Lem's views. (S. Sárdi, 2013, 32.) The exciting questions related to genre theory mostly reflect on the operation of the society of a given era, which, in turn, is mostly related to technological changes. My presentation aims to answer the following questions: Is there a place for the genre of science fiction/speculative fiction in the classroom?

Is it worth teaching this relatively recent, highly flexible, hitherto not really appreciated genre? If yes, what are we supposed to explore and bequeath to further generations? How could this type of texts be used to make us face the most important issues of our time? In my opinion, these latter are: To what extent is the operation of the institutions of the society determined by the economy or industrial conditions? To what extent can inequalities in the society further increased? What are the reasons of the climate catastrophe? How are questions related to immigration-emigration, terrorism, colonization and gender issues approached by science fiction authors?

Fülöp Zoltán Ottó

A SZÓDAVÍZ KULTURÁLIS KONTEXTUSÁNAK VIZSGÁLATA A KORABELI TÁRGY-, SAJTÓ- ÉS REPREZENTÁCIÓTÖRTÉNET TÜKRÉBEN (1850–1914)¹

Jelenlegi dolgozat célja, hogy a 19. század közepétől 1914-ig tartó időszakban bemutassa a szódavíz kulturális kontextusában bekövetkezett változásokat a korabeli tárgy-, sajtó- és reprezentációtörténeti források tükrében. A több mint hatvan évet átölelő alakulástörténet megkísérli felvázolni a szódavíz mindennapi fogyasztásba beépülésének azt a szakaszát, mely a tisztán gyógyászati jellegtől a párhuzamos felhasználáson át vezetett el az élvezeti jelleg dominanciájához. Vizsgálandó kérdés, hogy e jelentésmódosulás hogyan realizálódott az ugyancsak változó társadalmi térben?

Célszerű először feltérképezni azt a környezetet, melyben megszületik a mesterséges pezsgő víz előállításának gondolata. A higiénias viszonyok elmaradottsága, a jó minőségű ivóvíz, a vízvezeték hiánya, a kolerajárványok gyakorisága,² a vízkultusz, a korabeli fürdőkultúra divatja, valamint a gyógyvíz magas ára³ is hozzájárult a természetes ásvány- és gyógyhatású vizek helyettesítéséhez. A szódavíz expanzióját több tényező együttes hatása mozdította elő. Így az infrastruktúra, az úthálózat, az első vasútvonalak kiépülése (Vác, Cegléd, Szolnok és Hatvan irányába), valamint katalizátorként hatottak az új piaci kilátások, a jogszabályi környezet megteremtése, a szőlőkultúrában hatalmas károkat okozó filoxeravész. Hiszen a savanykásabb és kevésbé jó minőségű borok leginkább szódavízzel elegyítve váltak élvezhetővé. Szerepet játszott továbbá az is, hogy a szikvíz a fővárosból bekerült a vidéki élet fogyasztói vérkeringésébe és egyre szélesebb rétegek éltek vele. A szódavíz fogyasztását kifejezetten szorgalmazták a 19. század utolsó harmadától Magyarországon is megjelenő alkoholelles mozgalom szervezetei:⁴ a *Kék Kereszt Egyesület*, az *Országos Magyar Alkoholelles Egyesület*, a *Good Templar Rend Magyarországi Nagypáholya*. A helyzet dialektikus voltát mutatja, hogy mind az alkoholt ellenzők, mind az alkoholt fogyasztók egyaránt a termék elterjedését segítették elő. Ebbe az irányba mutatott

¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² Magyarországon 1831 és 1893 között öt nagyobb (1831, 1832, 1848–49, 1854–55, 1865–66, 1872–74) és több kisebb járvány (ezek közül az utolsó volt a legsúlyosabb 1892–93) pusztított. Vö. KÓSA László (szerk.), *Magyar művelődéstörténet*, Osiris, Bp., 2006. 383.

³ Vö. VELNER András, *Jedlik Ányos*, Elektra Kiadóház, Bp., 2008. 26.

⁴ Az alkoholelles mozgalom magyarországi egyesületeiről lásd bővebben: KÁRPÁTI Endre, *Adalékok a magyarországi alkoholelles küzdelem történetéhez (1914-ig)*, online:

<http://orvostortenelem.hu/tankonyvek/tk-05/Green/index.php?subdiv=4&subtopic=420&topic=4>
Utolsó letöltés: 2019. 02. 14.

a különféle hatókörű kiállítások megrendezése, a táplálkozási szokások megváltozása és a hirdetések egyre népszerűbbé válása is.

Az 1850-től az 1890-es évekig tartó időszakban a mesterséges pezsgő savanyúvíz terjesztésének jellemző módja a terméken történő üzenetkövetítés. A hirdetőkkor még döntően a gyógyszerészek, akik a maguk által készített szén-savval dúsított vizet csatos, zöld színű, haramatvizes üvegben a gyógyvizek mellett mint gyógyhatású készítményt árusították. A termékkel kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat, a porcelánfejen közölték, ahogy a hódmezővásárhelyi *Csillag patika* üvegén is látható.⁵

Csatos, porcelánfejű, szénsavas vizet tartalmazó üveg felirattal⁶

Majd az üvegpaláston tűntek fel a patikák jellemző attribútumai: így a kereszt, a kígyó és a görög mitológiai alak, *Hygieia*⁷ portréja. Az alábbi két szódásüveg tipikus példái e kornak, közös vonásuk a gyógyhatást kifejező szimbolika. A hengeralakú, átlátszó üvegben a „*vegytisztá szűrlemény*”-t, a békéscsabai *Aranykereszthez* címzett gyógyszerertárban a patientúrának ajánlották. A kereszt – mint többértelmű üzenethordozó – szakrális jelentésében a megváltás jelképe, a kora középkor óta pedig a gyógyítás, a betegápolás szimbóluma is. Az üvegpalástról leolvasható a gyártó személye, az árusítás helye és a termék legfontosabb tulajdonsága, vagyis, hogy az eladásra kínált szikvíz tisztított. E részletes tájékoztatásnak kettős funkciója volt: nemcsak bizalmat keltett, hanem egyben garanciát is nyújtott.

⁵ Gyógyszerésztörténet 2012/X./ 1. 11–15.

⁶ Uo. Körkörös felirat. Felül félkörben: *Szénsavval telített*. Középen: „*CSILLAG*” *artézi forrásvíz*. Alul félkörben: *H. M. VÁSÁRHELY*.

⁷ Ókori görög mitológiai alak. Aszklepiosz lánya az egészség istennője, a gyógyszerészek patrónusa. Vö. SOBEL, Hildegard, *Hygieia. Die Göttin der Gesundheit. Wissenschaftliche Buchgesellschaft*, Darmstadt, 1990. Vö. TOKAREV, Szergej Alexandrovics (főszerk.), *Mitológiai enciklopédia I-II.* (ford.) BÁRÁNY György et al., Gondolat, Bp., 1988.

Szikvizes üveg aranyozott felirattal⁸

Az egészség allegorikus képét testesíti meg egy szekszárdi gyógyszerész mives terméke. A patikus által forgalmazott üvegen *Hygieia* és a vállára tekeredő kígyó látható, melynek mozgását és a hozzá társított képzeteket idézi meg a kékszinű háttér a víz tisztító, frissítő, megújító erejére utalva. A sasfejes szifoncsőr az anyagi kultúra sajátos nyelvezetén többretegű jelentéstartalmat sűrít magába: esztétikumában és funkcionalitásában is egyediséget hordoz.

⁸ Forrás: KISS Imre, *Szóдавíz egy magyar kultuszital*. MOSZI Országos Szikvízkészítő Ipartestület, Bp., 2008. 3. Felirat: *B. csaba vegyítiszta folyékony szénsavas szűrlezett Hygieia szikvíz az Arany Kereszthez címzett gyógyszerertárból.*

Szikvizes üveg Hygieia-portréval, felirattal⁹

Amint a szikvíz előállításában és árusításában a gyógyszerészek privilegizált helyzete megkérdőjeleződött és az iparosok átvették szerepüket, úgy jelentek meg a különböző felületeken saját céghirdetéseik. A kereskedelmi szemlélet érvényesülésével a gazdasági nyereség elérése egyre fontosabbá vált, hiszen a szódások egzisztenciájukat alapozták vállalkozásukra. Ennek szemléletes példája a 1912-es bianco plakát. A neves grafikus, Földes Imre (1881–1948) által készített sablonplakát lehetőséget biztosított a vállalkozóknak arra, hogy saját üzemüket reklámozzák. A különféle mediális felületeken a jelképek között ettől kezdve folyamatosan központi szerepet kap a nőalak megjelenítése. A már említett kígyós *Hygieia*-portrétól eltér a jólétet, dinamikát sugárzó, egész alakos fiatal nő ábrázolása.

⁹ Forrás: <http://www.museum-digital.de/hu/portal/index.php?t=objekt&oges=41280> Utolsó letöltés: 2019. 03. 04. Felirat: *Vegytiszta szűrt szikvíz. Szezhly Sándor gyógyszerész. Hygieia. Szezard.*

Szikvízplakát 1912-ből.¹⁰

A korabeli plakáton testes, verejtékező homlokát törölgető, korosodó alak látható kényelmes fotelban ülve. Az öltözete – piros-fehér kockás mellénye és kék színű zakója – alapján horvát férfi¹¹ Ausztria-Magyarország jómódú, urizáló dzsentrí alakját idézi meg. Vele szemben – mintegy ellensúlyként – könnyed fehér ruhás,

¹⁰ Forrás: <https://hu.museum-digital.de/portal/index.php?t=objekt&oges=41137> Utolsó letöltés: 2019. 03. 04.

¹¹ A horvát népnév német eredetű. A szó keletkezése a délszláv népcsoport jellegzetes kiegészítő ruhadarabjára, a nyakkendő viseletére vezethető vissza. Maga a „Krawatte” (nyakkendő) szó francia eredetű *à la cravate* (horvát módra), ami osztrák nyelvjárásban *Krâvât*, *Kroate*, horvátul *Hrvat*. A 20. századtól kezdve a horvát nép megnevezéseként mint a dandyk jellegzetes viselete vonult be a köztudatba. Vö. LOSCHEK, Ingrid, *Accessoires: Symbolik und Geschichte*, Bruckmann Verlag, München, 1993.

pirosposzsgás arcú, életerős fiatal hölgy áll, aki klasszikus fémfejű, hengerformájú, átlátszó üvegből szódát spriccel a férfi poharába. A fekete háttér kontrasztot képez az erőteljes élénk színekkel, ezzel mintegy a fő témára, a középpontba irányítva a tekintetet. A piros fejlécen eltérő tipográfiájú felirat olvasható. A kisebb betűkkel írt szövegközlés („*ha egészséges akar lenni*”) arra utal, hogy a termék egészségmegőrző hatása még jelen van, de már háttérbe szorul, ezzel egyidőben az élvezeti jelleg („*igyék szódavizet*”) meghatározóbbá válik. E reklámmal rokonítható az alábbi 1914-ből származó hirdetés.

Cseley és Társai Szikvízgyára hirdetése Hungária nőalakkal a középpontban 1914-ből¹²

A szintén Monarchia-korabeli kisnyomtatványon már a statikus, ülő női ábrázolás a meghatározó. A Szent Koronát fején viselő, fátyolszerű ruhába öltözött hosszú, fekete hajú Hungáriát megtestesítő nőalak, a piros-fehér-zöld tónus, a hatalmi jelképek (pl. a jogar, a pajzs) hazafias érzéseket közvetítenek, ezzel is

¹² Forrás: Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Kisnyomtatványtár. PKG. 1914e/591 online: <https://kepkonyvtar.hu/jetspeed/portal/browser.psm?docID=77749> Utolsó letöltés: 2019. 03. 04. Felirat: Cseley és Társai Szikvízgyára. Parádi vízhez hasonló kénes szódavíz. Sógor, ez a jó borvív. Magyar királyi szabadalom. A mosolygó szikvízgyáros zöld csatos üvegen hirdeti a magyar királyi szabadalmazott, mesterségesen előállított, minősített szódavizet azt sugallva, hogy a borvív és a kénsvavas ásványvíz előnyeit magában ötvöző termék gyógyhatás szempontjából felveszi a versenyt a szintén gyomorbántalmak ellen javallott kénes parádi vízzel. A parádi vizet az 1889. évi IV. párizsi világkiállításon a világpiacon is versenyképes ásványvíz-kitermelés egyik leghíresebb márkájaként mutatták be. Majd az 1904. évi Saint Louis-i világkiállításon ezüstérmét nyert. Vö. GÁL Vilmos, *Világkiállító magyarok 1851-2010*, Holnap, Bp., 2008. 93. 142.

kifejezésre juttatva és egyúttal garantálva az áru kiváló, állandó minőségét. A két egymással tartalmi jegyeiben rokonítható kép arra utal, hogy a termék egészségmegőrző hatása még mindig jelen van.

A társadalmi, kulturális haladás kibontakozásával a tárgyakon történő megmutatkozás mellett megjelenik az árunépszerűsítés újabb eszköze: a más-más célközönséget megszólító sajtónyilvánosság. Az 1850-tól az 1890-es évekig az időszaki periodikákban is többnyire a patikusok hirdettek. A *Vereinigte Aphoteker Gremium von Ofen und Pesth*¹³ hivatalos orgánumban, az *Orvosi Hetilapban*¹⁴ és az *Orvosi Hetilapban*¹⁵ propagálták a szikvizet, annak élettani szerepét állítva a középpontba, mint ahogy ez pest-budai gyógyszerész Wágner Dániel¹⁶ 1865-ös, „Szénsavas víz (*Sodavíz; Aqua carbonica acidula*)”¹⁷ c. írásából is kiderül. A termék ekkor még minden kétséget kizáróan gyógyhatású készítmény: *a gyomorbántalmak hatékony ellenszere, mely kedvezően hat az idegrendszerre, javítja a vérkeringést, serkenti a gondolkodást, napi fogyasztásra, víz helyett ajánlott.* Már a szódavíz más-más tulajdonságait emeli ki az *Esztergom és Vidéke*¹⁸ c. társadalmi és kulturális folyóirat két egyazon évben, két héten belül megjelent *annoce*-a. Amíg Uhlárik János 1892. szeptember 25-i hirdetése¹⁹ Esztergomban megnyitott, új, modern, folyékony szénsavval működő szikvízgyárának termékét elsődlegesen élvezeti cikként ajánlja a vásárlóközönségnek, addig a lap október 9-diki számában, a párkányi *Löwy és Mautner* cég hirdetménye²⁰

¹³ A budai és a pesti testületek egyesüléséből 1809-ben létrejött *Magyarországi Gyógyszerész Egylet* fővárosi szerve szerepet játszott a magyar gyógyszerési és orvosi szaksajtó megteremtésében. A szervezethez köthető többek között az *Orvosi Tár* (1831), az *Orvosi Hetilap* (1857), a *Gyógyszerési Hírlap* (1848), a *Gyógyszerési Hetilap* (1862), a *Vegyészet és Gyógyszerészet* (1863) c. időszaki periodikák létrehozása. Vö. KEMPLER, Kurt, A magyarországi gyógyszerészet érdekképviseleti szervei 1800–1944. = *Communicationes De Historia Artis Medicinae (Orvostörténeti Közlemények)* 1984/107–108. 25–43.

¹⁴ A *Gyógyszerési Hetilap* 1862–1944 között jelent meg, amikor is megvonták az engedélyét. A lap alcíme *A gyógyszerészeti tudományok fejlődésének közlönye*. Alapítója, szerkesztője id. Schedy Sándor (1831–1902).

¹⁵ Az *Orvosi Hetilap* 1857-ben Markusovszky Lajos által alapított, ma is megjelenő szakfolyóirat.

¹⁶ A több újraindítást megélt cég eredendően Wágner Dániel, majd fia dr. Wágner Jenő tulajdonosok vezetése alatt működött. Wágner Dániel korának kiemelkedő kémikusa, botanikusa és gyógyszerésze volt. Pesten 1834-től vezetett gyógyszerészeti laboratóriumot, mely 1847-től részvénytársaságként működött. Öt év múlva már új üzemegekkel gyarapodott, melyekben salétromsav, klórmész, glaubersó és szódavíz gyártása folyt. A számos kitüntetéssel elismert Wágner cég nevéhez fűződik a folyékony szénsav Magyarországon való bevezetése, a hozzá való szikvíztöltőgépek megtervezése és gyártása, valamint az ónbetétes szifonfejöntés. A cég pesti központtal Bécsben is létesített fiókvállalatot.

¹⁷ *Orvosi Hetilap*, 1865/31. (1865. július 30.)

online: <http://real-j.mtak.hu/11119/7/650.1865.07.02.pdf> Utolsó letöltés: 2019. 03. 04.

¹⁸ A Kőrösy László által 1879-ben alapított *Esztergom és Vidéke* c. lap 1944-ig működött, majd 1987-ben társadalmi és kulturális folyóiratként újraindult. Ez volt az első profitot termelni képes rentábilis esztergomi újság. Megjelent Esztergomban, Párkányban, Bajóton, Dágon és Muzslán hetente két alkalommal.

¹⁹ Vö. *Esztergom és Vidéke*, 1892/78. (1892. szeptember 25.) online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/Esztergom_es_Videke_1892/?pg=322&layout=s Utolsó letöltés 2019. 02.02.

²⁰ Ebben tájékoztatja a „*nagyérdemű közönséget*”, hogy „*vegy tisztá folyékony szikvízgyárat állított fel*”. Különös figyelmébe ajánlja „*a tisztelt fogyasztó közönségnek, hogy ivás közben a szénsavval készített víz nem metszi a torkot és tisztán úgy, mint bármely forrásvíz élvezhető, a bornak pedig különösen jó ízt ad.*” Vö. *Esztergom és Vidéke*, 1892/82. (1892. október 9.) online:

még kifejezetten a szikvíz korábbi fő vonzerejével, a kolera elleni hatékonyságával hívja fel magára a figyelmet, hiszen a helybéli orvos felügyelete alatt készített, tisztított, folyékony szénsavval kevert vizet kínál megvételre. Ez két tényezőre világít rá: egyrészt már nem a gyógyszereszek állítják elő helyben a szénsavat, másrészt fémjelzi a termék kétféle pozicionálásának párhuzamos egymás mellett élését.

H i r d e t é s e k.

Uj szikvizgyár.

Van szerencsém a n. é. közön-
ség b. tudomására hozni, mi-
szerint egy **vegyszertári folyé-
kony szénsavval működő**

szikvizgyárat

Állítottam föl. Ezen szénsav-
val működő gép tiszta a vitriol
és minden más keveréktől, a mi
az emberi szervezetre ártalmas.
Különös figyelmébe ajánlom a
t. fogyasztó közönségnek, hogy
ivás közben a szénsavval ké-
szített víz nem metszi a torkot
és tisztán úgy mint bármely
forrásvíz élvezhető, a bornak
pedig különösen jó ízt ad. ^{tó}

Ajánlom gyáramat a fogyasztó
közönség b. pártfogásába.

Uhlárik János
szikvizgyáros
Esztergom sz. Anna-utca 307. sz.

Uhlárik István esztergomi szikvizgyáros kiemelt hirdetése 1892-ből²¹

https://library.hungaricana.hu/hu/view/Esztergom_es_Videke_1892/?pg=340&layout=s&query=82.%20sz%C3%A1m Utolsó letöltés: 2019. 02. 02.

²¹ Forrás: Vö. Esztergom és Vidéke, 1892/78. (1892. 09. 25.)

Mautner és Löwy párkányi szikvizgyárának keretbe foglalt hirdetése 1892-ből²²

A századfordulótól az iparosok egyre inkább centrális helyet vívtak ki a szóda-gyártásban, majd fokozatosan átvették a vezető szerepet. Erre utal a *Bácskai Hírlapban*²³ feladott szikvizes hirdetés 1900-ból. A Wágner család hirdetménye²⁴ már kifejezetten az élvezeti jelleg hangsúlyozásával szólítja meg a vásárlókat. A

²² Forrás: Vö. Esztergom és Vidéke, 1892/82. (1892. október 9.)

²³ A *Bácskai Hírlap* 1897-től 1921-ig működött Szabadkán. Fő feladata a Bács-Bodrog vármegyei magyar nyelvű népesség tájékoztatása volt. Eredetileg vegyes tematikában társadalmi, gazdasági, politikai és irodalmi témájú cikkeket közölt. Majd 1902 és 1909 között alcíme szerint politikai napilapként a Függetlenségi Párt Bács-Bodrog vármegyei szervezetének szószólójává vált. Ezt követően 1919-ben betiltották, majd *Magyar Újság* néven újraindult, 1921-ben a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság alatt végleg megszűntették. Jelentős főszerkesztői: Csillag Károly, Braun Henrik, Havas Emil.

²⁴ Felül a hirdető neve olvasható: Dr. Wágner és Társai Egyesült Gyárak, Budapest. A kép bal oldalán folyékony szénsavtartály, a jobb oldalán szikvítettógép és szódásüveg látható. Vö. *Bácskai Hírlap*, 1900/IV./3. online:

<https://www.subibiblioteka.rs/digitalna-biblioteka/serijske-publikacije/Bacsikai%20Hirlap/1900/Bacsikai%20Hirlap%201900-003.pdf> Utolsó letöltés: 2019. 03. 04.

reklámfelületen megjelenített sör- és fröccskimérő pult, amely a tárolás mellett az italok hűtését is lehetővé tette, felerősíti ezt az üzenetet.

Dr. Wágner és Társai Egyesült Gyárak hirdetése 1900-ból.²⁵

Új fejezetet jelentett a sajtón belül a szaklapok kiadása, melyekben előtérbe kerültek a cég hirdetések és az önszerveződésre buzdító felhívások. A budapesti és a főváros környéki szikvízgyárosok 1893 őszén hozták létre az első érdekvédelmi szervezetüket. Hivatalos értesítőjük 1895-től a *Magyar vegy-iparosok és kereskedők közlönyének* melléklete volt. Az év eleji számban szorgalmazták az országos szerveződést.²⁶ 1895-ben útjára indult és mindössze egy évfolyamot megélt *Magyar szénsav-ipar* című szaklap, melynek felelős kiadója és szerkesztője Nussbaum László okleveles gyógyszerész volt. A több iparágat összefogó – *szénsav-, szikvíz- és szörpgyárosok, gyógyszerészek, ásványvízforrás-tulajdonosok, sörfőzők és vendéglősök* – közlőny fontos forrás a szódások társadalmi státusza, a helyi közösségekben betöltött szerepe, megbecsültsége vonatkozásában is.²⁷ A *Szikvízgyárosok Lapja*²⁸ 1901-ben látott napvilágot és a szódások, a szénsav- és szifonygyárosok szakközlönyeként hirdette magát. A *Zászlóbontás* című vezércikkkel²⁹ a dualizmus kori gazdasági útkeresés és a modern megoldások iránti nyitottság szem előtt tartásával kísérte meg a teljes szakmai összefogást megszer-

²⁵ Uo.

²⁶ Vö. *Magyar vegy-iparosok és kereskedők közlönye*, (szerk.) KOÓS Gábor, Bp., 1895/1./1.–1895/1./8. (1895. ápr. 25.)

²⁷ Vö. *Magyar Szénsav Ipar*, 1895/1. A lapból megtudható, hogy a szódakészítő iparos jó kapcsolatban állt a jegyzővel, a pappal, az orvossal, a gazdatiszttal és a tanítóval is, melyből arra következtethetünk, hogy a 19. század végén, a 20. század elején a szódásmester az alsó középréteghez tartozó, köztisztviselőként álló polgár hírében állt.

²⁸ Főmunkatársa Székely Tivadar, a Munkaügy rovatvezetője Gerő Ernő, „az ifjabb ipar- és munkaügyi írók” egyik tevékeny és aktív tagja volt.

²⁹ Vö. *Szikvízgyárosok Lapja*, 1901/I./1.

vezni. Ha nem is folyamatos, de számos évfolyamot megérő egyesületi lap a vonatkozó rendeletek, véleménykülönbségek, szakmai viták kiváló forrása.

További fontos történeti adalékkal szolgál az 1909 és 1914 között kiadott újság, *A szikvíz- és szénsavipar lapja*³⁰ a korra vonatkozóan. A lap havonta jelent meg magyar és német nyelven. A szerkesztő és a kiadó Hoffmann Géza volt. A szerkesztőség Budapesten a VII. kerületben az Almássy tér 17. szám alatt működött. Indulásakor harminc, megszűnésekor mintegy ötszáz előfizetője volt. Az újság irányítói 1909–1912 a *New York*, majd 1912–1914 a *Boulevard kávéházban* találkoztak.³¹ Ebből megállapítható, hogy a jól ismert irodalmi és jogász törzsasztalok mellett létezett a szódagyárosoknak is törzshelye.

Felhívás szikvízes szakmai összejövetelre a budapesti *Boulevard* kávéházba 1912-ből³²

A 19. század második felében a városi életmód egyre erőteljesebb mintákat kínált a táplálkozáskultúrában.³³ Ekkor terjedt el az üvegpohár használata a mindennapokban.³⁴ A kocsmák, az ivók és a csárdák helyén sorra nyíltak

³⁰ Német címe: *Zeitschrift für die Sodawasser Kohlensäure Industrie*. Alcíme a lap indulásakor *A Magyar, Horvát-Szlavón, Bosznia- és Hercegovinai Szóda-víz-, ásványvíz- és pezsgő ital gyárosok, szénsav- és jéggyárok, valamint a hűtő iparosok központi közlönye*. Az 1910-es évek elején az alcím a következőre módosult: *A Magyar Szent Korona Országai Szikvízgyárosai Általános Szövetségének Hivatalos Lapja*.

³¹ Vö. *A Szikvíz és Szénsavipar Lapja*, 1912/41.

³² Uo.

³³ A nyugat-európai centrumból a közép-kelet-európai perifériára is eljutottak nemcsak a technológiai vívmányok, de maga a polgárisult látás- és gondolkodásmód, az urbanizációs tendencia nagy léptékben haladt és ennek is betudhatóan a 19. század második felében mélyreható gazdasági és társadalmi változások zajlottak Magyarországon, amelyek kihatottak a fogyasztási szokásokra is. Vö. BEREND T. Iván, *Gazdasági elmaradottság, kiutak és kudarcok a XIX. századi Európában. Az európai periféria az ipari forradalom korában*. Közgazdasági és Jogi, Bp., 1979.

³⁴ Vö. FÓNAGY Zoltán, *Modernizáció és polgárosodás: Magyarország története 1849–1914*, Történelmi kézikönyvtár, Csokonai, Debrecen, 2001.

a vendéglők és kávéházak. Ezekben mindenütt általánossá vált a fehér asztalterítő, a kancsó helyett a borosüveg és a pohár. A városi polgárság és a hivatalnoki kar tagjai szódavízzel hígították a borokat. A fröccsös poharak mérete és a bennük lévő bor aránya változott, de az 1874. évi VIII. tc. hatályba lépése után mindenhol a metrikus számrendszer szerinti poharakban szolgálták fel az italokat. *Így a kisfröccsöt, a nagyfröccsöt és a hosszúlépést vagy a házmestert.*³⁵

A szikvíz gazdasági és kulturális vetületére jelentősen hatott a termék különféle hatókörű és meglehetősen széles tematikájú ipari, gazdasági kiállításokon való szerepeltetése a 19. század második felétől, ezért indokolt e tényezőnek külön figyelmet szentelni. A nagyformátumú bemutatók eredete az országos kiállítások francia hagyományaira nyúlik vissza, melyek közül a legnagyobb az 1844-ben Párizsban rendezett *Francia Ipari Kiállítás* volt. Az egyetemes tárlatok fokozatosan váltak a tárgyakon keresztül történő nemzeti önkifejezés és a nemzetközi kulturális megmértetés reflektált helyszíneivé.³⁶ A három nagy egymástól elkülöníthető korszak³⁷ közül az első, saját témámat érintő periódusra összpontosítva elmondható, hogy az egyetemes szintű reprezentációk történetében több alkalommal is sor került a szikvíz bemutatására. A mindig más hangsúllyal kiállított szikvizes tárgyakról a korabeli tudósítások, útibeszámolók, hivatalos jelentések, tárgymutatók, illusztrációk, fényképfelvételek útján értesülhetünk.

Az 1851-es első londoni világkiállítás katalógusából³⁸ tudható, hogy a rendező ország pavilonjában mint technikai újdonság került bemutatásra egy szifon és egy angliai szódavíz készülő. Az azóta már tűzvész áldozatául esett *Kristálypalotában (Crystal Palace)* megtartott első londoni expó szervesen hozzátartozik a viktoriánus korhoz, így a nemzetközi seregszemlére és az ott kiállított készülékekre történő hivatkozás tovább szélesíti a szikvízfogyasztásról kialakított képet.

Ebben az időszakban jelennek meg egymással párhuzamosan a csatos üvegek és a vastagfalú, már lecsavarható szifonfejjel és csővel felszerelt a változatos formavilágú szódásüvegek.

³⁵ Vö. BENYÁK Zoltán—BENYÁK Ferenc (szerk.), *Borok és korok: bepillantás a bor kultúrtörténetébe*, Hermész Kör, Bp., 1999.

³⁶ A *Champs-Élysées*-én megtartott nemzeti kiállítás hatvan napig tartott, melyen 3690 kiállító vett részt. Vö. DIÓSZEGI György—GÁTI József, *A látnivaló témérdek: Magyarország szerepe a világkiállítások történetében*, B+V K., Bp., 1992.

³⁷ 1. Az iparosodás kora (1851–1938). 2. A kulturális csere időszaka (1939–1987). 3. A nemzeti védjegyek rendszere (1988–). Vö. WALVIS, Tjaco, *Three eras of World Expositions: 1851–present=Cosmopolite: Stardust World Expo & National Branding*, Newsletter, (April 2004) 2004/5. 1.

³⁸ Vö. ELLIS, Robert (ed.), *Great Exhibition of the Works of Industry of all Nations, 1851.: Official Descriptive and illustrated Catalogue*. By Authority of the Royal Commission Vol. II. London, 1851. 658. online: <https://archive.org/stream/officialdescrip00goog#page/n6/mode/2up> Utolsó letöltés: 2019. 03. 04.

Angliai szikvizes készülék az 1851-es első londoni világiállítás katalógusából³⁹

Éppúgy, mint a londoni *Sherlock Holmes Múzeum* installációjának vonatkozó tárgyi anyaga. Az Arthur Conan Doyle ugyancsak viktoriánus korhoz köthető detektívregényében a szódaapparátusok, a whiskys pohár, valamint a korabeli emésztést elősegítő port tartalmazó sárga színű⁴⁰ *Rexall Seidlitz Powders* felírtú szelence⁴¹ – mint az irodalmi alak állandó kísérőelemei – a szódavízzel történő elegyítés különféle módjait reprezentálják. Ez utóbbi alkalmazására célszerű röviden rávilágítani. A készítmény összetevőit egymástól szétválasztva két eltérő színű, apró borítékba helyezték. A hígításhoz szódavizet használtak.⁴² Az említett

³⁹ Uo.

⁴⁰ A szín elsősorban a sárgás, kissé olajos megjelenésű folyadékra utal.

⁴¹ A szert a 19. század közepétől gyártották. A készítmény elnevezése a csehországi *Sedlec* falu nevéből ered. Ugyanezen területről származnak a híres *Sedlitz* keserűvizek is. A település ma Csehország déli részén, a *České Budějovice* járásban található. A 19. század végén Ausztria-Magyarország része, ezért is használták márkanévnek a német nyelvű megnevezést (*Sedlitz*). 1867-ben már Európa vezető fürdővárosai között tartották számon.

⁴² A fehérben volt a borkősav. A kék pedig 75%-ban ún. Rochelle-sót (kálium-nátrium-tartarát) és 25%-ban szódabikarbónát tartalmazott. Mindkét csomag tartalmát külön-külön kellett feloldani. Az ital a szódavízttől hűvös, kellemes ízű lett. Az oldódás során a szén-dioxidnak köszönhetően jellegzetes spriccelő hang hallatszott. Az így elkészült víz számos rokonságot mutat a közép-magyarországi

tárgyreprezentációk azt támasztják alá, hogy a század végi Angliában a szikvíz gyógyhatású készítményként és élvezeti cikként való alkalmazása egymás mellett élt, ami megegyezett a m agyar gyakorlattal.

Szikvizes készülékek a késő viktoriánus korból. Sherlock Holmes Múzeum, London⁴³

A világiállítások történetét nyomon követve megállapítható, hogy a következő nemzetközi seregszemplén, vagyis 1855-ben az első párizsi expón a szikvizet nem mutatták be egyik pavilonban sem.⁴⁴ Az 1862-es II. londoni világiállításon azonban már ismét szerephez jutott a szikvízgártás fő eszköze Jules Hermann-

---

Mohai forrásvízzel, melyet a ma Fejér megyében Székesfehérvártól nem messze található Mohán, a Mohai Ágnes-forrásból nyernek.

⁴³ Forrás: http://221bbakerstreetla.com/bs_tantalus.asp Utolsó letöltés: 2018. 04. 03. A kép bal oldalán látható készülék a D. *Fèvre-féle* szódavízkészítő gép egyik kései modelljével rokonítható. Ez utóbbi nemcsak szódavíz előállítására, hanem mesterséges ásványvíz, gyümölcscsörp, kefir, szénsavas hideg tea, pezsgőbor, pezsgőlimonádé és spriccer készítésére is alkalmas volt. A jobb oldali, színes fémháloval körbevont apparát pedig a *Nooth-féle* készülék egy kései változata. Az angol John Mervin Nooth (1737–1828) 1774-ben alkotta meg a Joseph Priestley-féle eljárás alapján az első olyan készüléket, mely kis mértékben képes volt „buborékos vizet” előállítani. A kétgömbös szódavízkészítő gép elterjedése a brit fővárosban egy Parker nevű vállalkozóhoz kötődik, mely *gazogene* néven vált ismertté 1777-ben. Az alsó gömbben volt a víz, a felsőben pedig szódabikarbóna, borkősav, amiből a szénsavat állították elő. Az apparátok negyed és fél gallon méretben készültek.

Vö. http://www.lecompendium.com/dossier_misce_02_appareil_briet/appareil_briet.htm Utolsó letöltés: 2019. 03. 04.

⁴⁴ Indokolt megemlíteni ugyanakkor, hogy Jedlik Ányos ekkor vett először részt világiállításon. Ezen túlmenően napvilágot látott az első magyar nyelvű e tematikában íródott szakmonográfia is. Vö. SIMONYI Antal, *Tanulmányok az egyetemes világipar templomából*, Emich Gusztáv, Pest, 1856.

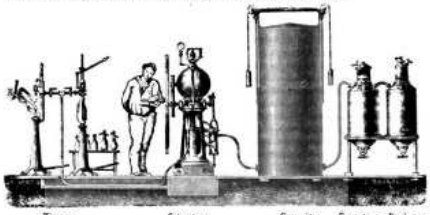
Lachapelle révén.⁴⁵ A kiállítási katalógusban szerepelt a komplett apparátus műszaki ábrája tárolóedényekkel, henger- és keverőtartályokkal, szűrőkkel, csövekkel, szivattyúval együtt. Emellett a korszak jellegzetes fémhálós szódásüvegei is helyet kaptak az ismertetőben. Ezt azonban sem Vahot Imre (1820–1879)⁴⁶, sem Kautz Gyula (1829–1909)⁴⁷ nem említi hivatalos jelentésében.

72

RENSEIGNEMENTS.

[1862]

HERMANN LACHAPELLE et GLOVER, constructeurs d'appareils perfectionnés et brevetés pour la fabrication des eaux de Seltz, limonades, vins mousseux (imitant parfaitement le champagne), rue du Faubourg-Poissonnière, 144, à Paris.

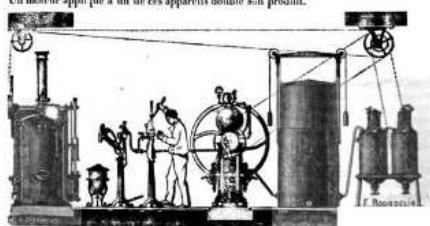
Tuyaux à alvéoles. — à bouteilles.   Séparateur à siphon ou à l'éclaircie.   Générateur en fer galvanisé ou en fer blanc.   Éclaircisseur à l'étain ou à l'acier.   Foudroyeur à l'étain ou à l'acier.

Avec ces appareils, dits continus, on peut fabriquer, dans une journée, une quantité considérable d'eau de Seltz et de limonades gazeuses de toute espèce, à un prix de revient insignifiant. Entièrement construits en métal.

Ces appareils sont d'une si grande simplicité mécanique, qu'ils peuvent marcher sous la direction de la première personne venue, et par la force d'un seul homme.

DÉSIGNATION DES APPAREILS.	VOLUME en hect. litres.	PRIX en francs.	HAUTEUR en mètres.	PRIX TOTAL, avec foudroyeur compris.	POIDS.
Appareil n° 1	1,200	1,500	1,00	1,650	6,500
Idem... n° 2	1,500	1,700	1,00	1,850	6,800
Idem... n° 3	2,000	2,200	1,10	2,350	6,900
Idem... n° 4	2,500	2,500	1,20	2,700	7,000
Idem... n° 5	3,000	2,800	1,30	3,100	7,100
Idem... n° 6	3,500	3,100	1,40	3,500	7,200

Un moteur appliqué à un de ces appareils double son produit.

Appareil muni d'un moteur à deux corps de pompe et capable de fonctionner par une seule ou par deux personnes et produisant dix mille bouteilles par jour.

N. BOURGEOIS

Hermann-Lachapelle és Charles Glover szódavíz-töltő berendezése az 1862-es II. londoni vilákiállítás katalógusában⁴⁸

⁴⁵ Jules Hermann-Lachapelle és Charles Glover 1867-ben könyvet jelentette meg *Párizsban Des boissons gazeuses aux points de vue alimentaire, hygiénique et industrie: Guide pratique du fabricant & du consommateur*. A Nabu Press 2011-ben újra kiadta.

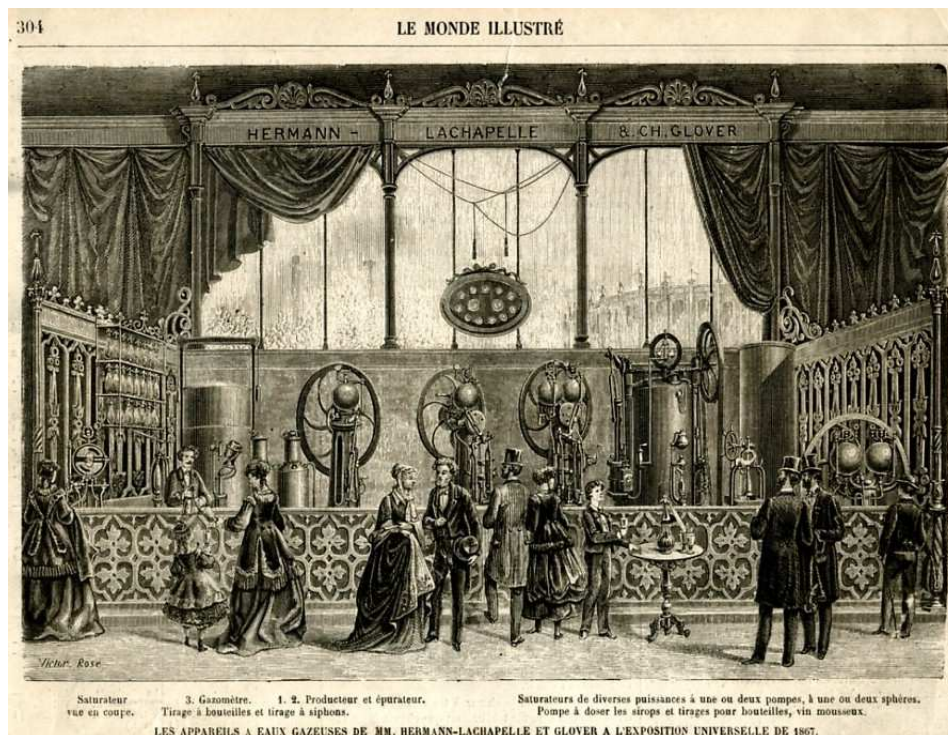
Vö. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6476948w.texteImage> Utolsó letöltés: 2019. 03. 04. Majd 1888-ban *De l'usage des boissons gazeuses en temps de choléra* címmel Párizsban. Vö. http://www.siphon.fr/Livres/livre_index.html Utolsó letöltés: 2019. 03. 04.

⁴⁶ Vö. VAHOT Imre, *Az 1862. évi londoni vilákiállítás emlékkönyve*, Poldini Nyomda, Pest, 1863.;

⁴⁷ Vö. KAUTZ Gyula, *Az 1862-ki londoni vilákiállítás különösen közgazdasági és általános iparműveltség*, Jelentés, Buda, 1863.

⁴⁸ Forrás: http://www.siphon.fr/Livres/livre_index.html Utolsó letöltés: 2019. 03. 04.

Az 1867. évi II. párizsi világtárlaton a *Hermann–Lachapelle* cég ismét kiállította továbbfejlesztett szódátöltőgépét, emellett a vállalkozás a szifontöltést a gyakorlatban is bemutatta, melyről a *Le Monde Illustré*⁴⁹ képes ábrákkal tudósított.

A Hermann-Lachapelle és Glover cég gazdózós készülékei az 1867-es II. párizsi világtárlaton. A *Le Monde Illustré* képes ábrája⁵⁰

Ezt követően 1873-ban, Bécsben rendezték meg az expót.⁵¹ Magyarország önállóan e rendezvényen állított ki először és mindjárt helyet kapott hazánk jelentős ásvány- és gyógyvízkészlete. A visszaélések megelőzésére és elkerülésére itt jelentkezett nővumként a kiállítócégek és termékeik kollektív jogvédelme.⁵² A ma-

⁴⁹ *Le Monde Illustré* az egyik legjelentősebb francia képes magazin, mely 1857-től 1940-ig, majd 1945-től 1956-ig jelent meg. A lap indulásakor a nyomtatott fényképeszeti reprodukció technikailag még nem volt kivitelezhető. Nem tévesztendő össze a *Le Monde újsággal*. A lap sok tekintetben hasonlított az angol *Illustrated London News*-hoz. Vö. BACOT, Jean-Pierre, *La Presse illustrée au XIXe siècle, une histoire oubliée*, Presses Universitaires de Limoges et du Limousin, Mediatextes, Limoges, 2005.

⁵⁰ Forrás: <http://www.siphon.fr/Maisons/Divers/Hermann-lachapelle/hermann-div-002.jpg> Utolsó letöltés: 2019. 03. 04.

⁵¹ A bécsi világtárlatra készülő magyar szervezőbizottság elnöke Korizmics László volt. Vö. GÁL, 2008. 48–56.

⁵² Az eddigi tárlatokon tapasztalt visszaélések, valamint a nemzetközi szabadalmi rendszer hiányosságai miatt, ideiglenesen e világkiállításra vonatkozóan rögzítették, hogy a bemutatott tárgyakról sem rajzot, sem vázlatot nem szabad készíteni.

gyar országgyűlés az 1872. évi XXIV. tc. értelmében ideiglenes oltalomban részesített minden kiállított tárgyat. Jedlik Ányos a világtárlatra magával vitte a szódavizet⁵³ és versenyen kívül ismertette két korszakos újítását, amely megnyilvánult az üveg aljáig történő cső levezetésében és a szén-dioxid fejlesztés olcsó módszerében. A tudós-feltaláló találmánya kedvező fogadtatásban részesült.⁵⁴ Szakmai recepcióját nagyban elősegítette a már 1830-ban Bécsben megjelent publikációja. E rendezvényen Hermann-Lachapelle újra versenyzett szikviz készülőkeit, szifonjait, melyekért *Medal of Progress* ('Haladásért') emlékéremben részesült. Az itt történt eseményekről a Keleti Károly (1833–1892) szerkesztésében megjelent katalógusból,⁵⁵ a *Vasárnapi Újság*⁵⁶ és a *Képes Kiállítási Lapok*⁵⁷ időszakos periodikákból értesülhetünk.

Az 1878-ban megrendezett III. párizsi világkiállításról Wartha Vince (1844–1914) az Osztrák-Magyar Monarchia Statisztikai Hivatala számára írt jelentéséből tudható, hogy a francia pavilonban bemutatott szikvíz a vegytani- és gyógyszerészeti osztályban⁵⁸ nyert aranyérmes (*médaille d'Or*).⁵⁹ Az eddigi reprezentációtörténetből – a tárgy- és sajtótörténeti eredményekhez hasonlóan – világosan kiténik, hogy a szódavizet a századfordulói nemzetközi viszonylatban is gyógyhatású szerként, vegyészeti terméként kategorizálták.

⁵³ Jedlik Ányos az 1873-as világtárlaton Trefort Ágost vallás- és közoktatási miniszter felkérésére vett részt, ahol első osztályú haladásért emlékérmes kapott a feszültségsokszorozás elvének gyakorlati bemutatásáért (a csöves villámfeszítő modelljéért) Vö. FERENCZY Viktor, *Jedlik Ányos élete és alkotásai (1800–1895), I–IV., Győregyházmezei Alap Nyomdája, Győr, 1936–1939.* Vö. RADNAI Gyula, *Jedlik Ányos=TAKÁCS Imre (szerk.), Mons sacer 996–1996: Pannonhalma 1000 éve, Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 1996.*

⁵⁴ Vö. GÁL, 2008. 50–55.

⁵⁵ Vö. KELETI Károly (szerk.), *Magyarország a bécsi 1873-diki közkiállításán: Különleges katalógus 1. Honismertető 2. A kiállítók és tárgyaik lajstroma, Athenaeum, Bp., 1873.*

⁵⁶ *Vasárnapi Újság* 1895/42. évf./51. sz. 852. A *Vasárnapi Újság* 1854–1921 megjelenő képes, ismeretterjesztő hetilap. Olyan magyar néplap volt, amelynek fő célja a nemzeti szellem ápolása, a magyar nyelvű művelés elősegítése és a közhasznú ismeretek közreadása. Szerkesztői: Pákh Albert (1854–1867), Jókai Mór (1855–1856) Pákh Albert betegsége idején ideiglenesen), Heckenast Gusztáv (1867), Nagy Miklós (1867–1905), Hoitsy Pál (1905–1921). A Heckenast Nyomda és a Franklin Társulat adta ki.

⁵⁷ A *Képes Kiállítási Lapok*, alcíme szerint *A magyar érdekek képviselésére az 1873. bécsi kiállításán szakférfiak közreműködése mellett a Vasárnapi Újság* különszáma az 1873-as bécsi világkiállítás idején. Szerkesztője Steinacker Ödön volt. Fametszetű illusztrált képekkel volt díszítve.

⁵⁸ Vö. WARTHA Vince, *Vegytani és gyógyszerészeti anyagok és készülékek: Hivatalos jelentés a Párisban 1878-ban tartott egyetemes kiállításról*, OMK Statisztikai Hivatal, Bp., 1879.

⁵⁹ Vö. http://www.siphon.fr./Archives/archive_index.html Utolsó letöltés: 2019. 03. 04.

Az 1873-as bécsi világiállítás a korabeli magyar nyelvű sajtóban.⁶⁰

⁶⁰ Vasárnapi Újság 1873/20./1. (1873. január 5.)

online: <http://epa.oszk.hu/00000/00030/00983/pdf/00983.pdf> Utolsó letöltés: 2019. 03. 04.

Aranyéremet nyert szikvizes apparátus az 1878-as III. párizsi világiállításon⁶¹

Az V. párizsi világiállításon 1900-ban, azonban fordulat következett be a szikvíz hivatalos besorolásában.⁶² Szemben az eddigi seregszemplékkal a termék az *Élelmiszeripari kategóriában* (*Exposition Culinaire, X. osztály*) nyert aranyéremet a helyi (a párizsi) *P. Bobet* cég révén, amely egyértelműen bizonyítja az élvezeti jelleg felé történt elmozdulást. Ezt húzza alá a reklámfelületen látható termékajánlás is.

⁶¹ Uo.

⁶² A világiállításról készítettek beszámolót többek között: MIKLÓS Ödön, *Magyarország és társországai az 1900-ik évi Párizsi Nemzetközi Kiállításon*, Atheneum, Bp., 1903.; CZOBOR Béla, *Magyarország történelmi kiállítása*=Magyarország a párizsi világiállításon, Hornyánszky Nyomda, Bp., 1900.; PAP Henrik, *A párizsi kiállítás épületei*=Magyar iparművészet 1900/3./4. 176–181.; MIHALIK József, *A magyar történelmi pavilon*=Magyar Iparművészet 1900/3./6. 325–333. BOROS Samu, *A párizsi magyar kiállítás kalauza*, Pallas, Bp., 1900.

A párizsi P. Bobet cég gazözös készülékei 1900-ból⁶³

Ez a besorolás arra mutat rá, hogy Nyugat-Európában a termék pozicionálása továbbra is egybeesik Ausztria-Magyarországéval. Jelentős különbség tapasztalható ugyanakkor abban, hogy a termék egyetemes reprezentációja időben megelőzte az országos bemutatást. A seregszemlék mégiscsak ráirányítottak a figyelmet a szikvíz jelentőségére. Különösen ösztönzőleg hatott a bécsi világkiállítás az 1885-ben budapesti *Országos Általános Kiállítás megrendezésére*, ahol szintén helyet kapott a szódavíz, melyről Mudrony Soma (1841–1897) az országos ipartestület elnöke számolt be.⁶⁴ Itt jelent meg a Wágner Jenő vegyészeti gyára által feladott újabb hirdetés, amely már ekkor az élvezeti jelleg irányába mutatott, annak ellenére, hogy a szikvízgyártás még ebben az időben az alkalmazott kémia területéhez tartozott.

⁶³ Forrás: http://www.siphon.fr/uk_sommaire.html Utolsó letöltés: 2019. 03. 04.

⁶⁴ A műből a szervezés és lebonyolítás körülményeiről, helyszínéről is tájékozódhatunk. Vö. MUDRONY Soma (szerk.), *Az 1885. évi Budapesti Országos Általános Kiállítás katalógusa*, Pesti Nyomda, Bp., 1885.

Dr. Wágner Jenő vegyészeti gyárának hirdetménye 1885-ből⁶⁵

Az e periódus alatt bemutatott három különböző a Wágner család által megjelenített hirdetmény – Wágner Dániel Gyógyszerészeti laboratóriuma (1865), Dr. Wágner Jenő Vegyészeti Gyára (1885), Dr. Wágner Jenő és Társai Egyesült Gyárak (1900) – eklatáns példája a termék fokozatos státuszmódosulásának. A sajtótörténeti szálon haladás jól mutatja, hogy egyazon cég mintegy három és fél évtizeden belül hogyan helyezte át szemléletváltással súlypontját a gyógyszerészeti indíttatásból élelmiszeripari cikként történő gyártásra. A szikvíz országosan elterjedt iparággyá fejlődött, amit Láng Lajos (1849–1918) 1887-es gazdasági statisztikája is alátámaszt.⁶⁶ A szikvíz magyar tudományosságba ágyazódását elősegítette, hogy Hankó Vilmos (1854–1923) lefordította és 1894-ben a *Természettudományi Közlöny*⁶⁷ hasábjain közzétette *Egy elfelejtett magyar találmány* címmel Jedlik Ányos már említett értekezését.⁶⁸ Ez mindenképpen új impulzust adott a szikvíz köré szerveződő diskurzusnak.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ A legnagyobb üzemek a fővárosban működtek, melyek közül néhány már száz munkásnál is többet foglalkoztatott. Vö. LÁNG Lajos, *Magyarország gazdasági statisztikája*, Athenaeum, Bp., 1887.

⁶⁷ Európa egyik legrégebb ismeretterjesztő folyóirata Szily Kálmán (1838–1924) fizikus, nyelvész szerkesztésében jelent meg 1869 januárjában 1944-ig működött. A századfordulóig számos eredeti tudományos cikket is közölt. A szakfolyóirat magyarul ismertette közérthetően a természettudományok mindenkor legújabb eredményeit. Magyarországon egyebek között elsőként közvetítette Darwin evolúcióelméletét. Vö. *Természettudományi Közlöny*, 1912/44./105–106. Einstein relativitáselméletét Vö. *Természettudományi Közlöny*, 1920/52./751–754., Jedlik saját gyártmányú szikvíztöltőgéjét. Vö. *Természettudományi Közlöny*, 1894/ 26./293.

⁶⁸ Vö. *Természettudományi Közlöny*, 1894/ 26./293. 10–17.

A jelenlegi tanulmányban a sajtótermékek, a vizuális és tárgyi források bevonásával a szikvíz jelentésében, kulturális kontextusában végbement változásról kívántam képet rajzolni és nemzetközi kitekintéssel árnyalni. Azt a korszakot átfogva, melynek kezdete többé-kevésbé egybeesik politikai határként a Bach-rendszer beköszöntével egyben a téma szempontjából sarokkőnek tekinthető első londoni világkiállítással. A periódus lezárását *A szikvíz és szénsavipar lapja* c. szakorgánum megszűnésének dátuma fémjelzi történelmi kontextusát pedig az I. világháború kitörése jelenti. Az egyes forráscsoportok egymásra vetítése azt igazolta, hogy jelentős változás következett be a termék társadalmi befogadásában a vizsgált időszakban. Hiszen az eredetileg pacientúra által vásárolt gyógykészítmény fokozatosan vált országos elterjedtségű élvezeti cikké, miközben évtizedekig még egymás mellett élt a kétféle profil.

Abstrakt

Der Zweck des Vortrages ist aufgrund zeitgeschichtlicher Repräsentationsobjekte, Zeitungsannoncen und Ausstellungskatalogen in der Zeitspanne Mitte des 19. Jahrhunderts bis 1914 den veränderten Kontext des Sodawassers mit internationalem Ausblick darzustellen. Durch die Schilderung des über 60 Jahre währenden Prozesses der Veränderungen in der Betrachtungsweise des Sodawassers wird geklärt, wie ein ursprünglich für Heilmittel gehaltenes Produkt allmählich zum landesweit verbreiteten Genussmittel wird, wobei das Nebeneinanderleben der zwei dominierenden Funktionen noch Jahrzehnte lang vorhanden ist. Aus den verwendeten und sich aufeinander bezogenen Quellengruppen ergibt sich nämlich die zentrale Frage, wie sich der Wandel im Status des Sodawassers im ebenfalls ändernden soziokulturellen Raum vollzogen hat. Welche Faktoren haben zu den speziellen Eigenschaften und der gesellschaftlichen Legitimation des Produkts wesentlich beigetragen. Unter diesen Aspekten will ich mich mit der Problematik der symbolischen Bedeutungen des Sodawassers auseinandersetzen.

Schlüsselworte: Sodawasser, materielle Kultur, symbolische Inhalte, Repräsentationsobjekte, Pressegeschichte, Weltausstellungen

Bayerle Alajos

150 ÉVES A NÉPOKTATÁSI TÖRVÉNY

150 évvel ezelőtt jelent meg első népoktatási törvényünk. A törvény, Eötvös nagyszerű alkotása, megteremtette annak lehetőségét, hogy Magyarország felzárkózzon az európai országok színvonalához az oktatás és a társadalom polgári átalakulása tekintetében. A törvényt és annak sorsát, elfogadtatásának kálváriáját sokan feldolgozták, bemutatták és elemezték. Dolgozatomban egy speciális aspektusból kívánom a törvénnyel kapcsolatos munkálatokat és eseményeket bemutatni és elemezni. Megkísérlem feltárni Eötvös munkatársának, Gönczy Pálnak a törvény megalkotásában játszott szerepét, aki ugyan közvetlenül nem vett részt a törvénytervezet kidolgozásában, de előkészítésében és végleges formájának kialakításában valamint az elfogadott törvény végső megszövegezésében valószínűleg igen. Álláspontom szerint, Gönczy, aki a polgári jellegű népoktatás kezdeményezője, megteremtője és lelkes híve, több olyan elképzelését is sikerrel beépítette a népoktatási törvénybe, amelyek annak pedagógiai koncepcióját nagymértékben átalakították és így azt az akkori magyar törvényhozás résztvevői számára elfogadhatóvá tette.

Előzmények

Az 1848-49-es eseményeket követően a Bach-rendszer közoktatás-politikája szembe fordult a reformkori magyar közoktatás-politikai törekvésekkel. A Bach-rendszer a magyar iskolarendszert és az iskolai oktatást és nevelést egyértelműen a birodalmi egység létrehozásának szolgálatába állította. A Thun Leó által kiadott rendelkezések ennek megfelelően elsősorban a németesítést és a klerikalizmus megerősítését szolgálták. A kormányzat az előzőekkel együtt, az abszolutizmus egész időszakában törekedett a népoktatás helyzetének javítására az iskoláztatás feltételeinek jobbítására és az iskoláztatás elterjesztésére. A népoktatásra vonatkozó törvényrendelet¹ már megfogalmazza a 6-12 éves korú gyerekek tankötelezettségét és annak ellenőrzését az államra és az egyházra bízta. A rendelet megfogalmazta, hogy a népiskola elsőrendű feladata az ifjúság erkölcsi nevelése, ezért nagy hangsúlyt kell fektetni a vallásoktatásra. Tovább erősítette az egyház pozícióját az 1855-ben megkötött konkordátum, amely előírta, hogy a katolikus ifjúság nevelését a katolikus egyház tanainak megfelelően kell végezni. Amíg a katolikus egyház páratlan hatalomhoz jutott az iskolák felett, addig a protestánsok iskoláit állami felügyelet alá helyezték és felfüggesztették az iskoláik autonómiáját. Ettől függetlenül a protestáns egyházak sokat foglalkoztak az iskoláik színvonalának javításával és számos tervezetet dolgoztak ki az iskoláztatás megreformálására. Ezen reformtervezetek közül kiemelkedik Gönczy Pál

¹ A rendeletet elemzi és részletesen bemutatja, Pethes János: *Népoktatásunk állapota a forradalom után (1848-1860)* című cikkében. Magyar Pedagógia, 1892. 229–240.

*Népiskolai szervezet*² című műve, amelyet négy református egyházkerület népiskolai választmánya elfogadott 1858-ban. Ez a tervezet a későbbiekben az 1869-es népiskolai tantervnek közvetlen előzményévé válik. Gönczy a *Tanulmányok* című kötetében a következőkben határozta meg a népiskolák feladatait: „A népnevelés feladata mi lehetne más, mint a köznépet értelmessé, vallásossá és jó erkölcsűvé nevelni”.³ Az 1860-as években az abszolutizmus válságba jutott és ennek következményeként az oktatással kapcsolatos erőfeszítések is elhaltak. A németesítő törekvések fokozatosan megszűntek, az iskolák látogatottsága mindenhol jelentősen visszaesett, sok helyen bezárták az iskolákat. A bécsi kormány kénytelen volt bizonyos engedményeket tenni, aminek hatására felpeszdült a szellemi élet és lehetőség nyílt a közoktatás jövőjének elemzésére, esetleges reformjának megvitatására. A népoktatás megújításáért folytatott küzdelemben kiemelkedő szerepe volt Schvarcz Gyulának, aki az iskolai reform szükségességét és annak módozatát több írásában is kifejtette.⁴ A reformjavaslatok közül kiemelkedett Gönczy Pálé, aki a későbbiekben részt vett a népiskolai törvény kidolgozásának utómunkálataiban és annak későbbi megvalósításában.

A kiegyezést követően a társadalomban megindult a polgári fejlődés és ez kedvezően hatott a közoktatás fejlődésére. Ugyanis a polgári fejlődés megkívánta a tömeges iskoláztatást, legalább az elemi ismeretek szintjén, hiszen ez alapfeltétele az általános és a szakmai műveltség színvonala megemelésének. A közoktatás területén jórészt ugyanazok a feladatok álltak a kormányzat előtt, mint húsz évvel korábban. A kiegyezést követően ismét Eötvös lett az új kormány vallás és közoktatásügyi minisztere. Helyzete azonban jelentősen különbözött a húsz évvel azelőttitől. Ekkor a kiegyezést végrehajtó Andrássy-kormányban vett részt, amely kompromisszumokkal kívánta fenntartani az Ausztriához fűződő jó viszonyt.⁵ Hivatalába lépését követően ismét a népoktatás elsőbbségét hangsúlyozta, felismerte, hogy a kiegyezést követően megindult polgári fejlődés megköveteli a kötelező iskoláztatást és a gazdasági termeléshez szükséges alapvető, jórészt természettudományi ismeretek elsajátítását. Ugyanakkor az iskolák államosításának kérdését nem vetette fel, sőt további kedvezményeket tett az egyházak számára. Képviselőházi beszédeiben viszont kifejtette, hogy a nevelés nem lehet sem az egyházaknak, sem pedig az államnak kizárólagos joga. Eötvös az állam befolyását közvetett úton kívánta érvényesíteni, úgy hogy az államnak elsősorban ellenőrző, ösztönző szerepet szánt.

1868 júniusában báró Simonyi Lajos országgyűlési képviselő interpellációt intézett a kormányhoz, feltéve a kérdést: hogy az állam segíyezni kívánja-e az egyházakat és az iskolákat? Az interpellációra Eötvös június 23-án tartott ülésen válaszolt és ezzel párhuzamosan benyújtotta népiskolai törvényjavaslatát.⁶ Maga a törvényjavaslat gyorsan elkészült, viszont hosszú utat tett meg, amíg törvény lett belőle. A javaslatot Eötvös és közvetlen munkatársai készítették, kompromisszumos jellege miatt az egyházak és a képviselőház haladó szárnya egyaránt hevesen támadták. Mindenképpen további tárgyalásokra volt szükség, amelyek

² Gönczy Pál: *Népiskolai szervezet*. Pápa, 1859.

³ Gönczy Pál: *Tanulmányok*. Bp. 1888. 266.

⁴ Schvarcz Gyula. *A közoktatási reform mint politikai szükséglet Magyarországon*. Pest, 1869.

⁵ Felkai Iászló: *Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1979. 144.

⁶ A javaslat megtalálható a Néptanítók Lapja 1868. 22. szám 338–346.

eredményeképpen a képviselőház egy 25 tagú bizottságot hozott létre a népiskolai törvény előzetes tárgyalására és az egyházak javaslatainak meghallgatására.

Gönczy Pált 1867. június 16-án nevezte ki a király osztálytanácsossá és ezzel minisztériumi tisztviselő lett. Meg kell említeni, hogy Eötvös igen jó érzékkel választotta ki munkatársait, hisz valamennyien elméleti szempontból jól felkészült és gazdag gyakorlati ismeretekkel rendelkező pedagógiai szakemberek voltak.⁷ Gönczy nem ismeretlenül került a minisztériumba, hiszen a fővárosi közoktatási bizottságban, amelynek élén Eötvös állt, Gönczy előadó volt. Ekkor ismerhette meg Gönczy nézeteit, rendkívüli munkabírását és jó szervezőképességét. Gönczy a hatvanas években kiemelkedő elméleti munkásságot folytatott. Pedagógiai nézetei Eötvösre nagy hatással voltak, gyakran szolgáltak alapul a miniszter gyakorlati teendőinek végrehajtásához, akinek nagyvonalú elképzeléseit általában Gönczy egészítette ki aprólékos pedagógiai megalapozással.⁸ Gönczy ennek ellenére a törvényjavaslat közvetlen megfogalmazásában nem vett részt. Annál inkább szélesebb körű előkészítésénél és a végleges formába öntésénél. Ennek kapcsán a törvényjavaslat elméleti és pedagógiai előkészítése érdekében Gönczy a *Budapesti Szemlében* több állam iskola rendszerét ismertette. Többek között Svájc és Poroszország népoktatásával ismertette meg a szakembereket és a szélesebb olvasóközönséget.⁹ Majd 1868 elején jelentette meg a *Népoktatás Magyarországon* című tanulmányát, amelyben elemzi a hazai népoktatás helyzetét és útmutatást kíván nyújtani a hazai közoktatás további sorsát illetően. Az itt megfogalmazott megállapításai fellelhetők a későbbi népoktatási törvény paragrafusáiban.

Ennél is fontosabb a végleges formába öntéssel kapcsolatos tevékenysége, ugyanis ekkor sikerült igazán saját javaslatait érvényesítenie a később elfogadott törvényben. Itt azonban kizárólagosan Kiss Áron közlésére hivatkozhatunk, hiszen a VKM levéltári anyagai megsemmisültek. Kiss Gönczy szerepéről így ír: „mikor aztán a javaslat az országgyűlés elé jutott s ott kezdtek hevesen támadni, mindjárt az első nap Eötvös hívatta Gönczyt s kikérte a javaslat feletti véleményét, annál is inkább, mert már akkor értesült, hogy Gönczy megjegyzéseit Csengeryvel közölte. Gönczy engedve a miniszter felhívásának szakaszról – szakaszra elmondta észrevételeit s Eötvös erre megbízta, hogy másnap reggel adja azokat írásban az ő kezébe. Így jött létre a javaslaton egy csomó módosítás, s így vált az jóformán mássá, mint előképe a zürichi népoktatási törvény.”¹⁰ Mindebből arra lehet következtetni, hogy az elfogadott törvényben elsősorban Gönczy javaslatai jelentek meg, amelyeket az országgyűlés aztán elfogadott. Kiss szerint ekkor jelent meg Gönczynek egy táblázatos dolgozata is, amelyben az összes iskolaügyi szervezet, létező és lehetséges változata családfa alakjában volt feltüntetve. Sajnos ez a dokumentum sem fellelhető, pedig további segítséget nyújthatna Gönczy szerepének tisztázásában a népoktatási törvény megalkotásában. Gönczy szerepét a népoktatási törvény előkészítésével és kidol-

⁷ Többek között: Tanárky Gedeon, Szász Károly, Molnár Aladár, Szilágyi Sándor, Apt Kamill stb.

⁸ Felkai: i. m. 146–147.

⁹ Poroszország iskolaügye a XIX. században és Vázlatok a svájci köz- különösen a népoktatás köréből.

¹⁰ Kis Áron: *Életrajz*. In: Gönczy Pál: *Tanulmányok*. Bp. 1888. 19.

gozásával kapcsolatosan Peres Sándor is kiemeli.¹¹ Peres megállapítja, hogy a népoktatás ügyének rendezésével kapcsolatban igen szegényes nevelésügyi irodalmunk. A protestáns felekezeteken kívül, ő Schvarcz Gyula művét említi csupán.¹² Viszont ő is kiemeli ebben a tekintetben Gönczy szerepét és tevékenységét. *”Ő volt az, ki, miután megírta a XIX. század népiskoláiról szóló cikket s behatólag ismertette a művelt külföld több államának oktatásügyeit, nagyobb tanulmányutat tevén, szakszerű és részletes ismeretével hazánk s a nyugat nevelésügyének: 1868-ban a Budapesti Szemle X. kötetében oly művet tett közzé, mely népiskolai közoktatásunk kimerítő világos tervezetét adja s melyre alaptörvényünk, az 1868:XXXVIII. t.-cz. minden nagyobb nehézség nélkül fel volt építhető. E munkálat címe: A Közoktatás Magyarországon”.*¹³

Szeptember 30-án megalakult 25-ös bizottság, amelynek ismert szerepe és feladata. Ám e bizottság mellett, főleg szakmai kérdésekben számottevő jelentőségű volt az úgynevezett albizottság, amely október 7-én alakult és olyan szakférfiakból¹⁴ állt össze, akik releváns pedagógiai szakvéleményt adtak a 25-ös bizottságnak. A kijelölt és meghívott 32 szakférfiúnak 22 kérdést tettek fel, amelyek azonban mellőzték a felekezeti iskolák állami felügyeletét és általában a tanfelügyelet kérdéseit, de annál részletesebben foglalkoztak az egyebekkel, főleg a szakmai kérdésekkel.¹⁵ Ezen válaszok alapján aztán Nyári Pál készítette el és nyújtotta be a kész jelentést a képviselőháznak. Eötvös készséggel elfogadta a 25-ös bizottság által benyújtott törvényjavaslatot s annak némi módosításait és november 19-én a képviselőház megkezdte annak tárgyalását. A legkevésbé pedagógiai oldalról támadták a törvénytervezetet, azt ugyanis elismerte minden felekezet, hogy az a nyugati országokéval azonos színvonalon áll. Peres erről így írt: *„Ezt a paedagógiai kiválóságát törvényünk – jó részt – Gönczy Pálnak köszönheti. Mikor a törvényjavaslat az országgyűlés elé jutott s itt hevesen támadták. Eötvös mindjárt az első nap kikérte Gönczy véleményét. Bizonyos, hogy az iskolai év meghatározása az egyes népoktatási intézetek tárgyainak a gyakorlati életre való tekintetből történt megszabása, az állam és az iskolafenntartók viszonyának megállapítása, a t.-képezdek szervezete, a tanfelügyeletről és tanítókról szóló cikkek némi megváltoztatása a Gönczy nézete szerint történt s ugyancsak ő az egyik fő tényező abban is, hogy a polgári iskolák a törvényjavaslatba fölvétettek s itt helyesen szerveztettek. Minden eszméjét nem sikerült beléönteni e törvénybe, de ez nem rajta múlt; a mi azonban e törvény paedagógiai részét illeti, ennek jósága, szabatosága, paedagógiai becse nagy részben a Gönczy érdeme.”*¹⁶ Gönczy e téren kifejtett munkája során főleg a svájci népoktatásügy szervezetéből kíván több intézkedést átvenni, de oly módon, hogy azt a hazai állapotok figyelembevételével teszi meg. Ennek oka lehetett,

¹¹ Peres Sándor: *A magyar népoktatásügy fejlődése 1867-1887. Tekintettel Gönczy Pál működésére.* Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája. 1890.

¹² Schvarcz Gyula: *Közoktatási reform mint politikai szükséglet Magyarországon.* Pest, 1867.

¹³ Peres: i. m. 10.

¹⁴ A kor neves pedagógusai és pedagógia szakértői kaptak meghívást, mint. Juhász Norbert, Mayer István, Roder Alajos, Mennyei József, Ficsek Ferenc római katolikusok részéről, Gulovics János, és Serban Mihály görög katolikusok, Román Miron és Vukicsevics Miklós a görög keletiek, Filó Lajos, Teleky Domonkos, Szőnyi Pál, Révész Imre és Árvai József a reformátusok, Pálffy József, Bakó Samu az evangélikusok és Kohn Samu és Deutsch Henrik az izraeliták részéről.

¹⁵ Peres: i. m. 23.

¹⁶ Ua. 30.

hogy Gönczynek volt tanítási gyakorlata, amelynek során szép sikereket ért el és vált ez által megbecsült pedagógia szakemberré. Jól ismerte hazánk pénzügyi helyzetét, a felekezeti és nemzetiségi viszonyokat, valamint a gyors és gyökeres újítás számtalan akadályával is tisztában volt. Ennek megfelelően a későbbiekben minden tényezőt figyelembe vett és ezek számbavételével alkotta meg a népoktatási törvény tervezetének általa javasolt módosításait. Gönczy szükségesnek tartotta, hogy a képviselőház mielőbb elfogadja a törvényt, hiszen csak ennek megléte esetén lehet a népoktatás ügyét eredményesen rendezni. A népnevelési egyletek és a pedagógiai szaksajtó ugyanis elégedetlenek voltak a népoktatás problémájának megoldása tekintetében. Felkai is azt a nézetet képviseli, hogy a törvényjavaslat átdolgozásában és a törvény szövegezésében Gönczy aktívan, de valószínűleg csak a háttérben, tanácsadóként vett részt. Erről a következőket írja: „a törvényjavaslat további érdeme a korszerűség és a pedagógiai szempontok érvényesítése az oktatás tartalmi vonatkozásaiban. Ebben nyilván nagy szerepet játszott a törvény szövegezésében résztvevő Gönczy Pál, a miniszter egyik bizalmas munkatársa.”¹⁷ Az Eötvös által benyújtott és a képviselők által erősen támogatott törvényjavaslat a bírálatok és főleg a Gönczy által ajánlott változtatások következtében igen komoly szerkezeti és tartalmi változásokon ment keresztül, amíg eljutott az elfogadásig.

A jelentősebb szerkezeti és a tartalmi változásokat:

Mennyiségi szempontból a két változat között nem történt változás, mindkét dokumentum 148.§-ből áll. Viszont az egyes fejezetek sorrendisége és tartalma tekintetében jelentős változásokon ment át a javaslat.

- Az elfogadott törvényben az első fejezetbe került *A tanítás kötelezettsége és szabadsága*. Ez a javaslatban csak az ötödik fejezetben szerepelt. Ez mutatja a tankötelezettség fontosságát, amiről Gönczy többször is írt.¹⁸ Amíg a javaslatban négy paragrafus szabályozza az iskolakötelezettséget és annak szabályait, addig az elfogadott törvényben ezt hét paragrafusban szabályozza. Igaz ebből a többlétekből két paragrafus a kettes és a hármas a javaslat hatvanhetedik paragrafusát bontja fel és jeleníti meg három önálló paragrafusban. Az újdonsága ennek a fejezetnek az ötödik paragrafus, amely a mulasztások igazolását teszi lehetővé és rendelkezik annak szabályozásáról. Ez arra mutat, hogy olyan szakembertől érkezhetett a javaslat, akinek komoly tapasztalatai vannak az oktatás gyakorlatában. Gönczy kiváló szervezőképességét és aprólékos gondolkodását ismerve a változtatás kezdeményezőjeként feltételezhetjük.
- A második fejezetbe került *A népoktatási tanintézetek köre és állíthatása*. Ez a javaslatban az elsőben szerepelt. Mindkét dokumentumban három paragrafus szabályozza a népoktatási intézeteket, de tartalmi tekintetben egyértelműen megjelenik Gönczy ajánlata. Az intézetek köréből kimaradt a kisdédóvoda és helyette bekerültek a polgári iskolák. Gönczy *A népoktatás Magyarországon*

¹⁷ Felkai: i. m. 190.

¹⁸ Gönczy Pál: *A népoktatás Magyarországon* 319. 331. 335.

Gönczy Pál: *Emlékirat Pestvárosa Tanügyi Bizottsága és képviselőtestületéhez*. Vodiáner, Pest. 1869. 7.

című írásában ugyan mindkettőt szerepelteti, de meg kell jegyeznünk, hogy az óvodákat nem tekinti iskoláknak, így ezek nem kerülhettek a tankötelezettség körébe és valószínűleg ezért is maradtak ki a törvényből. „*A kisdédóvó intézetek, nem iskolák, hanem csak védő menhelyek, melyekben a foglalatosságára elhívott szüle, a nap bizonyos részében, 3-6 éves kis gyermekét szórakozás végett beadja;*”¹⁹ Viszont megjelenik ugyanott a polgári iskola, mint kívánatos új iskola-típus, amit már az *Emlékiratban* is felsorol. „*A második rendbelieknek külön polgári iskolákat kell nyitni.*”²⁰ Ezek szerkezetét és feladatait is meghatározza. Viszont nem sikerült Gönczynek a népoktatási törvényben megjeleníteni az általa fontosnak tartott szakiskolákat. „*Állítani kell a nép számára is szakiskolákat. A nép számára való ilyen szakiskola például az alsóbb gazdasági iskola, földművelési, kertészeti és erdészeti osztályaival. Ilyen az ipariskola, gépészeti, vegyműi, építészeti és kereskedelmi osztályaival.*”²¹

Ugyancsak fontos tartalmi változás, ami szintén Gönczynek tulajdonítható, az iskolaállítók és fenntartók körének bővítése. Ezek között megjelenik az állam az elfogadott törvényben. Ez is már korábban megjelent Gönczy elképzeléseiben is, igaz ő megyei iskolákat is tervezett, de ezek végül kimaradtak a törvényből.²²

- A harmadik fejezetben *A hitfelekezetek által felállított népoktatási tanintézetek* szerepelnek. Szerkezeti változás ebben a témában az, hogy a törvény már különválasztja a hitfelekezetek és a magánosok, illetve a társulatok által felállított népoktatási tanintézeteket. Ezek az utóbbiak átkerültek a negyedik fejezetbe. A harmadik fejezet négy paragrafusban szabályozza a hitfelekezetek által felállított és működtetett népoktatási tanintézeteket. A javaslatához képest változott a falusi iskolák szorgalmi ideje, ami a javaslatban még kilenc, a törvényben már nyolc hónapot ír elő. Változott a népiskolai tantárgyak elnevezése és köre egyaránt, ami egyértelműen Gönczy nézeteinek felelt meg. A javaslatban szereplő mezei gazdaságtan helyett gyakorlati útmutatások a mezei gazdaság és különösen a kertészet köréből szerepel, valamint megjelenik új tárgyként a törvényben a testgyakorlat, tekintettel a katonai gyakorlatokra. Mindkét terület szívügye volt Gönczynek, sok publikációja jelent meg a témákban és ezek alapján valószínűsíthető, hogy e változtatások mögött ő állhat.²³ Ugyancsak újdonság a fejezetben a statisztikai adatszolgáltatással kapcsolatos változtatás, ami szintén praktikusságot és gyakorlatiasságot tükröz. Ugyanis a törvényjavaslatban ez a tájékoztatási kötelezettség a kormány felé nem szabályozott, csak általánosan megfogalmazott, a törvényben pedig a hitfelekezeti hatóságok útján történő adatbeszerzés szerepel.

- A negyedik fejezetben külön szerepel a törvényben *A magánosok és társulatok által felállított népoktatási tanintézetek*. Ezeket a javaslat a hitfelekezeti-

¹⁹ Gönczy Pál: *A népoktatás Magyarországon 1868.* 337.

²⁰ Gönczy Pál: *Emlékirat* Pestvárosa Tanügyi Bizottsága és képviselőtestületéhez. Vodiáner, Pest. 1869. 6.

²¹ Gönczy Pál: *A népoktatás Magyarországon 1868.* 340.

²² Ua. 330.

²³ Gönczy Pál: *Az iskolai testgyakorlás és fegyvergyakorlatok tanítása és még valami* I. Néptanítók Lapja, 1882/29. 451

Gönczy Pál: *Népiskolai épülettervek.* Egyetemi, Bp., 1874. XV. tábla

Gönczy Pál: *A népoktatás Magyarországon 1868.* 341.

ekkel együtt tárgyalja, mindösszesen két paragrafusban. A törvény viszont hét paragrafusban részletesen szabályozza az iskolák állíthatóságát és az ezzel kapcsolatos követelményeket. Hangsúlyozva az állami felügyeletet a nyilvános vizsgák által. Ezeket az iskolákat akár állami támogatással is segítheti a kormányzat.

- Az ötödik fejezet a *községi népoktatási tanintézetekről* rendelkezik. Az első húsz paragrafus a községi tanintézetek állításáról és fenntartásáról intézkedik. A javaslatban mindössze tizenkettő foglalkozik ezekkel. A törvény sokkal részletesebben és pontosabban határolja körül a feladatokat és a lehetőségeket, láthatóan olyan ember javaslataival bővült a törvény, aki járatos a mindennapok gyakorlatában és aprólékosan kidolgozta az intézkedéseket, oly módon, hogy azokat reálisan meg lehessen valósítani, illetve számon lehessen kérni. Jelentős a változás az iskolaállítással kapcsolatban, hiszen a törvény továbbra is megengedi a felekezeti által létesített iskolák működését, de kiköti, hogy szükség esetén a felekezeti iskolákat közös iskolává lehessen átalakítani. Ugyancsak a realitásnak megfelelően szabályozza a törvény a létszámokat. A javaslat és a törvény is az osztályterem méreteit hatvan főben állapítja meg, de az egy tanító által tanítható gyermeke számát a javaslatban szereplő hatvan helyett, a törvény nyolcvanban határozza meg. Sőt a 34. § alapján külön engedéllyel ennél többet is taníthat egy tanító. Gönczy álláspontját ezzel kapcsolatosan világosan kifejtette és statisztikai adatokkal is alátámasztotta *A népoktatás Magyarországon* című tanulmányában.²⁴ Erről így ír, hogy 1868-ban „*alig van 14 000 tanítónk. Ha, úgy osztjuk el, már most a 2 373 000 tanuló, hogy oktattva lehessen tanítani, hogy egy tanítóra nem számítunk többet 60 gyermeknél: kijő, hogy e nagy számú gyermek tanítására 39 550 vagy kerekítve 40 000 tanító kellene.*”²⁵ Ugyancsak az alapos gyakorlati ismeretekről tanúskodik a 37. §. Ebben, a törvényjavaslatból kimaradt puszta, illetve majorsági birtokokon lakókról és iskolaállításukról rendelkezik. Ezeket a környező községekhez kell kapcsolni, és terheit a lakók viselni kötelesek. Érzékelhető, hogy az iskoláztatási kötelezettség kibúvóit a törvény igyekszik minimalizálni. Végül lényeges változásnak tekinthető községi iskolák segélyezése, annak módja és illetékessége. Míg a javaslat elsősorban a vármegyékre hárítja ennek teljesítését és csak végső esetben veszi át e feladatot az állam, addig az elfogadott törvény egyértelműen ezt állami feladatként jelöli meg, a vármegyét teljesen kihagyva.

- A fejezet további paragrafusaiban az egyes iskolatípusokról rendelkezik. A javaslatban az „A” pontban a kisdédóvodák szerepeltek. Ezek aztán a törvényből teljes mértékben kimaradtak. Ezt ugyancsak pedagógia koncepcióként is felfoghatjuk. Gönczy szerepe nem bizonyítható egyértelműen, de logikus gondolkodását ismerve nem is zárhatjuk ki. Igaz, hogy *A népoktatás Magyarországon* című tanulmányában a népiskolák teljes körét felsorolja,²⁶ benne szerepel a kisdédóvó intézet is. Azonban egy lényeges tételmonddal kezdi a kisdédóvó intézetek bemutatását, amely alapján valószínűleg kikerült a népoktatási törvény hatálya alól, ez pedig a következő: „*A kisdédóvó intézetek, nem iskolák, hanem csak*

²⁴Gönczy Pál: *A népoktatás Magyarországon 1868*. 323–324.

²⁵Ua. 324.

²⁶Ua. 337. „Kisdédóvó intézetek. Alsó népiskolák. Felső népiskolák, vagy a melyeket közönségesen polgári iskoláknak szokás nevezni. Népoktatási szakiskolák. Humanitási népiskolák.”

védő menhelyek, melyekbe a foglalatosságára elhívott szüle, a nap bizonyos részében, 3-6 éves kis gyermekét szórakozás végett beadja”.²⁷ Erről már tíz évvel korábban is hasonlóan vélekedett. „a kisededvők ne feledkezzenek el arról, hogy ők a kisededeket csak óvni kötelesek, – ők nem tanító –, hanem csak szoktató intézetek [...] a kisednek a szülék helyett csak ápolását, jóra való szoktatását, a szív nemesítését, a gyermeki tevékenység munkaszeretetté való fejtését, a homályosan mutatkozott tudásvágy felébresztését vették át.”²⁸ A törvény elfogadásakor nem vitatták azt az elképzelést, hogy a kisededvással kapcsolatos kérdéseket a későbbiekben önálló törvényben kell szabályozni.

A törvény „A” pontjában így az Elemi népiskolák kerültek. Az első három paragrafusban az elemi iskolák állítását és fenntartását szabályozza. A törvényben új elem jelenik meg a 47 §-ban a tanyai iskolák állításáról rendelkezik, illetve megemlíti a járó-kelő (ambuláns) tanítók alkalmazását. Összességében a tanyai lakosok gyermekeinek iskoláztatásáról azon községek tartoznak gondoskodni, ahová a tanyák tartoznak. Ezt követően részleteiben szabályozza az elemi iskolák szerkezetét, egymásra épülését, típusait és tantárgyait, óraszámait, valamint az iskolai szüneteket. A törvénytervezet és a törvény között itt is található néhány olyan változtatás, amely vélhetően Gönczy elképzelésin alapszik. Az egyik ilyen a szünetek hossza, amelyet a javaslat tíz hétben állapít meg, ez aztán a törvény szövegében változik, ahol a szorgalmi idő hosszát falun nyolc, városban kilenc hónapban állapítja meg. Ugyanez található Gönczy tanulmányában is. „Ha a tanító megszakasztás nélkül taníthat, a tapasztalás azt mutatja, hogy 8-9 hónap alatt egyszerre több osztállyal is sikeresen elvégezheti föladatát.”²⁹

A másik terület, amelyben változások tapasztalhatók, az az elemi iskolákban tanítandó tantárgyakban jelenik meg. A törvényben megjelenik a pénznemek tanítása, női tan nevezetű tárgy kimaradt, a természetrajz elemei jelenik meg helyette, a mezőgazdaság alapvonalait a gyakorlati útmutatások a mezei gazdaság és kertészet köréből váltja fel, újként jelenik meg az ének, és a katonai gyakorlat helyett megjelenik a testnevelés, tekintettel a katonai gyakorlatokra. Ezek is mind Gönczy tanulmányában szereplő tárgyak,³⁰ igaz a rajz, amit Gönczy még említ a tanulmányában kimaradt, de egyébként az egyezés teljes. A tárgyak rendszere, elnevezése és tartalmi korszerű tantervelméleti ismeretekről tanúskodnak. A törvény pedagógiai szempontból mindenki számára elfogadható volt. Finomodott viszont az oktatás nyelvének szabályozása. A javaslat 30 fő esetén segédtanító felvételét írja elő, aki az adott kisebbség nyelvén, azaz anyanyelvén képes a tanításra. A törvény 58.§ ezzel szemben nem konkrét, hanem általánosságban fogalmazza meg ugyanezt, számszerű adatokat nem tartalmazva.³¹ A törvény „B” pontja a felsőbb népiskolákról rendelkezik. A lényegesebb változások a következők: a törvény hangsúlyozottan kiemeli, hogy a fiúk és a lányok ezen iskolákban minden esetben elkülönítve tanítandók, ez a javaslatban még nem szerepelt. A másik változtatás a tanítandó tantárgyak tekintetében figyelhető meg.

²⁷ Gönczy Pál: *A népoktatás Magyarországon 1868.* 337.

²⁸ Gönczy Pál: *Népiskoláink*, 1858. 275.

²⁹ Gönczy Pál: *A népoktatás Magyarországon 1868.* 342.

³⁰ Ua. 340–341.

³¹ Ez a tendencia egyébként a két dokumentum esetén minden fejezetben konstataálható. Megkönnyítve az adott rendelkezés végrehajtását. Illetve a döntéshozóknak az egyedi elbírálás lehetőségét megtartva, elkerülendő a sokszoros törvényváltoztatásokat.

Mind a fiúk, mind pedig a lányok tekintetében megjelenik a hit és erkölcsstan. A magyar nyelvtan helyett az anyanyelv, a német helyett pedig a magyar nyelv. A fiúknál új tárgyak lépnek be, ezek a mezei gazdaságtan alapvonalai és az egyszerű könyvvitel valamint a testgyakorlatok, tekintettel a katonai gyakorlatokra. A lányok esetében a javaslatban szereplő női tan és női munkák helyett megjelenik a női kézimunkák és egészen új tárgyként az ének. Ezek a tantárgyak szintén szerepelnek Gönczy említett tanulmányában, igaz ő nem választja ott mereven szét a felsőbb népiskolákat a polgári iskoláktól.³² Változás következett be az iskolák állíthatóságával kapcsolatban is, ez a javaslatban szereplő 6000 fős települések helyett 5000 főben határozza meg a települések létszámát, amelyeknek kötelező az iskolatípus állítása.

A törvény a fejezet „C” pontjában a polgári iskolákról rendelkezik. Ez teljesen új fejezete a törvénynek és többek között Gönczy határozott kiállításának és kérésének következtében került a dokumentumba. Igaz, hogy a törvényjavaslat vitájában a népoktatási bizottság tagjának, Csengery Antalnak előterjesztésében került a törvénybe.³³ E szerint a nagyobb községek, ha anyagi helyzetük megengedi polgári iskolákat kötelesek állítani.

Egy új iskolatípus jelenik meg, amely külföldön igen sikeresnek és népszerűnek bizonyult. Gönczy tanulmányában a polgári iskolát az anyagi foglalatosság magasabb fokára törekvő polgárok számára állítaná. Az iskola szerinte hat évfolyamból állna, melyet két körre lehetne osztani, az első kör négy évfolyamból állana és a középtanodákban szokásos tantárgyakat tanítaná a latin nyelv kivételével, a második kör két évet foglalna magában és az anyagi foglalatosság magasabb fokához mért ismereteket közvetítené. Annak érdekében, hogy az új iskolatípus modernebb legyen a svájci példaképénél, lehetővé kell tenni a tanulók át lépését a gimnáziumokba, mégpedig idővesztés nélkül. Gönczy tehát határozottan kiállt az új iskolatípus mellett, amit a következő mondattal lehetne ezt alátámasztani: *”Hazánkban a polgári iskolák keletkezése és fölvirágzása mindenek fölött kívánatos.”*³⁴ A törvényben persze apróbb módosítások figyelhetők meg. A tanfolyam a fiúk számára 6 év, a lányok számára 4 év. Az iskolákba felekezeti különbségek nélkül járhatnak a tanulók. A tanulónak bizonyítványt kell felmutatnia, vagy felvételi vizsgát köteles tenni. A polgári iskola tantárgyai szintén egyeznek a Gönczy tanulmányában leírtakkal.³⁵ Általánosságban elmondható, hogy a humán jellegű gimnáziumokkal ellentétben a polgári iskolák tantárgyai erősen reáljellegűek és sok gyakorlati tárggyal is büszkélkedhetnek. Az érdeklődők számára lehetővé teszi azonban a gimnáziumokban található tantárgyak tanulását a rendkívüli tárgyak keretében, mint a latin, a francia nyelv és a zene. A 76. § pedig az átjárhatóságot igyekszik biztosítani, valamint a polgári iskolák presztízsét növelni az által, hogy *„a polgári iskola első négy, évi folyama alatt, habár kimerítőbben ugyanazon tantárgyak taníttassanak, a melyek a közép*

³² Gönczy Pál: *A népoktatás Magyarországon*, 1868. 338.,341.

³³ Csengery és Gönczy hasonló elveket vallottak oktatási kérdésekben, magánemberként is baráti és kollegiális viszonyban voltak, hiszen Csengery tanított Gönczy lónyai utcai gimnáziumában. A törvényjavaslattal kapcsolatban is Gönczy, még Eötvös előtt, Csengerynek fejtette ki véleményét és javaslatait.

³⁴ Gönczy Pál: *A népoktatás Magyarországon 1868*. 339.

³⁵ Ua. 341.

tanoda (reál gimnázium) négy alsó osztályában taníttatnak, a latin nyelv kivételével.” Ugyancsak a színvonal emelését, illetve annak megtartását szolgálják azok az előírások, amelyek arról rendelkeznek, hogy egy tanító 50 főnél többet nem taníthat, és minden iskolában legalább három rendes és egy segédtanárt kell foglalkoztatni.³⁶

A népiskolák körébe sajnos nem sikerült beilleszteni a tanulmányában igen kívánatosnak tartott szakiskolákat. „A nép számára való ilyen szakiskola például az alsóbb gazdasági iskola, földművesi, kertészeti és erdészeti osztályai-ival. Ilyen az ipariskola, gépészeti, vegyműi, építészeti és kereskedelmi osztályai-ival.”³⁷ Nem kerültek a népoktatási intézetek körébe a szegény- és árvanevelő intézetek sem. Azonban látható hogy sok esztendő múltával ismételtlen megjelenik Gönczy gondolkodásában a szegény és árvanevelés. Itt csak a zeleméri korábbi működésére utalnék. „Gondoskodni kellene, hogy a mindennapi népiskolát végzett árva és szegénygyerekek az ismétlőiskolába járás helyett, foglaltosságaikra szoktató s ápoló intézetekbe vétethetnének fel, a milyenre Pestalozzi, Fellenberg, Zellweger Gáspár után a svájciak oly szép példákat mutatnak föl.”³⁸

- A hatodik fejezet az állam által állított népoktatási intézetekről szól. Ez a javaslatban a harmadik fejezet „D” pontja volt. Lényege, hogy az állam bárhol állíthat népoktatási intézeteket államköltségen.

- A hetedik fejezetben a tanítóképezdek és tanítónő képezdek állításáról rendelkezik. Ebben a fejezetben is számos változtatást eszközöltek, amelyek mögött Gönczy szakértelme, elméleti és gyakorlati tapasztalatai felismerhetők. Gönczy már jóval korábban foglalkozott a tanítóképzés problémáival. Ebben a kérdésben is rendkívül racionális és gyakorlatias elképzelési voltak, amelyeket a *Népiskoláink* című tanulmányában részletesen kifejtett.³⁹ Igaz akkor csak a református egyház iskoláinak tanítóiról értekezett, de ezt a gondolatmenetet továbbiakban is megtartotta, amikor már minisztériumi köztisztviselőként az egész magyar oktatásügy érdekében tevékenykedett. Akkor úgy gondolta, hogy a tanítók képzetlensége és hiánya miatt nem panaszkodnunk kell, hanem a rendelkezésre álló feltételeket és lehetőségeket kihasználva azonnal cselekedni kell. Erről a következőket írta: „Mi a praeparandiák nem létéről örökké panaszkodunk és keletkezésüket épen olyan áhítva várjuk (...) kezdjünk állítani természetes praeparandiákat. Ezek, mondhatni csak állhatatos akaratba kerülnek.”⁴⁰ Hogy mit ért természetes praeparandiákon az a következőkből egyértelműen kiderül. „fogadjon föl a tanító mellé egy két olyan ifjat, ki életét a tanítói pályára szándékozik szentelni. Legyenek ezek az állandó tanító segédei.(...) 2-3 év alatt okos vezetés és a gyakorlat mellett kiképezik magokat tanítóknak.”⁴¹ Érdekes, hogy Gönczy a segédtanítói rendszert hasznosabbnak vélte, a tanítóképzőkben történő tanítóképzésnél. Sőt megjegyzi, hogy ilyen módon idővesztés nélkül lehetőség nyílna a hiányzó, jól képzett tanítók képzésének megkezdésére. „De én hiszem, hogy még most ilyen praeparandiákat állítani nehezebb és költségesebb, mint

³⁶ A törvény 70.,72. §-sa rendelkezik erről.

³⁷ Gönczy Pál: *A népoktatás Magyarországon 1868.* 340.

³⁸ Uo.

³⁹ Gönczy Pál: *Népiskoláink*, 1858. 269–315.

⁴⁰ Ua. 288–289.

⁴¹ Ua. 289.

az ország különböző részeiben gyakorlott s ügyes tanítókat szemelni ki, s ezekhez küldeni gyakorlatra a tanítónak készülő ifjakat. – És a tanítóképzést ilyen módon azonnal meg lehet kezdeni.”⁴² Mindettől függetlenül a későbbiekben a tanítóképezdékre nagy szükség lesz, ezt nem vonja kétségbe és azok működéséről illetve a képzés feltételeiről átfogó képet nyújt. Ezek az elképzelések természetesen az időközben eltelt tíz év tapasztalataival kiegészítve megjelennek a törvény tanítóképzéssel kapcsolatos paragrafusaiban. A fejezet első öt paragrafusa változatlan formába került át a törvénybe, ezek az állam feladatait és a tanítóképezőkkel kapcsolatos követelményeket fogalmazzák meg. Viszont a tanítóképezdek felvételi követelményeit a törvény pontosította és ebben felismerhetők Gönczy korábbi elvei. A törvény meghatározza a korhatárt, (15. betöltött életév.) bővíti az iskolai előképzettség listáját, megjelenik a polgári első négy éve, s megköveteli az ép testet. Változott a tanítóképezők tantárgyi rendszere illetve az egyes tantárgyak elnevezése. Itt is az elemi iskolához hasonlóan születtek meg a változások. Hit és erkölcsstan jelenik meg a vallás tan helyett, bekerül az anyanyelv új tárgyként, a gazdaságtan kiegészül gazdasági és kertészeti gyakorlatokkal, a hangszertanulás követelményeiben is racionális a változás, hogy az orgona helyett megjelenik a zongora illetve a hegedű. Gyakorlólékhelyként pedig a mintaiskola helyett a gyakorlóiskola elnevezés jelenik meg, utalva itt is a gyakorlatiasság fontosságára. A törvényben hangsúlyosabban jelenik meg az állam szerepe, kötelezettségvállalása. A kiképezendő tanítók köztartásában is a korábbi tendencia következetesen figyelhető meg, hogy a konkrét tények helyett a törvény inkább általánosságokat fogalmaz meg, amelyek rugalmasabban igazodnak a lehetőségekhez.⁴³ Ugyanez figyelhető meg a könyvtár fejlesztésére fordítandó összegekkel kapcsolatosan is.⁴⁴ Lényeges változás a tanítói tanfolyam záró követelményiben is megjelenik, míg a javaslatban csak elméleti vizsgák szerepelnek, addig a törvényben megjelenik a tanítás gyakorlásából kiállott vizsga is, és a törvény leírja, hogy „csak e feltétel sikeres teljesítése után nyerhet tanítói oklevelet”⁴⁵ a végzett tanítójelölt. A tanítónő képezdekkel kapcsolatban szinte ugyanezen változások figyelhetők meg. A felvételi korhatár itt betöltött 14. év. Az előtanulmányok tekintetében viszont a felső népiskola, illetve a polgári iskola első négy éve a követelmény. A tantárgyi struktúra és elnevezés a férfi tanítóképezőkéhez hasonló. Mindkét képzővel kapcsolatban kikerül a törvényből a fenntartásra előírt konkrét összeg.⁴⁶

- A törvény nyolcadik fejezetébe került a *Népiskolai hatóságok szabályozása*. Ebben a fejezetben a változás az egyes hatóságok elnevezésében érhető tetten. A vármegyei elnevezések helyett a tankerületi kifejezés jelenik meg, ennek analógiájára a megyei tanfelügyelő helyett a tankerületi tanfelügyelő került bele. De ezeknél sokkal fontosabb változás, hogy megjelenik a jelentési, azaz a statisztikai adatszolgáltatási kötelezettség, amelyet szintén Gönczy elképzelésének tekinthetünk, hiszen már a *Népiskoláink* című tanulmányában is hangsúlyozza ennek

⁴² Uo.

⁴³ A javaslat pl. minden képezdőben 80 ingyenes férőhely létrehozását írta elő ez a törvényben már úgy szerepel, hogy minden képezdőben több férőhelyet kell létesíteni. stb.

⁴⁴ A javaslat 200 forintja helyett a törvényben bizonyos összeg szerepel.

⁴⁵ A törvény 102.§.

⁴⁶ A férfiképezők esetében 16 000 forint, a női képezdek esetében 8000 forint.

fontosságát. Ezek az évi jelentések nélkülözhetetlenek a valós helyzet pontos megismerése, valamint a reális tervezés szempontjából egyaránt. *„az iskolák állapotáról kellő és biztos tudomást szerezzon; velök az elkerülő bajok orvoslásáról tanácskozzék és az ilyen értekezések után, a teendők felett határozzon. Ezek nyomán tegyenek jelentést”*⁴⁷ *A népoktatás Magyarországon* című tanulmányában pedig már határozottan megköveteli az adatszolgáltatás törvényben való előírását. *„6. A közoktatás ügye kifejthetése és előmozdítására szolgáló hiteles statisztikai adatok gyűjtését és beszolgáltatását törvényesen megköveteli.”*⁴⁸

- A törvény kilencedik fejezete *a tanítókkal* kapcsolatosan rendelkezik. Ebben a fejezetben is megjelenik néhány változás, amely Gönczy beavatkozására utal. Ilyen például a magánvizsgák intézménye a 133. paragrafusban. Ez lehetővé tette a tanfolyamot nem végzett, de sikeresen működő tanítók törvénynek megfelelő képesítését. Részletezi a tanítói vizsgák követelményeit, ebben is a gyakorlatiasság érezhető. Rendezi a segédtanítói státuszt is, a részleges tanítóhiány csökkentése érdekében. Nem sikerült viszont érvényesíteni a korábban tapasztalt általános megfogalmazás alkalmazását a tanítói fizetések tekintetében. Maradtak a konkrét összegek, amelyek aztán hosszú időre rögzítették a mérsékelt tanítói javadalmazásokat. Igaz a törvény csak a minimumot írta elő, de az állam és a többi iskolafenntartó ezt saját érdekében legtöbbször szentírásként kezelte és véletlenül sem tért el a törvényben leírtakról.

Az ily módon átalakított törvényt aztán az országgyűlés alsó házában 1868. november 19-én vitára bocsátották, amely azt két hét múlva különösebb ellenállás nélkül elfogadta és ezzel hosszú időre meghatározta és egyben kijelölte a népoktatás irányvonalát. A vita három napig tartott, nagyobb szónoklatok, heves támadások nem kísérték, érzékelhető volt a képviselők elfogadó magatartása. A törvényjavaslat november 23-án érkezett meg a főrendekhez, de annak tárgyalását érdemben csak december elsején kezdte meg. Hosszas viták után az egyházak egészének és a nagybirtokosok egy részének ellenkezésének ellenére végül a törvényjavaslatot egészében és részleteiben a főrendek is elfogadták. Nyáry Gyula jegyző jelentette a képviselőháznak, hogy *„a népnevelésre vonatkozó törvényjavaslatot a főrendi ház a t. képviselőház példájára elfogadta.”*⁴⁹ Az ily módon elfogadott törvényt 1868. december 5-én a ház feloszlata előtti utolsó pillanatban kihirdették.

Peres a következőképpen értékelte az elkészült és elfogadott törvényt: *„Törvényünk azon oldalról áll a kellő magaslaton, mely oldalról legkevésbé volt vitatva; értem a paedagógiai szempontot, honnan bírálva teljes elismerést arat azon intézkedéseivel, melyek a művelt nyugatéival győzelmesen állják ki a versenyt s egyszerre kiváló magas polczra helyezték népiskolai közoktatásunkat, igaz ugyan, hogy egyelőre csak — papíron.”*⁵⁰

Végezetül annyit mindenképpen megállapíthatunk, hogy konkrét dokumentumokkal nem támasztható alá Gönczy részvétele a népoktatási törvényjavaslat átdolgozásában, végleges megfogalmazásában. Azonban a kortársak személyes

⁴⁷ Gönczy Pál: *Népiskoláink*, 1858. 313.

⁴⁸ Gönczy Pál: *A népoktatás Magyarországon 1868*. 332.

⁴⁹ MOL K 2 5006/868. sz. a., továbbá 1865/68. évi napló XI. 300.

⁵⁰ Peres Sándor: i. m. 30.

kinyilatkoztatásai és a korábban megjelent Gönczy művekben szereplő gondolatok, sokszor szinte szó szerinti megfogalmazásainak megjelenése az átdolgozott és elfogadott törvényben, arra enged következtetni, hogy a háttérben, igenis részt vett az átdolgozásban és részben az ő gondolatai szerint változott meg a sokat bírált, ám végül elfogadott törvény, igaz nem oktatáspolitikai aspektusból, viszont szakmai-pedagógiai szempontból mindenképpen.

A népoktatási törvény európai szinten is kiemelkedő jelentőségű volt, hiszen egy politikai és társadalmi szempontból egyaránt elmaradott országban fogadták el, kulturális és pedagógiai szempontokból messze meghaladta az akkor fennálló társadalom színvonalát és megteremtette annak lehetőségét, hogy felzárkózzunk a nálunk fejlettebb államokhoz, a polgári igényeket legalább részben kielégítse iskolarendszerünk és elfogadható színvonalra emelkedjék az egész ország kultúrája. Természetesen a törvény és a benne lefektetett alapelvek csak akkor érik el céljukat, ha azok a gyakorlatban megvalósulnak. Ebben a gyakorlati tevékenységben sajnos Eötvös, korai halála miatt nem vehetett részt, viszont Gönczy, elkötelezett reformerként, hosszú éveken át munkálkodott a törvényt valóra váltásán. Ennek a munkának volt első jelentős terméke az 1869-ben Gönczy által kidolgozott és bevezetett népiskolai tanterv, amely 1905-ig lényegében meghatározta a népiskolákban folyó pedagógiai munkát.

Abstract

Das 150 Jahre alte Volksunterrichtsgesetz Unser erstes Volksunterrichtsgesetz ist vor 150 Jahren erschienen. Dieses Gesetz, ein großartiges Schaffen von Eötvös hat ermöglicht, dass Ungarn sich dem Bildungsniveau und der bürgerlichen gesellschaftlichen Veränderungen der europäischen Länder anschließt. In meiner Studie werde ich die mit dem Gesetz zusammenhängenden Bemühungen und Ereignisse aus einem speziellen Aspekt darstellen und analysieren. Ich versuche die bei der Gesetzgebung mitwirkende Rolle von Pál Gönczy, dem Arbeitskollegen von Eötvös zu erläutern.

Huszár-Samu Nóra

ALSÓ TAGOZATOS DIÁKOK ÉS OLVASÁSI SZOKÁSOK

Az olvasás mint kutatási terület több szempontból is fontos részét képezi a kognitív- és pszicholingvisztikai, pedagógiai kutatásoknak: egyrészt azért, mert az olvasási képesség megfelelő szintje, a szövegértés képessége minden további tudás alaptétele, másrészt azért, mert a mindennapi problémamegoldás alapvető eszköze.

Az olvasás fogalma napjainkig igen komoly jelentésváltozáson ment keresztül. Az 1950-es években úgy vélték, aki ismeri a betűket, az tud olvasni,¹ tehát az iskola alsó tagozatában elsajátított betű – hang megfeleltetés, dekódolási tevékenység elegendő a további szövegek megértéséhez. Az UNESCO 1956-ban felmérést végzett² és ekkor definiálta először a funkcionális analfabetizmus fogalmát, mely egészen máig jelentős társadalmi probléma, és azért fontos maga a fogalom, mert a szövegértő olvasás új dimenzióinak a kutatására hívta fel a figyelmet, melyek napjainkban is meghatározóak és ennek köszönhető az olvasás mint eszköztudás azonosítása.

A szakirodalom az olvasás fogalmán a hangos és kifejező olvasást értette – azaz a szöveg és a szupraszegmentumok összhangjára hívta fel a figyelmet – míg napjainkban elsősorban kommunikációs aspektusból közelíti meg azt. Az olvasást interaktív folyamatként képzei el, melyben szerepet kap az olvasó, a szöveg és a kontextus, valamint az ezeket összekötő szemantikai szint. A jelentéskonstruálás szemlélete számos olvasással kapcsolatos pszicholingvisztikai modellben tetten érhető.

Az olvasás fogalmának egy másik aspektusára a PISA-vizsgálatok hívták fel a figyelmet.³ A vizsgálat az olvasást olyan eszköztudásnak tekinti, mely elengedhetetlen a problémamegoldáshoz az élet bármely területén. Ez a pragmatista megközelítés azonban nem számol az olvasás esztétikai funkciójával, a hangsúlyt elsősorban a szöveg megértésre helyezi, igazodva a társadalmi elvárásokhoz. Ez utóbbi megközelítés a klasszikus Beaugrande és Dressler által megfogalmazott szövegdefiníciót – azaz „szöveg minden olyan közlés, amely a szövegszerűség hét ismérvének eleget tesz” – is újragondolásra készítet.⁴ Egészen más számít szövegnek a mindennapok szempontjából: menetrendek, használati útmutatók, azaz a kevert típusú szövegek. Csépe Valéria hangsúlyozza az olvasás kognitív, tanult voltát, maga az olvasás folyamata interaktív természetű, a szövegértés

¹ Józsa Krisztián és Steklács János, *Az olvasástani kutatásának aktuális kérdései*, *Magyar Pedagógia*, 109. 4. sz. 365–397, 2009.

² Józsa Krisztián és Steklács János, *Az olvasás tanításának tartalmi és tantervi szempontjai*. In: Csapó Benő és Csépe Valéria, *Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2012. 137–188.

³ Molnár Gyöngyvér és Józsa Krisztián, *Az olvasási képesség értékelésnek tesztelméleti megközelítései*. In: Józsa Krisztián, *Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése*, Dinasztia Tankönyvkiadó, Budapest, 2006. 155–174.

⁴ Beaugrande de, Robert, és Dressler, Wolfgang, *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Corvina Kiadó, Budapest, 2000.

konstruktív természetű és mindkét esetben szükségesek adaptív stratégiák és sémák – előzetes ismeretek – a szövegek feldolgozásához.⁵

Tanulmányomban alsó tagozatos diákok olvasási szokásait térképezem fel. A kutatás során az érdekelt, hogy a diákok tisztában vannak-e az olvasás problémamegoldó funkciójával, valamint az, hogy ezt tudatosan használják-e. Az eredményekből arra a jelenségre szeretnék reflektálni, hogy alsó tagozatban az olvasási készségek és a technikai olvasás mellett olvasási stratégiákat is szükséges lenne tanítani, hiszen a mindennapokban ez a funkció segíti a diákokat a leginkább az információszerző olvasásban.

Írásomban az elméleti keretet az olvasás és a szövegértő olvasás kognitív és nem kognitív rendszereinek a vázolója, majd a szövegtípusok tematizálása adja. Nem foglalkozom tanórai, módszertani kérdésekkel, valamint az olvasással kapcsolatos kutatások történetét sem tekintem át, mert a kutatás szempontjából ezek nem relevánsak.

A kutatás módszertana alrészben magáról a kutatás tervezéséről és fázisairól számolok be, majd az eredményeket ismertetem. Az eredmények kapcsán következtetést vonok le a szövegértés tanításának.

Olvasás és szövegértő olvasás

A szövegértés többtényezős rendszer, kognitív és nem kognitív paraméterekből épül fel, kulturális és tanítási, tehát külső tényezők is nagyban befolyásolják. A szövegértés rendszerében különböző szintek különíthetők el, melyek közül az első, a releváns információ lokalizálása, kiválasztása, tanítása nem feltétlenül igényel explicit folyamatot. A következő szint a szövegértés, azaz a különböző mélységű feldolgozás, mely a következő alrendszerekre bomlik: betűfelismerés és fonémikus kódolás, szófelismerés- és megértés, mondatelemzés és propozicionális reprezentációk létrehozása, témák és tematikus struktúra azonosítása, mentális modellek megalkotása valamint a szerzői szándékok és a szöveg műfajának a felismerése.⁶ A gyakorlott olvasónál ezek a szintek kapcsolatban és kölcsönhatásban állnak egymással, ezek szerveződése hierarchikus, az egyszerűbb alrendszerek a felsőbb, bonyolultakhoz kapcsolódnak.⁷

A betű–hang megfeleltetés alapvető építőeleme a szövegértésnek, a kezdő olvasók tanítása során nagy hangsúlyt fektetnek ezek elsajátítására. A szófelismerés- és megértés esetében a perceptuális olvasásterjedelem a fixációs ponttól balra körülbelül két betűre, jobbra körülbelül hat betűre terjed ki. Ebben az esetben már mutatkoznak lényegi különbségek a jól és a kevésbé jól olvasók között. A gyakorlott olvasók a fixáció alatt felvett információt a mentális lexikon elérésére használják. A mentális lexikon gyors és pontos elérése szorosan összefügg a szövegértéssel, javíthatja azt, illetve a szövegértés bővítheti a mentális lexikont, ha az ismeretlen szavakat képes az olvasó a kontextusból kikövetkeztetni. A szöveg feldolgozása során az olvasónak fel kell ismernie a szöveget alko-

⁵ Csapó Benő és Csépe Valéria, *Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2012.

⁶ Molnár Edit Katalin, *Olvasási képesség és iskolai tanulás*. In: Józsa Krisztián (szerk): *Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése*, Dinasztia Tankönyvkiadó, Budapest. 2006. 43–60.

⁷ Molnár–Józsa, 2006.

tó frázisokat, mert ez képezi alapját a további szemantikai feldolgozásnak. A propozíciók képezik le a gondolatokat és fogalmi viszonyokat. Az explicit propozíció maga a szövegbázis, míg az implicit propozíció az előzetes tudás mozgósításával érhető el, mindkettő igényel egyfajta lokális és globális koherencia-teremtést a szöveg szintjén. A téma és a tematikus struktúra a szöveg téma-réma hálózatára és az ezekhez kapcsolódó információra vonatkozik, ha az olvasó felismeri ezt a szuperstruktúrát a megértés jobbnak lesz mondható. A mentális modell a szövegben ábrázolt tartalom, ábrázoló reprezentációja. A szöveg megértés szempontjából ez a rendszer a legproblematisabb. A szövegértés legfelső szintje a szándékok megértése és a műfaj azonosítása, azaz a szöveg szituációra való vonatkoztatása. Szükségesnek tartom itt megemlíteni, hogy a gyakorlati olvasó előzetesen, a műfajnak megfelelően olvassa az adott textust, azaz olyan olvasási stratégiákat választ, amelyek a legmegfelelőbbek az adott szövegnek.

1.3. A szövegértést alkotó készségek és képességek rendszere

A szövegértő olvasás magában foglalja az olvasási stratégiák fejlődését, mely a kezdeti szinten két hatással számol: a gyakorisági és a hosszúsághatással. A gyakorisági hatás arra a dekódolási problémára utal, mikor a tanuló a ritka szavakat lassabban olvassa el, míg a hosszúsághatás a hosszú szavak lassabb olvasására utal. A fejlődés során dekódolást segítő készségek és a vizuális szóformalexikonhoz való hozzáférést segítő készségek csoportját kell elkülöníteni. A készségek elkülönítése a hangos olvasás fontosságára hívja fel a figyelmet, ugyanis az olvasott szavakat és mondatokat hallva felgyorsulhat a szövegértés.⁸ A kognitív modellek, melyek a szövegértő olvasással és az információ feldolgozással foglalkoznak, többnyire figyelmen kívül hagynak számos olyan külső és belső tényezőt, melyek elengedhetetlenek a szövegértés szempontjából. Az előzetes tudás, a mentális reprezentáció és a szövegértés között dinamikus kölcsönhatás van,⁹ de ezen túlmenően az időbeli nyomás is nagymértékben hatással van magára a szövegértésre.

A szövegértés rendszere összetett természetű: kognitív és nem kognitív paraméterekből épül fel. Ahhoz, hogy a tanulók szövegértési szintjét mérni lehessen, többszöri diagnosztikus mérésre van szükség. A kognitív rendszer paramétereinek és szerveződési szintjének a mérésekor számos tényezőt figyelembe kell venni úgy, mint a szöveg típusát, a válaszadási lehetőségek formátumát, az emlékezeti terhelés mértékét, valamint a szövegértés mért szempontját, azaz azt, hogy a lényeg megértésére, a következtetésre, avagy a deduktív következtetésre irányul-e a szövegértés.

A szövegértés hatékony fejlesztése a változatos szövegekre épít, és a folyamat akkor hatékony, ha a kognitív struktúrák mellett a szociális összetevőket is fejleszti. Ez utóbbi elsősorban változatos tanulásszervezési stratégiák kombinációjával valósítható meg. Az iskola intézménye, a kognitív szférák gyarapítása mellett a szocialitás képességét is kedvezően befolyásolja, s az életkor előrehaladtával a szociális kompetencia minőségi szintje magával az iskolai tel-

⁸ Józsa–Steklács, 2009.

⁹ Csépe Valéria, *Az olvasó agy*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.

jesítménnyel is szervesen összefügg. Az elvárás a szociális készségek tanítására elsősorban abból indul ki, hogy ha a szociális viselkedés tanult, akkor tanítható is.¹⁰

Szövegértés és szövegtípusok

Mivel a szövegértést csak változatos textusok olvasásával lehet fejleszteni, fontosnak tartom körülhatárolni azt, hogy mi számít szövegnek, pontosan mit értek szövegértés alatt, milyen tényezők járulnak hozzá a sikeres szövegértéshez és azt, hogy milyen szempontok szerint lehetséges a szövegtípusok csoportosítása.

Szöveg alatt a Beaugrande és Dressler által megfogalmazott meghatározást értem, azaz „szöveg minden olyan közlés, amely a szövegszerűség hét ismérvének eleget tesz”.¹¹ A Beaugrande–Dressler szerzőpáros által meghatározott hét alkotóelv a következő:

- a) KOHÉZIÓ: A hallott vagy a látott szavak közötti kölcsönös összefüggések egy adott szósorozaton belül.
- b) KOHERENCIA: A szövegvilág összetevői, azaz a szövegfelszín alatti fogalmak és viszonyok kölcsönösen elérhető és releváns volta.
- c) SZÁNDÉKOLTSÁG: A szöveg létrehozójának azon igyekezete, hogy a közlés kohézióval rendelkező koherens szöveget alkosson.
- d) ELFOGADHATÓSÁG: A befogadó hozzáállása, hogy használható és releváns-e számára a szöveg.
- e) HÍRÉRTÉK: A közlés mennyire ismert vagy ismeretlen, várt vagy váratlan.
- f) HELYZETSZERŰSÉG: Azon tényezők, amelyek egy szöveget relevánssá tesznek az adott helyzethez képest.
- g) INTERTEXTUALITÁS: Azok a tényezők, amelyek a szöveg felhasználását egy vagy több olyan szöveg ismeretétől teszik függővé, amellyel a befogadó korábban már találkozott (Beaugrande, Dressler, 2000).

Érdeemes ezt kiegészíteni Tolcsvai Nagy Gábor¹² szöveg meghatározásával, mely szerint maga a szöveg nem a beszélőtől és a hallgatótól független egység, hanem e kettőnek az interakciójában létezik. A fizikai megnyilvánulást tekintve a szöveg lehet beszélt és írott, az írott szöveg pedig lehet nyomtatott és digitális formátumú.

---

¹⁰ Zsolnai Anikó, *A szociális kompetencia kutatására és fejlesztésére szolgáló modellek*. In: Zsolnai Anikó és Kasik László (szerk.): *A szociális kompetencia fejlesztésének elméleti és gyakorlati alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest., 2009. 78–97.

¹¹ Beaugrande, R., és Dressler, W. , 2000.

¹² Tolcsvai Nagy Gábor, *A magyar nyelv szövegtana*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001.

A létrehozó és befogadó három formában találkozhat a szöveggel:

- a szöveg fizikai megvalósulása
- a szöveg műveleti feldolgozása
- a szöveg összetett konceptuális szerkezetének a megvalósulása

A nyomtatott és a digitális szövegek megegyeznek alapvető vonásaikban, hiszen egyrészt a Beaugrande–Dressler szerzőpáros által meghatározott ismérvek érvényesek rájuk, másrészt további jellemzőik is azonosak, így a jel- és konvenciórendszer, valamint bizonyos szervezési elemek, többek között a központosítás és a címek.

Az alapvető hasonlóságok mellett azonban számos különbség is felfedezhető bennük. Míg a nyomtatott szövegek lineárisak, stabilak és statikusak, a digitálisak instabilak, hiszen korlátlanul változtathatóak.¹³ A szöveg linearitása elsősorban térben nyilvánul meg. Ez abban az értelemben mindkét típusnál megegyezik, hogy a rendszer térbeli határai kétdimenziós alapon, akár papírlapon, akár képernyőn kijelöltek. A szöveg érzékelhetősége így korlátozódik a monitor, illetve a könyv, újság stb. lapjának méretére.¹⁴

A szövegek stabilitása és statikussága a szövegalkotás technikai jellemzője. Míg a nyomtatott szövegek tartalma nem változtatható megjelenésük után, a digitális szövegek bármikor és azonnal megtörténhet. Előbbieknél a kiadás előtt már rendelkezni kell a végleges formátummal, utóbbiaknál a tartalom bővítése és szerkesztése egyetlen gombnyomással időközben is megvalósítható.¹⁵

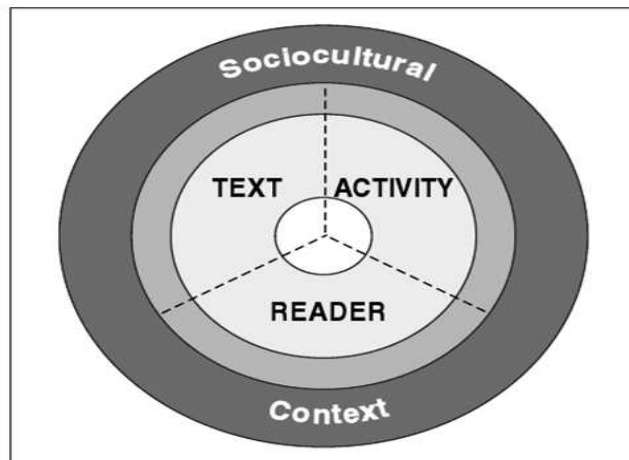
A RAND Reading Study Group (RRSG) modellje a szövegértés három alkotóelemét különbözteti meg: az olvasót, a szöveget és magát az olvasási szándékot vagy aktivitást. Ezek az elemek szociokulturális kontextusba ágyazottak.¹⁶ Az olvasó egyéni kognitív képességekkel, motivációval és tudással vesz részt a szövegértésben. Olvasás közben szövegrepresentációkat épít fel, valamint mentális modelleket. Az olvasási szándék magában foglal egy vagy több célt a szöveggel szemben. A szociokulturális különbségek gyakran korrelálnak különböző csoportok (pl.: jövedelem, nemzetiségek) közötti különbségekkel.

¹³ Zamfirache, Iris, *Enciklopédia és virtualitás. Világosság*. 2005. 9 sz., 69–74. <http://epa.oszk.hu/01200/01273/00026/pdf/20060125160007.pdf>. Utolsó megtekintés: 2012. október 29.

¹⁴ Tolcsvai Nagy G., 2001.

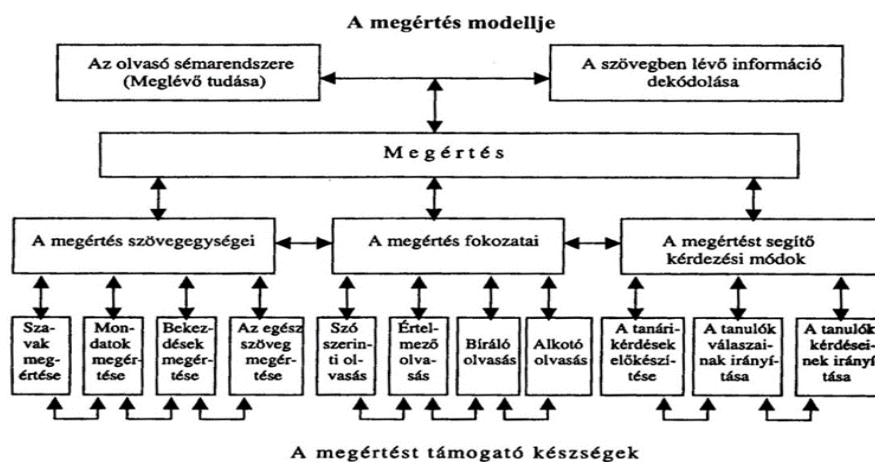
¹⁵ Gonda Zsolt, A nyomtatott és a digitális szövegek megjelenítése az interaktív táblán. *Anyanyelv-pedagógia*. 2011. 4. sz., www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=304. Utolsó megtekintés: 2019. 04. 06.

¹⁶ RAND Reading Study Group, *Reading for understanding: Towards an R&D program in reading comprehension*. Santa Monica, RAND, 2002. Elérhető: http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/2005/MR1465.pdf. Utolsó megtekintés: 2014. június 3.

3. ábra: RRSG szövegértési modellje (RAND, 2002)

A szövegértés komplex képesség, hierarchikusan szerveződő készségek rendszere. Adamikné Jászó Anna¹⁷ adaptált modelljében magára a megértésre és az összetett gondolkodási folyamatra helyezi a hangsúlyt, a megértés szintjénél a megértést segítő tanári kérdezési módok is teret kapnak, ez a modell összekapcsolható a reciprok tanítás módszertanával, mely során a tanár irányítja kezdetben az olvasásra vonatkozó önreflexiót.

2. ábra: Adamikné Jászó Anna szövegértési modellje (Adamikné Jászó A., 2008. 96.)

¹⁷ Adamikné Jászó Anna, *Anyanyelvi nevelés az ábácétól az érettségig*, Trezor Kiadó, Budapest, 2008.

A szövegértést befolyásoló tényezők széleskörű kutatásának összegzéseként az Egyesült Államokban (National Reading Panel, 2000) alapvetően hét tényező jelölhető meg, amely fejleszti a szövegértést:¹⁸

- szövegértés monitorizálásának stratégiája
- kooperatív tanulás
- grafikus szerevezők használata és tanórai alkalmazása
- a szöveg szerkezetének feltérképezése
- a szövegre vonatkozó kérdések megfogalmazása
- a szövegre vonatkozó kérdések megválaszolása
- a szöveg összefoglalása

Ezek együttes alkalmazása változatos szövegtípusok mellett a szövegértés hatékonyságának növeléséhez vezetnek.

A szövegértés hatékonyságát több tényező határozza meg. Ha a tényezők közül valamelyik működése nem megfelelő a szövegértés sikeressége kérdésessé válik. A sikerességet befolyásoló tényezők a következők:

- a) a megfelelő olvasástechnika
- b) a világról való háttérismeretek
- c) a szöveg nehézségi foka
- d) a szövegtípusok ismeretének foka
- e) kontextuselemzés:
  - a címzettek felismerése
  - a kommunikációs cél mérlegelése
  - a kódváltás problémája
- f) a szövegértés mikrokészségei
- g) az információfeldolgozás menete:
  - az információ érzékelése, felvétele
  - az információ tárolása
  - az információval való műveletek végzése
  - az információ visszakeresése
  - az információ továbbítása
- h) a szövegértési műveletek végzésének képessége:
  - információk visszakeresése
  - összefüggések, kapcsolatok felismerése
  - lehetséges szövegértelmezések
  - szövegek összehasonlítása
- i) szociális tényezők¹⁹

---

¹⁸ Józsa–Steklács, 2009.

¹⁹ Bácsi János és Sejtes Györgyi, *Didaktikai útmutató a szövegértési feladatlapok összeállításához*, *Anyanyelv-pedagógia*. 2009. 4. sz. Elérhető: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=218>. Utolsó megtekintés: 2019-04-06.

Az említett tényezők és a National Reading Panel (2000) által összeállított szövegértést fejlesztő tényezők jól lefedik a gyakorlatban, szövegfeldolgozás során szükséges készségek és képességek rendszerét.

A kutatás módszertana

A kutatás a kvalitatív kutatási paradigmában helyezhető el, ugyanis egy adott jelenséget –általános iskolás, alsó tagozatos diákok olvasási szokásait - térképez fel és írja le. A minta kényelmi minta volt, a bajai Eötvös József Általános Iskola 4. osztályos diákjai vettek részt a kutatásban. Az adatgyűjtő eszközök a struktúrálatlan interjúk és a tanórán kívüli megfigyelések voltak.²⁰

A kutatás során az érdekelt, hogy milyen szituációkban használják a diákok az olvasás képességét, tisztában vannak-e azzal, hogy az olvasás problémamegoldás is egyben, illetve az érdekelt, hogy milyen az attitűdjük az olvasás esztétikai funkciójához, szeretnek-e olvasni szabadidejükben, milyen típusú szöveget olvasnak inkább – nyomtatott vagy digitális szöveget.

A kutatás leírása, eredmények

A kutatásban 16 lány és 20 fiú vett részt. A résztvevőket először egyenként kérdeztük meg olvasási szokásaikról, majd megfigyeltük őket a tanórán kívüli tevékenységek közben. A kutatás eredményeiből látható, hogy a megkérdezett negyedik osztályosok többsége – 21 fő -információgyűjtéshez használja az olvasást, de az információgyűjtést, mint fogalmat nem ismerték, nem tudtak rá példákat mondani. A tanulás, az új ismeretgyűjtés és a szókincs bővítés is megjelent az olvasási célok között. A fiúk az olvasást a számítógépes játékok szövegeinek, illetve a játékokban megjelenő utasítások elolvasásához kapcsolták. Jól megfigyelhető, hogy a digitális szövegek olvasása túlsúlyban van a statikus szövegekkel szemben. A könyvek esetében ifjúsági, történelmi (pl.: világháborús) és fantasy, sport témájú könyveket olvasnak szívesebben. Az interneten, az internetes keresőoldalakon, hirdetéseket és a messengeren lévő üzeneteket minden nap, akár többször is olvassák, ez a megfigyelések során jól látható volt.

A lányok mesekönyveket is olvasnak, melyekben a varázslat és a tündéréké a főszerep. A kötelező olvasmányok mellett az állatokkal kapcsolatos és a detektívregény jellegű témák is érdeklik őket. A lányok többsége az interneten olvas a könyveken kívül, csak ketten vannak, akik újságot is olvasnak. Főként az iskolában és otthon olvassák el a Messengeren az üzeneteket és az internetes oldalak posztjait, cikkeit (pl.: Facebook, Hír24). A válaszaikból az derült ki, hogy az olvasást nem tekintik eszköztudásnak, maga a fogalom számukra az esztétikai funkcióval egyenlő. A tanórán történő olvasási gyakorlatot teljesen elkülönítik a szabadidejükben történő olvasási gyakorlattól.

Ugyanakkor elmondható, hogy a negyedik osztályos diákok ritkán olvasnak saját szórakozásukból, szabadidős tevékenységként. A sok tanulás, iskola utáni foglalkozásokon (edzéseken, szakkörökön) való részvétellel indokolták az időhiányukat és a kevés kedvet az olvasáshoz. Egy-két gyermek kivételével el-

---

²⁰ Csíkos Csaba, *Pedagógiai kísérletek kutatómódszertana*, Gondolat Kiadó, Bp., 2012.

mondható, hogy az osztályokban megkérdezett tanulók nagyon ritkán (hetente, havonta) olvasnak csak könyvet szórakozásból.

Az, hogy mindennapjaik során az olvasásnak fontos szerepe van a problémamegoldásban (közlekedés, időbeosztás) nem tudatosult bennük.

Összegzés

A kutatásból kitűnik, hogy a diákok a tanórán túlnyomórészt irodalmi szövegekkel találkoznak, melyek feldolgozása nem segíti közvetlenül a szövegértési stratégiák aktivizálódását. A globális és az analitikus szövegfeldolgozási módszertan nem készíti fel a diákokat a mindennapokban előforduló kevert típusú szövegek megértésére. Célszerű lenne a 4. osztályos anyanyelvi nevelés módszertani repertoárjába bevezetni a kevert típusú szövegek feldolgozásának módszertanát, mert ennek segítségével a diákokban tudatosulna az olvasás információszerző funkciója is, mely az olvasási motivációt is növelné.

IRODALOM

- Adamikné Jászó Anna, *Anyanyelvi nevelés az ábácétól az érettségig* Trezor Kiadó, Bp., 2008.
- Bácsi János és Sejtes Györgyi, *Didaktikai útmutató a szövegértési feladatlapok összeállításához. Anyanyelv-pedagógia*. 2009. 4. sz.
Elérhető: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=218>
- Beaugrande, Roland, és Dressler, Wolfgang, *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*, Corvina Kiadó, Bp., 2000.
- Csapó Benő és Zsolnai Anikó, *Kognitív és affektív fejlődési folyamatok diagnosztikus értékelésének lehetőségei az iskola kezdő szakaszában*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2011.
- Csapó Benő és Csépe Valéria: *Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 2012.
- Garbe, Christine und Karl, Holle, ADORE – *Teaching struggling Adolescent Readers in European countries*. Frankfurt, Peter Lang, 2010.
- Csépe Valéria, *Az olvasó agy*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2006.
- Csíkos Csaba, *Pedagógiai kísérletek kutatómódszertana*, Gondolat Kiadó, Bp., 2012.
- Csíkos Csaba és Steklács János, *Olvasásmegértés időkorlát mellett: Egy metakognícióra alapozott fejlesztő kísérlet követő vizsgálatának eredményei. Iskolakultúra online*. 2019. 1. sz. 1-11. Elérhető: http://www.iskolakultura.hu/iol/iol_2009_1-11.pdf.
- Gósy Mária, *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó, Bp., 2005.
- Gósy Mária, *A szövegértő olvasás*. In: *Anyanyelv-pedagógia*, 2008. 1. sz.
Elérhető: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=25>.
- Gósy Mária, *GMP-Diagnosztika. A beszédészlelés és a beszédmegértés folyamatának vizsgálata*. Nikol Kkt. Bp., 2006.
- Gonda Zsolt, *A nyomtatott és a digitális szövegek megjelenítése az interaktív táblán*. In: *Anyanyelv-pedagógia*. 2011. 4. sz. Elérhető: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=304>
- Józsa Krisztián és Steklács János, *Az olvasástanítás kutatásának aktuális kérdései*. In: *Magyar Pedagógia*. 2009. 4. sz. 365–397.
- Józsa Krisztián és Steklács János, *Az olvasás tanításának tartalmi és tantervi szempontjai*. In: Csapó Benő és Csépe Valéria (szerk.): *Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2012. 137–188.
- Kernya Róza, *Az anyanyelvi nevelés módszerei*. Általános Iskola 1-4. osztály. Trezor Kiadó, Bp., 2008.
- Molnár Edit Katalin, *Olvasási képesség és iskolai tanulás*. In: Józsa Krisztián (szerk.): *Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése*. Dinasztia Tankönyvkiadó, Bp., 43–60. 2006.
- Molnár Edit Katalin, *Olvasási képesség és iskolai tanulás*. In: Józsa Krisztián (szerk.): *Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése*. Dinasztia Tankönyvkiadó, Budapest. 43–60. 2006.
- RAND Reading Study Group. *Reading for understanding: Towards an R&D program in reading comprehension*. Santa Monica, RAND, 2002. Elérhető: http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/2005/MR1465.pdf.

- Steklács János, *Olvasási stratégiák tanítása, tanulása és az olvasásra vonatkozó meggyőződés*. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Bp., 2010. Elérhető: http://www.ntk.hu/c/document_library/get_file?folderId=279536&name=DLFE-30346.pdf.
- Tolesvai Nagy G. (). *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001.
- Zamfirache, Iris, Enciklopédia és virtualitás. *Világosság*. 2005. 9 sz. 69–74. <http://epa.oszk.hu/01200/01273/00026/pdf/20060125160007.pdf>.
- Molnár Gyöngyvér és Józsa Krisztián, *Az olvasási képesség értékelésnek tesztelméleti megközelítései*. In: Józsa Krisztián (szerk.): *Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése*. Dinasztia Tankönyvkiadó, Bp., 2006. 155–174.
- Zsigmond István, *Az oktatástudomány kognitív forradalma*, 2009. Elérhető: <http://www.ofi.hu/tudastar/oktatastudomany>.

Abstract

The connection between sociocultural background and the later reading-reader attitude is a frequented research area. In childhood the reading habits of our environment is related to our later reading attitude, therefore to our school performance. This study does not provide solution, it reflects the given situation instead.

Szettele Katinka

FEJLESZTHETŐ-E A KREATIVITÁS? A KREATÍV POTENCIÁL JELENTŐSÉGE NAPJAINKBAN

1. A kreativitás jelentősége korunkban

Az elsősorban gondolkodási képességként értelmezett kreatív potenciál fejleszthetőségének kérdése több mint fél évszázada a tudományos kutatások tárgyát képezi, és egyre inkább az érdeklődés középpontjába kerül. Ennek oka az innováció-orientált szemlélet érvényesülése, amely a jövő társadalmi kihívásaira reflektál. Az Európai Bizottság „Innovatív Unió” kezdeményezése nyomán a 2020-ig megvalósítandó keretstratégiában a kreativitás fejlesztése a kiemelt célok közt szerepel. A dokumentum mintegy előírja, hogy a kreativitás, az innovációs és a vállalkozói készség az iskolai tantervek középpontjába kerüljön.¹

A tanítás és a tanulás innovatív átalakítása a tanulási környezet megújításán keresztül valósulhat meg, amely az uniós irányelvek értelmében a következő nyolc dimenziót foglalja magába: tartalom és tanterv, értékelés, a tanulás gyakorlata, a tanítás gyakorlata, szervezés és szervezet, vezetés és értékek, „bekapcsoltság”, infrastruktúra.² E megközelítésben a tanulás újfajta, nyitott végű, kooperatív tevékenységek sorát jelenti, amelyben a kreatív jelleg elsődleges. A „kreatív osztályterem”, vagyis az innovatív tanulási környezet kialakításának építőkövei többek között az érzelmi intelligencia, az informális és non-formális tanulás elismerése, a fejlesztő értékelés, a felfedezettő, alkotó, produktív tanulás, önrányítás, soft képességek, inklúzió, IKT-infrastruktúra, fizikai környezet.

A tanulmány szerint az oktatás hagyományos módja akadályozza a tanulás eredményességét, ezért annak megújításához meg kell változtatni a mérési és értékelési stratégiákat és a tanterveket.

„A tantervnek nyitottnak, rugalmasnak kell lennie, valóságos élethelyzetekhez kell kapcsolódnia, és kutatási eredményekre alapozva gyakran kell frissíteni ahhoz, hogy a kísérletezésre és a kreativitás fejlesztésére elég idő legyen, tanulók fejleszthessék 21. századi kompetenciáikat, például a problémamegoldást, a kutatást és a kommunikációt.”³

Az Európai Bizottság közleménye kiemeli, hogy a folyamatot az innováció támogatásának és az innovatív pedagógusok elismerésének kell kísérnie, a kipróbált módszereket pedig széles körben kell terjeszteni.

¹ A Bizottság Közleménye, Európa 2020 – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája, Európai Bizottság, Brüsszel, 2010. http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf

² A tanulás és a tanítás gyakorlatának innovációja: a kreatív osztályterem kialakításának kulcs-elemei Európában (Innovating Learning: Key Elements for Developing Creative Classrooms in Europe. European Commission, 2012) – Hunya Márta összefoglalója, 2014. <http://ofi.hu/publikacio/tanulas-es-tanitas-gyakorlatanak-innovacioja-kreativ-osztalyterem-kialakitasanak>

³ Uő., uo.

Az Európai Unió intézményei mellett az OECD is egyre nagyobb figyelmet fordít a kreativitás kutatására, a PISA-méréseket életre hívó és azokat irányító szervezet 2015-ben egy két éves pilot programot is indított, aminek célja, hogy egyrészt a *Kreativitás és innováció az oktatásban* c. kiadványa⁴ mellett egy a kreativitást és kritikai gondolkodást fejlesztő eszközcsoportot adjon a pedagógusok kezébe, másrészt, hogy a 2021-es PISA vizsgálatba a kreativitást mérő feladatsorok is bekerülhessenek.⁵

Mindez ellenére az innovatív oktatás gyakorlati pedagógiai megvalósulásának számos hátráltató tényezője van. Grigorenko szerint a kreativitás fejlesztésére irányuló törekvések legfőbb hiányossága, hogy nem adnak pontos irányítást arra vonatkozóan, hogy pontosan mit és hogyan kellene tanítani ahhoz, hogy a tudás elsajátításával párhuzamosan a tanulók kreativitása is fejlődjön.⁶ A helyzetet tovább nehezítik azok a kreativitással kapcsolatos eltérő tanári vélekedések, amelyek sokszor olyan naiv és részben téves elképzeléseken alapulnak, minthogy a kreativitás egy veleszületett képesség, amely egyenlő a tehetséggel és az intelligenciával.⁷ Noha nemzetközi viszonylatban a fogalom általános megítélése pedagógus körökben pozitívnak mondható⁸, létezik a kreativitásnak egyfajta negatív megítélése is, miszerint az magával vonja a szabályok felrúgását, ezért destruktív jellegű, továbbá alázza az autoritást és konfrontációhoz vezet.⁹ Grigorenko emellett struktúrabeli, avagy kivitelezési nehézségeket is említ, amelynek okát a konvergens gondolkodást elismerő és arra építő iskolaszervezésben látja.¹⁰

A nehézségek ellenére összességében elmondható, hogy az innovatív oktatás követelménye és a kreativitás fejlesztése hazánkban is egyre hangsúlyosabbá válik. A mindennapi pedagógiai gyakorlatba való átültetéshez azonban elengedhetetlen a fogalom tisztázása, a komplex képességrendszer elemekre bontása. A kreativitás fejlesztésének tantervi integrációja mellett konkrét módszertani javaslatok szükségesek, amelyek támpontot adnak a pedagógusoknak a kreativitás fejlesztésének gyakorlati megvalósításához.

2. A kreatív tanítás és a kreativitás tanítása

A szakirodalom különséget tesz a kreatív tanítás (*teaching creatively*) és a kreativitás tanítása (*teaching for creativity*) fogalma között – NACCCE, 1999,¹¹ noha

⁴ *Measuring Innovation in Education, A New Perspective, Educational Research and Innovation*, OECD Publishing, OECD, 2014.

https://www.oecd-ilibrary.org/education/measuring-innovation-in-education_9789264215696-en

⁵ OECD CERİ KREATIVITÁS ÉS KRITIKAI GONDOLKODÁS FEJLŐDÉSÉNEK MÉRÉSE PROJEKT

<https://www.t-tudok.hu/?hu/oktataskutatas-4>

⁶ GRIGORENKO, Elena L., *Creativity: a challenge for contemporary education*, Comparative Education, 2018. <https://doi.org/10.1080/03050068.2018.1541665>

⁷ BEREZKI, E.O.–KÁRPÁTI, A., *Teachers' beliefs about creativity and its nurture: A systematic review of the recent research literature*, Educational Research Review, 2017.

⁸ Uo.

⁹ GRIGORENKO, 2018.

¹⁰ Uo.

¹¹ *The NACCCE Report*, National Advisory Committee on Creative and Cultural Education, 1999. <https://developingcreativelearnerssite.wordpress.com/the-naccce-report/>

erre nincs feltétlenül szükség, amennyiben a kreativitás fejlesztése iskolai tantárgyba ágyazottan, hagyományos iskolai óra keretében történik. A tanítás hatékonyságát növelő kreatív tanítási mód ugyanis hozzájárul a kreatív potenciál növeléséhez, a kreativitás fejlesztése tehát az adott ismeretanyag elsajátításával szimultán módon történik. Ezt megerősíti Jeffrey és Craft tanulmánya, akik a két fogalom megkülönböztetése helyett a kreatív tanítás és a kreatív tanulás közti összefüggések vizsgálatát javasolják.¹² A kreativitás fejlesztését célzó direkt tanítási mód ugyanakkor jobban felhatalmazza a tanulót az autonóm tanulási magatartásra, az innovatív ötletek szabad, önálló kidolgozására.¹³

Az iskolai kreativitásfejlesztő módszerek részben a divergens gondolkodás fejlesztésére irányulnak, részben a művészeti nevelésből kölcsönzik eszközeiket (ld. drámajáték, kreatív írás, éneklés, szerepjáték stb.). Edward de Bono *A kreatív elme* című könyvének¹⁴ bevezetőjében ezzel szemben különbséget tesz a művészi kreativitás és az ötletszintű kreativitás között. Az előbbi a műalkotások létrehozásáért felelős, míg a második hátterében a laterális gondolkodás áll, ami állítása szerint mindenkinél fejleszthető, és amire számos példát, fejlesztő technikát is felsorol.

A módszertani javaslatok mellett a kreativitás szempontjából nem elhanyagolható a tanuló személyisége, a tanári attitűd, a tanórai légkör, valamint az iskolai környezet. A környezeti tényezők figyelembe vétele rámutat, hogy az egyéni tulajdonságok, képességek csak megfelelő környezetben tudnak kibontakozni.¹⁵ A kreativitás tehát komplex módon értelmezendő, amelyet Rhodes 1961-ben leírt 4P modellje jól összefoglal. Ebben a kreatív teljesítménynek négy tényezőjét mutatja be, amely nem más, mint az alkotó Személy (Person), a létrehozott produktum (Product), az alkotás folyamata (Process) és a környezeti hatások (Press).¹⁶ Ezekhez a tényezőkhöz a kutatások alapján különböző jellemzők társíthatók. A kreatív teljesítmény szempontjából fontos tulajdonság a nyitottság, a kockázatvállalás, a bizonytalanság elviselése, a normától való eltérés vállalása. A kreatív folyamat kognitív összetevői között szerepel a kritikiai, az analógias, a kombinatív, reflektív, valamint a konvergens és a divergens gondolkodás is. A kreativitást támogató környezet jellemzője a tér szabad és rugalmas használata, izgalmas, inspiratív és játékos feladatok, valamint a bizalmi légkör, ahol a hibázás lehetősége megengedett, elfogadott.¹⁷ Mathisenre és Einarsenre (2004) hivatkozva „a kreativitást serkentő szociális környezeti tényezők közé tartozik a célok kitűzése és az azok felé történő elköteleződés, a megfelelő mértékű auto-

¹² JEFFREY, B., CRAFT A., *Teaching creatively and teaching for creativity: distinctions and relationships*, Educational Studies, 30/1, 2004.

<https://doi.org/10.1080/0305569032000159750>

¹³ Uo.

¹⁴ DeBONO, Edward, *A kreatív elme: 62 gyakorlat a kreativitás növelésére*, HVG Könyvek, 2009, 10-11.

¹⁵ PÉTER-SZARKA, Szilvia, *Új utak a kreativitás fejlesztésében: A kreatív klíma szerepe a tehetség-gondozásban*, 2012.

http://tehetseg.hu/sites/default/files/fajlok/2013/12/uj_utak_a_kreativitas_fejleszteseben_peter-szarka_szilvia_eloadasa.pdf

¹⁶ RHODES, Mel, *An Analysis of Creativity*, Phi Delta Kappa International, 42/7, 1961, 305-310. <https://www.jstor.org/stable/20342603>

¹⁷ BERECZKI, E.O.-KÁRPÁTI, A., 2018.

*nómia és szabadság a feladatmegoldásban, az elegendő idő, a visszajelzések, az elismerés minden fajtája, a bátorító légkör, az új ötleteket, elgondolásokat támogató hozzáállás.*¹⁸

3. A kreativitás mérése

A kreativitás mérését az IQ-tesztek előzték meg, amelyek kizárólag a konvergens gondolkodás mérésére voltak alkalmasak. Guilford nevéhez fűződnek az első komoly kreativitásvizsgálatok, amelyek a divergens gondolkodást is vizsgálták.¹⁹ Őt követően számos tesztet fejlesztettek ki, közülük a legismertebb Torrance kreativitást mérő tesztje (TTCT), amely két verbális és két figurális altesztből áll.²⁰ A Torrance teszt magyar változata, a Barkóczi-Klein-féle 4 elemű kreativitásteszt a következő négy altesztet tartalmazza: Körök, Szokatlan használat, Képbefejezés és Szóasszociációs alteszt. Ezekhez Zétényi Tamás készített kiértékelési útmutatót, amely a kreativitás három fő dimenziójával számol: a fluenciával, vagyis hogy egy adott problémára minél több megoldás érkezzon; a flexibilitással, amely egy probléma minél többféle szemszögből való megközelítését jelenti, valamint az originalitással, ami az egyediséget fejezi ki.²¹

Mivel a divergens gondolkodás a kreativitásnak az egyik legtöbbször kutatott területe, valamint a kreatív potenciál indikátoraként is említik,²² ezért a kreativitás diagnosztikus mérése során a kutatások leginkább ezt a tényezőt veszik figyelembe, mint ahogy a számítógép-alapú mérések is (l. eDia mérési rendszer). Ezzel szemben a művészetpedagógia területén úgy tűnik, hogy a pszichológiában alkalmazott kreativitás-tesztek nem alkalmasak a kiemelkedő vizuális képességek megítélésére. Ellenben a *Kreatív Gondolodás Teszt / Rajzi Feladat* (Urban és Jellen, 1982) megfelelő mérőeszköznek bizonyult, amely a vizuális nevelés és a kreativitás-fejlesztés összefüggéseit is képes kimutatni.²³

4. Záró gondolatok

A kreativitás a tudományos gondolkodást és a művészi tevékenységet egyaránt katalizálja, így az mindkét terület számára fontos és szükséges képesség, kompetencia. A kreatív tanítási és tanulási módszerek és technikák alkalmazásának elsődleges színtere a tanóra, amely az elsajátítási motivációt és az önirányított tanulást is jól támogatja. A kreatív potenciál kibontakoztatásában számos tényező szerepet játszik, így a személyiség fejlesztésére, valamint a kreatív iskolai környezet kialakítására egyaránt hangsúlyt kell fektetni. Végül, de nem utolsónak

¹⁸ PÉTER-SZARKA, Szilvia, 2012.

¹⁹ GUILFORD, J.P., *The Structure of Intellect*, Psychological Bulletin 53/4, 1956.

²⁰ TORRANCE, E. P., *The Torrance Tests of Creative Thinking-Norms-Technical Manual Research Edition-Verbal Tests, Forms A and B-Figural Tests, Forms A and B*, Princeton, NJ: Personnel Press, 1966/1974.

²¹ BARKÓCZI, I.–ZÉTÉNYI, T.: *A kreativitás vizsgálata*, Pszichológiai tanácsadás a pályaválasztásban, Módszertani füzetek 2., Országos pedagógiai Intézet, 1981.

²² PÁSZTOR, A., *A kreativitás mérésének lehetőségei online tesztkörnyezetben* = Online diagnosztikus mérések az iskola kezdő szakaszában, 13. fejezet, szerk. Csapó Benő, Zsolnai Anikó, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2015.

²³ KÁRPÁTI, A.–GYEBNÁR, V., *Egy új rajzos kreativitásteszt: a TCT/DP kipróbálásának első tapasztalatai*. Pszichológia, 1997/1, 23–52.

sorban a kreatív gondolkodás és alkotófolyamat ösztönzése nem egy adott tantárgyhoz köthető feladat, hanem olyan többdimenziós cél, amelyet valamennyi pedagógusnak érdemes szem előtt tartania.

Irodalom

- BARKÓCZI, I.–ZÉTÉNYI, T.: *A kreativitás vizsgálata*, Pszichológiai tanácsadás a pályaválasztásban, Módszertani füzetek 2., Országos pedagógiai Intézet, 1981.
- BERECZKI, E.O.–KÁRPÁTI, A., *Teachers' beliefs about creativity and its nurture: A systematic review of the recent research literature*, Educational Research Review, 2017.
- DeBONO, Edward, *A kreatív elme: 62 gyakorlat a kreativitás növelésére*, HVG Könyvek, 2009, 10-11.
- GRIGORENKO, Elena L., *Creativity: a challenge for contemporary education*, Comparative Education, 2018.
<https://doi.org/10.1080/03050068.2018.1541665>
- GUILFORD, J.P., *The Structure of Intellect*, Psychological Bulletin 53/4, 1956.
- JEFFREY, B., CRAFT A., *Teaching creatively and teaching for creativity: distinctions and relationships*, Educational Studies, 30/1, 2004.
<https://doi.org/10.1080/0305569032000159750>
- PÁSZTOR, A., *A kreativitás mérésének lehetőségei online tesztkörnyezetben = Online diagnosztikus mérések az iskola kezdő szakaszában*, 13. fejezet, szerk. Csapó Benő, Zsolnai Anikó, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2015.
- PÉTER-SZARKA, Szilvia, *Új utak a kreativitás fejlesztésében: A kreatív klíma szerepe a tehetséggyógyozásban*, 2012.
http://tehetseg.hu/sites/default/files/fajlok/2013/12/uj_utak_a_kreativitas_fejleszteseben_peter-szarka_szilvia_eloadasa.pdf
- RHODES, Mel, *An Analysis of Creativity*, Phi Delta Kappa International, 42/7, 1961, 305-310.
<https://www.jstor.org/stable/20342603>
- TORRANCE, E. P., *The Torrance Tests of Creative Thinking-Norms-Technical Manual, Research Edition-Verbal Tests, Forms A and B-Figural Tests, Forms A and B*, Princeton, NJ: Personnel Press, 1966/1974.

Dokumentumok

- A Bizottság Közleménye, Európa 2020 – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*, Európai Bizottság, Brüsszel, 2010.
http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf
- A tanulás és a tanítás gyakorlatának innovációja: a kreatív osztályterem kialakításának kulcselemei Európában* (Innovating Learning: Key Elements for

Developing Creative Classrooms in Europe. European Commission, 2012) –
Hunya Márta összefoglalója, 2014.
<http://ofi.hu/publikacio/tanulas-es-tanitas-gyakorlatanak-innovacioja-kreativ-osztalyterem-kialakitasanak>
Measuring Innovation in Education, A New Perspective, Educational Research and Innovation, OECD Publishing, OECD, 2014.
https://www.oecd-ilibrary.org/education/measuring-innovation-in-education_9789264215696-en
OECD CERİ KREATIVITÁS ÉS KRITIKAI GONDOLKODÁS FEJLŐDÉSÉNEK MÉRÉSE PROJEKT
<https://www.t-tudok.hu/?hu/oktataskutatas-4>
The NACCCE Report, National Advisory Committee on Creative and Cultural Education, 1999.
<https://developingcreativelearnerssite.wordpress.com/the-nacce-report/>

Abstract

This paper gives an overview about creativity in education and its development. It introduces recent years' research on understanding and assessing creativity, the 4P model of Rhodes and shows that creativity can be translated to various educational contexts. There is a wide agreement that students' creativity can be enhanced although there are some naive approaches and beliefs among teachers' as well, which associate creativity with giftedness and talent. This paper tries to clarify the factors that influence teacher's beliefs about creativity and to review available pedagogical strategies to promote creativity in the classroom. According the research on creativity, creative skills can be encouraged and fostered via methods of teaching creatively and instruments of teaching for creativity. There are several elements like cognitive abilities, personality characteristics, teaching practices and environmental conditions that play an important role in progress and fostering students' creative capacities.

Marczin István

KÉPZŐMŰVÉSZETI MŰVÉSZTELEPEKEN RÉSZTVEVŐ HIVATÁSOS KÉPZŐMŰVÉSZEK ELVÁRÁSAI, IGÉNYEI

A kétezzer-tízes években egyre nőtt a feszültség a hatalom, az egyén, a művészek és a civil szerveződések között. Egyre nő a civil szervezetek szerepe, és ezen belül a művészeti alapítványok és egyesületek egyre jobban aktivizálták magukat. Huizinga is rámutat művében,¹ hogy az egyén utolsó menekülési szintere a művészet és a játék. Ez a tendencia napjainkban is folytatódik. Joggal merül fel bennünk a kérdés: Miért is?

Korábbi tanulmányomban² már foglalkoztam ezzel a kérdéssel, így itt csak röviden foglalnám össze. Richard Sennett szerint a közéleti ember, az individuuum egyre kevésbé képes a saját sorsáról dönteni, közéleti létünk megélése a meglevő intézményekhez fűződő kapcsolatunkban merül ki.³ A posztmodern után egy újfajta közösséghez való tartozás vágya merül fel erőteljesen. Igor Szmirnov ebben látja az emberek művészethez való fordulásának okait. A művészetben keresztül tud visszakapcsolódni az egyén a közösségbe. Véleménye szerint nagy társadalmi változásoktól mentes, viszont tragikus társadalmi eseményekben gazdag időszak jó táptalaja a műalkotások létrejöttének.⁴ Hankiss Elemér is összekapcsolja az individuuum, az önszerveződés és művészet hármasságát, melynek révén az egyén menekül idegen környezetéből mesterséges világába, ahol teremtett illúzióit sikerként éli meg.⁵ Individuum, önszerveződő közösségek, művészet igen is járható út. A művészeteken belül talán a képzőművészet az az út, hiszen Kepes György szerint⁶ a képzőművészet, a vizuális kommunikáció a leghatékonyabb eszköz ahhoz, hogy újra létrehozza az ember és tudás harmonikus egységét. Ezzel kapcsolatban S. Nagy Katalin végzett jelentős empirikus kutatásokat, és arra a következtetésre jutott,⁷ hogy alig-alig értjük a kortárs képzőművészet nyelvét, és a nagy többség továbbra is klisékben, sablonokban gondolkodik.

A kortárs képzőművészetben a művésztelepek igen speciális szinterei az alkotó tevékenységnek. A művésztelepekben mint szervezetekben találkozunk az alkotó művész a civil szerveződéssel, az önkormányzat és az állami hatalom. Nagyon fontos szerepet töltenek be a mindenkor alkotási folyamatokban, valamint indikátor szerepet játszanak az egyén, a művészet, a hatalom hármasságában. A Kárpát-medencében több mint száz éves hagyománya van a művésztelepi mozgalomnak. Mindig is bizonyos fokú ellenzéki jellegű jelentettek a mindenkor hata-

¹ Johan HUIZINGA: *Homo ludens*. Universum Kiadó, Szeged, 2000.

² MARCZIN István: *A Caffart Képzőművészeti Egyesület közművelődési tevékenysége* (társadalmi terek alapján) *Kulturális Szemle*. 2015/2. (Nemzeti művelődési Intézet.) 18–21.

³ Vö. Richard SENNETT: *A közéleti ember bukása*. Helikon, Budapest, 1998.

⁴ Vö. Igor SZMIRNOV: *Lét és alkotás*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000.

⁵ Vö. HANKISS Elemér: *Az emberi kaland*. Helikon, Budapest, 1997.

⁶ Vö. KEPES György: *A látás nyelve*. Gondolat, Budapest, 1979.

⁷ Vö. S. NAGY Katalin: *Mű – Művészek – Befogadás*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.

lom számára. Sajnos a 2010-es évekre jelentősen csökkent a számuk, és egyre nehezebben tudják a még megmaradtak eredeti funkcióikat ellátni (értékteremtés, érték közvetítés, értékmegőrzés, vátesz). N. Mészáros Júlia végzett 2012-ben és 2016-ban egy igen jelentős adatfelvételen alapuló empirikus kutatást a magyarországi művésztelepekről.⁸ 2017. február 18-án a Múcsarnokban elhangzott nagyszerű előadásában elemezte a két felmérés nem éppen pozitív eredményeit. A legégetőbb problémákat a következőkben látta: kevés a pályázati forrás, nincs elkülönítve; karbantartásra, fejlesztésre, javításra nincs támogatás; új művészeti tevékenységhez új műhely, anyag, eszköz kell; amortizálódott a nyilvántartás és dokumentálás eszköztára; nem megfelelő, elégtelen vagy nincs műtárgyraktár; szükséges a meglévő műhelyek fejlesztése, bővítése; nincs elég bemutatkozási lehetőség az adott településen; nincs állandó alkalmazott, vagy ha van, nem elég; bizonytalan büdzsére nem lehet színvonalat építeni.

Ezen okok mellett én úgy vélem, hogy a 2010-es évekre megváltoztak a művészek művésztelepi elvárásai is. Ezeket az elvárásokat próbáltam kutatásomban megismerni.

A tevékenységeik, funkcióik, szerepük alapján már régóta vizsgálják a kortárs képzőművészeket, valamint próbálják tipizálni csoportjaikat, abból a céljuk, hogy megértsük tevékenységük hatásmechanizmusait. Hegyi Lóránt alapvetően két típusú képzőművészt különböztet meg.⁹ Az egyik ilyen típus a kommunikáló, üzenetet küldő, küldetésstudattal rendelkező művész, aki valamiféle változtatás igényét közvetíti a közönség felé. A másik jellemző típus a jelekben, szimbólumokban, mítoszokban gondolkodó anyag centrikus művész, akiknek alapvető célja az anyag és a forma megújítása. Kiemelkedő azon gondolata, miszerint a társadalomban bekövetkezett változások hatására valamelyik típus akár egy személyen belül is változhat. Társadalmi krízisekkel terhelt időszakban inkább a küldetés típusú alkotótevékenység kerül előtérbe, míg a diktatórikus társadalmi helyzetekben az anyag centrikus alkotótevékenység dominál.¹⁰ S. Nagy Katalin is foglalkozott a művész típusokkal, ő a nóvum oldaláról. Azt vizsgálta, hogy az új formai, tartalmi értéket hordozó alkotások létrehozói milyen csoportokba lehet közös jellemzőik alapján sorolni. Megkülönbözteti a primer, a szekunder, a tercier, a helyi művészeket, illetve a nem-művész giccsestőket, nem csak a mű létrehozásában, hanem társadalmi elterjesztésében is.¹¹ Husz Mária nemrég megjelent tanulmányában¹² a szerep, a státusz és az életmód oldaláról közelíti meg a művészek identitáscsoportjait. Ő hat kategóriát különít el: reprezentatív elit, autonóm, menedzser, közösségi, derékhad, képgyártó.

Rövid tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a Caffart Nemzetközi Művésztelepen részt vevő művészek véleménye alapján megállapítsam azokat a tényezőket, amiket fontosnak tartanak a művészek a művésztelepen való részvételre, konkrétan mit várnak el a művésztelepi részvételtől. Azért választottam a Caffart Nemzetközi Művésztelepet, mert az a demográfiai és a földrajzi tengely

⁸ N. MÉSZÁROS Júlia: *A magyarországi művésztelepek működése két átfogó felmérés tükrében*. XXV. Országis Symposion Találkozó 2017. február 18. Múcsarnok, Budapest.

⁹ Vö. HEGYI Lóránt: *Avantgárd és transzavantgárd*. Magvető, Budapest, 1986.

¹⁰ Uo.

¹¹ Vö. S. NAGY Katalin: *Képzőművész szociológiai aspektusból*. Társadalmi Szemle, 1994/49.

¹² Vö. HUSZ Mária: *Képzőművészidentitások*. Korunk, 2010/3.

mentén lefedi a Kárpát-medencét (28 évestől 68 évesig vesznek részt a művésztelepen az Erdélyből, Felvidékről, Vajdaságból és Magyarországról érkezett alkotók.

Módszertan

Az adatfelvételt önkitöltős kérdőívekkel oldottam meg, ahol (a személyes ismeretség miatt is) fontosnak tartottam az anonimitást, egy rövid intervallumban (10 nap) vettük fel az adatokat. A kérdőív motivációs vizsgálatokra készült, melyben különféle típusú motivációs tényezőket vizsgálunk a Likert-skála segítségével 1-től 10-ig terjedő szimpátiaértékben. A kérdőívben 20 egyéni motivációválasztás található, amivel úgy gondolom sikerül hozzávetőlegesen teljes képet kapni a művészeket mozgató tényezőkről. Fontos elemnek tekintem a visszajelzéssel kapcsolatos attitűdöket.

A kérdőív értékelése

a) Azért járok művésztelepre, mert infrastrukturális szempontból jobb körülmények között tudok dolgozni.

Az indexszám 3,36, ami azt feltételezi, hogy a művésztelepen gyengébb feltételek vannak, mint a megszokott környezetben.

b) Azért járok művésztelepre, mert pénzügyi szempontból jobb körülmények között tudok dolgozni.

Az indexszám 3,86. A művésztelep nem nyújt plusz anyagi lehetőséget a többség számára.

c) Azért járok művésztelepre, mert több időm van kísérletezni. Az indexszám 5,71, ami átlagosnak mondható, mindennapi rutinhoz köthető.

d) Azért járok művésztelepre, mert inspirál a környezet.

Az indexszám 7,92, lényegesen magasnak mondható, ami cáfolja azt a hétköznapi elképzelést, mi szerint a kortárs képzőművészeket nem érdeklik az épített és természeti környezetük.

e) Azért járok művésztelepre, mert be tudod azokat a tervek fejezni, amire év közben nincs lehetőségem.

Az indexszám 5,72, ami feltételezi a folyamatos, évközi művészeti alkotótevékenységet is.

f) Azért járok művésztelepre, mert új technikákkal ismerkedem meg.

Az indexszám 5,42, magas szórást mutat, ami a már meglévő technikák alkalmazását, és kipróbálását jelenti.

g) Azért járok művésztelepre, mert új módszerekkel ismerkedem meg.

Az indexszám 5,43, magas szórást mutat, életkorhoz jelentősen köthető.

h) Azért járok művésztelepre, mert új stílusokkal ismerkedhetek meg.

Az indexszám 5,5, magas szórást mutat. Utal az előző két felvetett kérdésre.

i) Azért járok művésztelepre, mert új művészekkel ismerkedhetek meg

Az indexszám 8,14. Feltételezi a személyekre nyitott művésztípust.

j) Azért járok művésztelepre, mert új kapcsolatokra tehetek szert.

Az indexszám 8. Az emberi és művészi kapcsolatok fontosságát mutatja, a kirekesztés elutasítására utal.

k) Azért járok művésztelepre, mert mélyebben ismerhetem meg művésztársaimat.

Az indexszám 8,57, a legmagasabb érték. A mély, tartósabb művészi és emberi kapcsolatok előtérbe helyezését jelenti.

l) Azért járok művésztelepre, mert a későbbiekre nézve előnyösebb kapcsolatokat alakíthatok ki.

Az indexszám 5,64 átlagosnak tekinthető, nagyon széles szórással. Nem meghatározó a kapcsolati tőke primeritása.

m) Azért járok művésztelepre, mert a művésztelepen való részvétel emeli művészi elismertségemet.

Az indexszám 5,35, átlagos, normál szórással, ami utalhat a külső értékelés elhanyagolhatóságára a művész részéről.

n) Azért járok művésztelepre, mert szeretek közösségben alkotni.

Az indexszám 5,71, ami azt mutatja, hogy a legtöbben más okból szeretnek közösségben alkotni.

o) Azért járok művésztelepre, mert a művésztelepen kapok szakmai visszajelzéseket.

Az indexszám 6,21, valamivel magasabb az átlagnál, és megismétli korábbi kutatásunk eredményét, hogy igen is érdekli a művészeket más művészek véleménye.

p) Azért járok művésztelepre, mert a művésztelepen jobban érzem magam, mint a hétköznapi életben.

Az indexszám 6,72. A szakmai munka mellett a közösségi lét megélése is igen fontos a művészek számára.

Összegzés

A meglévő adatok alapján azt a következtetést tudjuk levonni, hogy a legfontosabb motivációs tényező a művésztelepeken való részvételre az emberi kapcsolatok, új ismeretségek, a meglévők elmélyítése, illetve a művészi lét megélése. Viszonylag meglepőnek mondható, hogy az anyagi és a pénzügyi feltételek, valamint a művésztelepek komfortfokozata, nem befolyásolja olyan mértékben a részvételt, amennyire ezt korábban feltételeztük. Az alkotótevékenység mellett a művészi és a mindennapi emberi kapcsolatok minősége befolyásolja legerőteljesebben a művésztelepeken való részvételt a művészek oldaláról.

Abstract

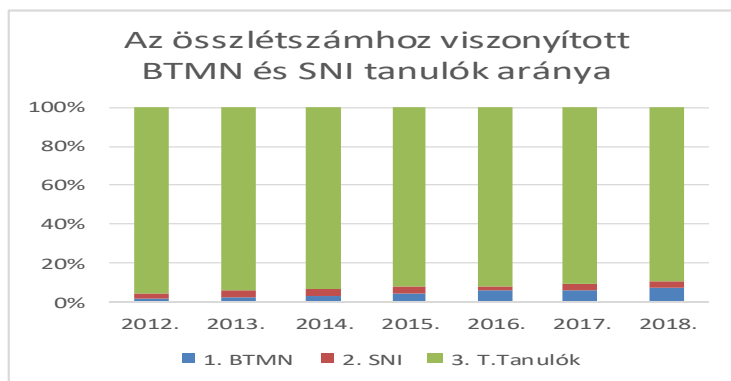
The efficiency of the art colonies decreased while the political, economical and sociocultural milieu changed. According to this symptom the expectations of the artists changed as well. I will investigate phenomena above in my brief study.

Liskáné Svecz Andrea

ÉLETREVALÓ HÉT SZOKÁS – SZEMLÉLETFORMÁLÁS A BAJAI EÖTVÖS JÓZSEF ÁLTALÁNOS ISKOLÁBAN

Közvetlen és tágabb környezetünk folyamatosan alakul és átalakul körülöttünk. Nehéz az alkalmazkodás, segítenünk kell a felnövekvő nemzedéket boldogulni ebben a megváltozott értékrendű világban. Tanulóink jellemének formálásához, humánusabb viselkedésükhöz, erőteljesebb motiváltságukhoz, felelősségteljesebb feladatvállalásukhoz, együttműködő képességük fejlesztéséhez segít hozzá Dr. Stephen R. Covey: *A kiemelkedően eredményes emberek 7 szokása* című könyvének alapul,¹ a nemzetközi pedagógiában is megjelenő szemléletformáló program. A 2017/18-as tanévben kísérleti jelleggel vezettük be három osztályban, az osztályfőnöki órákba beépítve. A 2018/19-es tanévben bevezetésre került az ötödik évfolyamon, és a kísérletet folytatjuk a második szinttel. Előadásomban szeretném bemutatni az intézményünkre adaptált programot.

Iskolánk, mint gyakorlóhely, sokáig kis létszámú osztályokban, válogatott tanulókkal dolgozhatott. A 20. század második felében a demográfiai robbanás és a lehetőség, hogy új épületszárnyal bővült az intézmény, valamint a köztudottan magas színvonalú oktató-nevelő munka megnövelte a tanulólétszámot. Most, a 21. század elején fordulóponthoz értünk. Immár állami fenntartású intézményként – bár továbbra is segítjük a tanítójelöltek gyakorlati képzését – már nem tudjuk biztosítani a hajdan volt ideális feltételeket. Jóval nagyobbak az osztálylétszámok és minden hozzánk jelentkező tanulót befogadunk. Így tanulói bázisunkat tekintve a többségi iskolákhoz hasonló a helyzetünk. Egyre több a sajátos nevelési igényű és a beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzdő gyermekünk. Ők életkorukhoz viszonyítva jelentősen alul teljesítenek, magatartásszabályozási és tanulási zavarral, gondokkal, hiányosságokkal küzde-

¹ Stephen R. COVEY: *A kiemelkedően eredményes emberek 7 szokása: az önfejlesztés kézikönyve*. Bagolyvár Trade KFT., h. n. 2014.

nek, társas kapcsolataik nem megfelelők. Az ábrán jól követhető az iskola létszámához viszonyítva a problémás tanulók arányának növekedése.

Iskolánk útmutató szerepéhez most is, mint a régmúltban, hozzátartozik, hogy a pedagógiai problémák megoldására innovatív lehetőségeket keressünk. Szakmai fórumainkon rendszeresen konzultáltunk a fentebb említett nehézségek lehetséges megoldásairól, mígnem rátaláltam az *Éltrevaló 7 szokás* programra. Belemerültem a Magyarországon fellelhető szakirodalmába, amely a kisgyermek számára *A vidám gyerekek hét szokása*, a serdülő és ifjak számára *A kiemelkedően eredményes fiatalok hét szokása*, a felnőttek számára *A kiemelkedően eredményes emberek hét szokása* címet viseli, és a családoknak szól *A 7 szokás a családjukban* kiadvány. Mára már honlapja is van a programnak, sőt közel ötven iskolában működtetik sikerrel. Az akkreditált továbbképzés, mely a program alkalmazásához elengedhetetlen, igen költséges, a szakmai anyagok, tanulói munkafüzetek, tanári kézikönyvek évente díjkötelesek. A legnagyobb igyekezettel sem tudtunk elegendő anyagi forrást találni ezekre.

Egyértelmű elköteleződésem a 7 szokás által közvetített életszemlélet mellett arra késztetett, hogy módot találjak a bevezetésére iskolánkban. Mi is ez a szemlélet?

Röviden így lehet összefoglalni: Az első három szokás az önmagunk sikerese működéséről, a második három a társas kapcsolataink sikeréről a hetedik a saját komfortunk megteremtéséről szól. Az első szokás azt mondja, vállalj felelősséget a tetteidért. Ehhez a jellemünket kell fejlesztenünk és megérteni, hogy vannak dolgok, amiket befolyásolhatunk, és vannak, amiket nem. A második szokás szerint tudnunk kell előre helyes, elérhető célokat kitűzni, és megtervezni a megvalósítást. A harmadik arra tanít, hogy tegyük előre azt, ami fontos, azaz rangsoroljuk a feladatainkat. Ha már rendben vagyunk magunkkal, jöhetnek a társas kapcsolataink, amiben a versengés helyett törekednünk kell a nyer-nyer megállapodásra. Erről szól a negyedik szokás. Ahhoz, hogy ezt megvalósíthassuk, kell az ötödik szokás, vagyis az, hogy először mindig a másik felet kell meghallgatnunk, de az is fontos, hogy megértsük magunkat. Ha ez megvan, akkor esély van arra, hogy a közös tevékenységekben szinergiát teremtsünk, ami a hatodik szokás tanítása. Mindezt csak akkor tudjuk megvalósítani, ha törődünk magunkkal. Ez a hetedik szokás.

Megismerve a hét szokást, saját magamon, majd kamasz gyermekeimen kipróbálva, kiemelkedő változásokat tapasztaltam. Akkor fogalmazódott meg a gondolat: módot keresek arra, hogy beépíthessem intézményünk nevelési struktúrájába. Megvizsgálva a helyi tantervet, egyeztetések után a felső tagozat osztályfőnöki óráit találtam alkalmasnak a program megvalósításához. Tizenhat óras tematikus tervet készítettem órákra lebontva négy szintre. A négy évfolyamra elosztva, spirálisan építettem fel a szokások megismerését. Fontosnak tartottam, hogy a 21. század pedagógiai módszereinek alkotó alkalmazásával tevékenységre alapozó és élménypedagógiai elemekkel színesített dokumentumot készítsek. Az egyes szokások megértéséhez és gyakorlásához feladatlapokat is készítettem. Az első szintet a 2017/18-as tanévben két kollégám segítségével próbáltuk ki három osztályban. Tapasztalatainkat rendszeresen megosztottuk egymással, ahol kellett, módosítottunk a terveken, a feladatlapokon. Tanulóink önszorgalomból illusztrációkat is készítettek, melyeket igyekeztünk kreatívan

rádolgozni a feladatlapokra. A program sikerét jelzi, hogy a 2018/19-es tanévben mindhárom ötödik osztály osztályfőnöke beépítette osztályfőnöki óráiba a 7 szokás órákat. Bekerült a pedagógiai programunkba is, és elkezdtük a második szint próbaévet a hatodik évfolyamon. Ezen a szinten már ismerik a tanulók a szokásokat, de új gyakorlatokkal, új dimenziókban találkozhatnak velük és az előző évtől eltérően, többnyire kooperatív munkaformában dolgozzák fel a feladatokat. A folyamat közepén tartunk, az előző évhez hasonlóan tapasztalatainkra alapozva változtatunk a terveken és a feladatokon, ahol kell.

A szülőktől több pozitív visszajelzést is kaptunk a programról, ők is meg tapasztalják azt a változást, ami a szokások nyomán alakul ki a tanulóinkban. Céltudatosabbak, időterveket készítenek, több a szabadidejük, segítőkészebbek és figyelmesebbek.

A 7 szokás iskolakultúra-fejlesztő program mára már több mint 4000 iskolában és óvodában került bevezetésre a világon. Magyarországon közel 60 intézmény ismerkedett meg vele. A Magyar Tudományos Akadémia kutatásai szerint azokban az intézményekben, ahol működik a program, javulnak a tanulmányi eredmények, kevesebb a fegyelmezési probléma, eredményesebb a diákok együttműködése. Reményeink szerint ez a mi intézményünkben is bekövetkezik!

Professzor dr. Bagdy Emőke *A kiemelkedően eredményes fiatalok 7 szokása* című könyv előszavában az alábbiakat írja: „A 7 szokás címkéje alatt végül olyan csodálatos élettanítást nyerünk, amely alapján magam ennek a könyvnek inkább ezt a címet adnám: Élettitkok – így készülj a felnőttiségre, boldogságra! Ha tehetném minden tíz és húsz év közötti fiatal (és szülei) számára ajándékba adnám: hadd erősödjék az életbátorságuk!”²

Az ajándék hozzánk is elérkezett, amikor pályázatunkat befogadta a Kiváló Nevelési Kultúráért Alapítvány a 7 szokásra épülő Életrevaló programba való belépésre. Tizenhat pedagógus kolléga és egy szülő kapott lehetőséget arra, hogy ingyenesen végezze el a képzést. Ha a szülői közösségek vállalják a feltételeket, akkor hozzáférünk azokhoz a tanulói munkafüzetekhez, tanári módszertani kézikönyvekhez, interaktív felületekhez, melyek magasabb szintre emelhetik ezt a nevelési programcsomagot, hogy még sikeresebben formálhassuk diákjainkat.

Az eddig sikeresen kipróbált két szint erősít minket abban, hogy érdemes ezen az úton tovább haladni, hogy mi magunk és tanulóink is elérjük, hogy „fent” legyünk „az ember magasán”!³

² Vö. Sean COVEY: *A kiemelkedően eredményes fiatalok 7 szokása*. (Ford.: Balázsnyé Szucsik Judit) Harmat Kiadó, Bp., 2014. 6.

³ ÁPRILY Lajos: *Esti dal*.

Irodalom

Dr. Stephen R. Covey, *A kiemelkedően eredményes emberek 7 szokása*, Bagolyvár, Bp. 2004.

Sean Covey, *A kiemelkedően eredményes fiatalok 7 szokása*, Harmat, Bp. 2015.

Sean Covey, *A vidám gyerekek 7 szokása*, Harmat, Bp. 2015.

Franklin Covey, *A 7 szokás a családukban*, Harmat, Bp. 2015.

Internetforrás:

<http://www.eletrevalo7szokas.hu/index.html> (2019.02.23.)

Manz Adelheid

ÜBERSCHREITEN SPRACHLICHER GRENZEN IN DEN FRÜHEN JAHRZEHNTEEN DER STAATLICHEN LEHRERAUSBILDUNGSANSTALT IN BAJA

Im Mittelpunkt des Vortrags stehen die Gründung und die frühen Jahrzehnte der jetzigen Hochschule, die damals als Staatliche Lehrerausbildungsanstalt („Állami Tanítóképezde“) genannt wurde. Im Rahmen einer historischen Perspektive werden auf sprachpolitische Maßnahmen der damaligen Zeit z. B. auf die Regelung der Staatsschulen, auf das ungarische Nationalitätengesetz sowie auf die Madjarisierungs-Bestrebungen der ungarischen Regierung eingegangen. Dabei werden die mehrsprachigen Voraussetzungen und Umstände des damals etablierten Pädagogischen Instituts in Baja dargestellt, eine Kurzanalyse der Dokumentation des Unterrichtswesens gegeben.

Auf Grund der seit 1872 jährlich unter dem Titel „*A Bajai Magyar Királyi Tanítóképezde Értésítője*“ erschienenen Berichte kann der damalige Unterricht der theoretischen und praktischen Ausbildung verfolgt und durch die authentischen Aufzeichnungen auch dargestellt werden, welche Rolle die Lehrerausbildung im mehrsprachigen Donaudreieck von Anfang an ausübte und auch heute noch ausübt.

1. Geschichtlicher Hintergrund

Der historische Einblick wird mit der ungarischen Revolution 1848, deren Ziel die Gründung eines ungarischen Nationalstaates war, begonnen. Da diese Märzrevolution und auch der Freiheitskampf 1848/49 niedergeschlagen werden, kann das genannte Ziel - die Gründung eines ungarischen Nationalstaates - erst etwa 20 Jahre später in der Staatsordnung des Dualismus durchgesetzt werden. Im Österreichisch-Ungarischen Ausgleich 1867 werden die ungarische Verfassung von 1848 und eine ungarische Eigenstaatlichkeit anerkannt, aber auch die gemeinsamen sowie auch die „dualistischen“ gemeinsamen Angelegenheiten wie z. B. die Regelung der Staatsschulen festgelegt (Seewann, Band 2 :8).

Die erste dualistische Regierung (20.02.1867. – 14.11.1871) entsteht mit Graf *Gyula Andrássy*, der am 17. Februar 1867 zum ungarischen Ministerpräsidenten berufen wird. Auch der Landtag wird wiederhergestellt, Siebenbürgen und das Banat werden wieder mit Ungarn vereinigt. Als eigenständiger Staat wird nur Ungarn von Wien anerkannt, den anderen Bevölkerungsgruppen der Monarchie wie z. B. den Kroaten, Rumänen, Serben oder Slowaken bringt der österreichisch-ungarische Ausgleich in diesem Sinne nichts. Daher wird es eigentlich u. a. möglich, dass die Magyarisierungs-Bestrebungen dominant werden können.

Es tritt zwar Ende 1868 ein *ungarisches Nationalitätengesetz* in Kraft, das jeden Bürger unabhängig davon, welcher Nationalität er angehört, mit den gleichen Rechten ausstattet, doch in der Wirklichkeit, werden diese Rechte kaum ermöglicht. Das von *Ferenc Deák* vorgelegte Gesetz sagt über den eigenen Sprachgebrauch der Nationalitäten nichts Konkretes aus, und damit wird die Möglichkeit geschaffen, dass die sprachliche Gleichberechtigung, die der kaiserliche Hof davor gewährte, verschwindet und Ungarisch auf allen Gebieten (im Parlament, in der Regierung, in der Rechtspflege, in den Schulen usw.) an die erste Stelle gerät.

2. Schulwesen

Im Weiteren wird *das Schulwesen* dieser Zeit verfolgt: Hervorzuheben wird der aufgeklärte Reformpädagoge der Zeit, Baron *József Eötvös* (1813-1871), Namensgeber unserer Hochschule in Baja, der seine Ansichten schon vor dem Ausgleich in seinen Leipziger Schriften formulierte: 1850 „Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich“, 1859 „Die Garantien der Macht und Einheit Österreichs“ und 1860 „Die Sonderstellung Ungarns vom Standpunkte Deutschlands“. Als Minister für kirchliche und Bildungsangelegenheiten setzt er sich schon 1848 und dann auch 1867 die Modernisierung der allgemeinen Bildung als Ziel. In seiner ersten Amtszeit, 1848 bringt er die Gesetzesvorlage über den Volksunterricht ein und in der Battyhány-Regierung tritt Ungarns erstes Gesetz über die Volksbildung in Kraft: Das Gesetz Nr. 38 von 1868 über die öffentliche Volksschulbildung. Es besteht aus 9 Kapiteln und 148 Paragraphen (Rácz-Fodor Sándor: 11). Nach diesem Reformprogramm wird die Schulpflicht der 6-12jährigen Kinder eingeführt, für die Armen ein gebührenfreier und staatlicher Unterricht. Geregelt werden auch die Pflichtfächer und die Stundenzahl.

Schuljahr	UNGARISCHES SCHULSYSTEM			Alter
17		Universität Fachhochschule		23
16				22
15				21
14				20
13			19	
12		Fachmittelschulen: (landwirtschaftliche, berufliche, Handelsschule) Bildungsanstalte für Lehrer, Erzieher	Gymnasium	18
11				17
10			Realschule	16
9	Wiederholungsschule Lehre			15
8		Bürgerschule		14
7			13	
6			12	
5			11	
4			10	
3		Obligatorische Volksschule		9
2			8	
1		Kindergarten vom 3 bis zum 6 Lebensjahr		7

Abbild 1: Das ungarische Schulsystem im Dualismus¹

Nach der Volksschule mit 6 Klassen gibt es die Schule der Wiederholung für Gesellen (die Lehre), und als neuer Schultyp erscheint die Bürgerschule mit

¹ <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/09.02.html> – download am 20. 07. 2018

4 Klassen (Siehe Abb. 1). In die Bildungsanstalt für Lehrer kann man sich im 15. Lebensjahr nach dem Absolvieren der Bürgerschule oder der 4. Gymnasialklasse oder der Realschule bewerben (Siehe §86 Gesetz 38 von 1868).

Im §81 wird auch festgehalten, dass man 20 neue Lehrerbildungsanstalten auf dem Lande (Vgl. Szakál, 1934 :73)² ins Leben ruft. Noch im Herbst 1869 wird die erste staatliche Anstalt in Buda und im darauffolgenden Jahr, 1870 in Baja /Südungarn gegründet.

3.1870, Etablierung der staatlichen Lehrerausbildung in der Donaustadt Baja/Südungarn

Am 19. Juni 1870 wird in der Ratssitzung beschlossen, dass die Stadt Baja ein geeignetes Grundstück, 300 000 Ziegel zum Aufbau einer Lehrerbildungsanstalt sichert und zum Unterricht vorübergehend das Gebäude der Gendarmenkaserne anbietet. Das Bittgesuch wird an den Bildungsminister Eötvös zugeschickt, der kurzfristig (am 23.06.1870) darauf antwortet, das Angebot annimmt und verordnet, das Institut zu errichten. Am 30. September 1870 wird die Gründungssitzung des Verwaltungsrates abgehalten und am 17. Oktober die Bildungsanstalt feierlich eröffnet (Czirfusz, 1872: 16-17).

Eine Bereicherung der reformpädagogischen Maßnahmen von Eötvös sind auch die Gründung vom Schulrat, die Einführung einer Schulinspektion, wonach auch der Unterricht in den konfessionellen Schulen staatlich kontrolliert werden kann und die Bildung kein Privileg mehr der Kirche, sondern ein einheitlicher, staatlich geregelter Unterricht werden kann. An der Bildungsanstalt in Baja wird z.B. zum Ratsvorsitzenden der Schulinspektor des Komitats Batsch-Kiskun, *Milos Dimitrievics* und zum ihn vertretenden Ratsvorsitzenden *Ferenc Czirfusz*, der Direktor der Lehrerbildungsanstalt. Der Rat besteht noch aus 5 Mitgliedern und 3 Ersatzmitgliedern. Czirfusz leitet als Direktor 5 Jahre lang die Schule, 1876 wird er zum Komitat-Inspektor und dadurch automatisch zum Ratsvorsitzenden der Lehrerbildungsanstalt (Bartsch, 1978: 3).

In den Jahresberichten stehen Informationen über die Unterrichtsfächer, Unterrichtsmittel, Praxisschule, Ereignisse im gegebenen Schuljahr und auch statistische Angaben über die Anzahl der Schüler nach der Religion, der Nationalität, und Angaben darüber, wie viele Schüler eine staatliche finanzielle Hilfe (15 oder 8 Forint im Monat), bzw. ein zusätzliches Stipendium erhalten (Siehe Tabelle 1).

² Die staatlichen Bildungsanstalten mit Gründungsjahr:

1869 Buda (für Jungen und auch für Mädchen), Csurgó, Sárospatak (Ungarn) und Lučenec/Lizen (Zips). 1870 Baja (Ungarn) und Levice/Lewenz, Modra/Modern, Kláštor pod Znievom/Znióvárálja (Slowakei), sowie Deva/Diemrich, Cluj-Napoca/Klausenburg für Mädchen, Sighetu Marmatiei/Maramureshsigeth, Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, Zalău/Zillenmarkt (Rumänien).

1871 Kiskunfélegyháza (Ungarn), Spišská Nová Ves/Zipser Neudorf, Pozsony/Pressburg für Mädchen (Slowakei), Cluj-Napoca/Klausenburg für Jungen (Rumänien), Subotica/Maria-Theresiopolis für Mädchen (Serbien). 1873 Arad (Rumänien). 1879 Čakovec/Tschakturn (Kroatien).

A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJA – EJF 2018

Um die Angaben verfolgen zu können, wird der Text der Tabelle übersetzt.³ (Czifusz, 1872: 31).

Schuljahrgang	1871/2 immatrikuliert			Glaube				Nationalität				Am Schuljahrende 1872	Staatlich Hilfe			Stipendium zusätzlich		Geburtsort Komitat: Person	
	aus Baja	nicht aus Baja	Insgesamt	Römisch-katholisch	Augustiner	Reformiert	Jüdisch	Insgesamt	Ungarisch	Deutsch	Südslawen aus Dalmatien		Insgesamt	15 Ft/Monat	8 Ft/Monat	Insgesamt	100 Ft (Rudolf)		300 Ft (Parcsetics)
I.	6	30	36	30	1	2	3	36	28	4	4	36	25	16	6	22	1	0	Arva: 3 Batsch-Bodrogh: 55 Borsód: 1 Csongrad: 2 Esztergom: 1 Nyitra: 4 Pest: 6 Somogy: 1 Tolna: 3 Veszprém: 4 Baden n. h.
II.	16	29	45	41	1	2	1	45	34	3	8	1	35	13	18	31	0	1	
A	22	59	81	71	2	4	4	81	62	7	12	81	60	29	24	53	1	1	

Tabelle 1: Statistische Angaben

Im Gründungsjahr werden 45 Schüler immatrikuliert, im Unterrichtsjahr 1871-1872 36 Personen. Von den 81 Schülern kommen die meisten aus dem Komitat Batsch-Bodrogh, aber aus der Stadt Baja nur 16 und 6 Personen. Die Mehrheit hat einen römisch-katholischen Glauben, es gibt 2 Augustiner, 4 Personen sind reformiert und 4 Personen jüdisch. Auch die Nationalität der Schüler wird festgehalten: Der Statistik nach haben im ersten Jahrgang 28 Personen, im zweiten Jahrgang 34 Personen eine ungarische Herkunft. Wenn man aber im Jahressbuch weiterblättert, dann stößt man auch auf die Namenslisten beider Jahrgänge. Auf Grund der Analyse des Datenmaterials kann festgestellt werden, dass die Namensliste und die Angaben über die Schüler nach der Nationalität nicht im Einklang zu sein scheinen. Deutsch klingende Namen gibt es 11 von den im Gründungsjahr immatrikulierten 45 Schülern wie *Ignác Berger*, *Gyula Czincker*, *Lajos Hummel*, *Ferencz Ilich*, *Lajos Kniesbeck*, *Ignác Mayer*, *János Nell*, *Sándor Pollák*, *József Sterk*, *Nándor Sterk* und *Pál Tauz*, demgegenüber werden in der Tabelle nur 3 deutsche Schüler angegeben. Dalmatischer Herkunft sind laut Tabelle 8 Schüler, doch tragen 11 Schüler einen slawischen Namen wie *János Budincs*, *Gyula Burits*, *Béni Csilics*, *István Csilics*, *János Delits*, *Ferencz Dragilovits*, *János Goralits*, *Péter Mathievits*, *Kálmán Partecsis*, *István Sztárcsevics* und *József Temunovits* (Czifusz, 1872: 29-30).

Spannend und interessant sind zu verfolgen die Benennungsänderungen in den statistischen Angaben für die Zugehörigkeit der Nationalität: Im Jahresbericht 1874 und 1875 wird nicht mehr nach der Nationalität, sondern nach der Muttersprache der Schüler gefragt (Czifusz, 1874: 49 und Czifusz, 1875: 50). Nach dem Direktorenwechsel 1876 stehen in der Tabelle Angaben zur Sprache im 3. Jahrgang bis auf eine Person Deutsch und bei 19 Personen Ungarisch, im

³ Czifusz, 1872, 31.

2. Jahrgang bei allen 44 Personen Ungarisch und auch im 1. Jahrgang ist Ungarisch weiterhin dominant (Samu, 1878: 28). Eine Näherung zur Realität zeigen die statistischen Angaben von 1879, indem auf die Mehrsprachigkeit hingewiesen wird. Demnach gibt es im 3. Jahrgang nur noch 21 einsprachige Ungarn, 14 ungarisch-deutsche Zweisprachige und 3 ungarisch-kroatische zweisprachige Personen. Im 2. Jahrgang sind nicht mehr alle Schüler, sondern nur 22 einsprachige Ungarn und es werden 9 ungarisch-deutsche Zweisprachige und 2 ungarisch-kroatische zweisprachige Personen. Im 1. Jahrgang werden 25 einsprachige Ungarn, 16 ungarisch-deutsche Zweisprachige und 4 ungarisch-kroatische zweisprachige Personen immatrikuliert.⁴

4. Magyarisierungsmaßnahmen

§ 58 des Gesetzes Nr. 38 von 1868 geht auch auf die Unterrichtssprache ein. Der Paragraph 58 legt fest: „Jedem Schüler soll der Unterricht in seiner Muttersprache erteilt werden, wenn diese Sprache eine der gebräuchlichsten ist.“⁵ Doch wird mit diesem eingeräumten sprachlichen Autonomierecht von den Gemeinschaften unterschiedlich „umgegangen“: Die protestantische Kirche der Siebenbürger Sachsen oder die griechisch-orthodoxen Kirchen der Serben befolgen die Gesetze der Autonomie und als Träger der Schulen können sie auch ihre Sprachen bewahren. Anders ergeht es den Nationalitäten z. B. den Slowaken und den Deutschen, die über keine eigene Kirchenorganisation verfügen, denn die katholische, evangelische und reformierte Kirche im Königreich Ungarn setzt als Schulträger im Allgemeinen andere Prioritäten: Als Unterrichtssprache wird nicht die Sprache der Nationalitäten, sondern die Landessprache Ungarisch gewählt. Bis 1900 sind in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie über 90 % der Schulen in kirchlicher Hand.⁶

Im Dualismus werden Einheit von Staat, Nation und Nationalsprache als untrennbar aufgefasst. Diese Überzeugung spiegeln die Gesetze und Verordnungen wider, die nationalistischen Maßnahmen, die den Gebrauch der ungarischen Sprache fördern bzw. vorschreiben, sie erscheinen nach 1875 kontinuierlich und immer stärker: So wird z. B. vom Ministerpräsidenten *Kálmán Tisza* in seiner relativ langen Amtszeit (20.10.1875-13.03.1890) diese Magyarisierungspolitik voll ausgeübt. Er nutzt nicht nur das Schulgesetz zur Gründung ungarischer Schulen, sondern lässt auch die Nationalitätenvertreter aus der Politik und Verwaltung verdrängen und ausschließen.

Ágoston Trefort, Bildungsminister (1817-1891) lässt auf Grund des neuen Volksschulgesetzes 1879 die ungarische Sprache in allen Volksschulen obligatorisch einführen. Die Schüler sollen bis zum Abschluss der 4. Volksschulklasse Ungarisch in Wort und Schrift beherrschen. Das Mittelschulgesetz 1883 bestimmt die Einführung der ungarischen Sprache und Literatur als obligatorische

⁴ Bartsch, 1978. 10.

⁵ Balogh, 2002. 79.

⁶ Seewann, Band 2, 17–18.

Fächer in den Gymnasien und Realschulen, das Abitur soll auf Ungarisch abgelegt werden. Für Lehrer werden ungarische Kurse im Sommer organisiert, um fehlende Ungarisch-Kenntnisse nachzuholen, angehende Lehrer müssen in Ungarisch eine Prüfung ablegen. Und das Kindergartengesetz 1891 schreibt vor, die Kinder mit Grundkenntnissen der ungarischen Sprache vertraut zu machen. Damit ist die Magyarisierung des Unterrichtes in der allgemeinen Bildung auf allen Ebenen gesichert.

Nach dem Bildungsminister Grafen *Albert Apponyi* (1846–1933) benannten Schulgesetz von 1907, „*Lex Apponyi*“ kann eine doppelte Strategie durchgeführt werden: Einerseits werden die Lehrergehälter erheblich erhöht und damit werden die nicht staatlichen Schulen unter Druck gesetzt, auch die Gehälter zu erhöhen. Schulträger, die keine finanziellen Erhöhungsmöglichkeiten haben, sind auf staatliche Unterstützung angewiesen, die aber andererseits davon abhängig gemacht wird, ob die Schüler wie auch die Lehrer der ungarischen Sprache mächtig sind. Schulinspektoren kontrollieren diese Kenntnisse. Auch die Schulbücher müssen in den staatlich unterstützten Schulen durch das Bildungsministerium besorgt werden.⁷

5. Ausbildung der Nationalitäten-Pädagogen auf Ungarisch

Verbinden wir die untersuchte Zeit während der Monarchie mit der Unterrichtssituation an der Hochschule heute. Eins hat sich nicht verändert: die Unterrichtssprache war von Anfang an und blieb, ist auch heute UNGARISCH, denn es werden sog. Nationalitäten-Fachrichtungen für Kindergartenpädagogen und für Grundschullehrer angeboten. Die Fachrichtung in Credits ausgedrückt ist etwa 1/6, also 33/180 ETCS bei den Kindergärtnerinnen und 36/240 ETCS bei den Grundschullehrern. Diese Tatsache bestimmt die Unterrichtssprache, denn Ungarisch ist die dominante Sprache und es kann formuliert und festgehalten werden, dass die Nationalitäten-Pädagogen in Ungarn nicht in ihrer Nationalitätensprache, sondern auf Ungarisch ausgebildet werden. Daher kann an dieser Stelle betont werden, dass in der Ausbildung eine markante, konzeptionelle Veränderung notwendig ist, nämlich die ZWEISPRACHIGE PÄDAGOGISCHE AUSBILDUNG für Kindergartenpädagogen und Grundschullehrer. In diesem Fall könnte/sollte das fachdidaktische und fachsprachliche Angebot in Mathematik, in Musik, in Naturkunde, in Sport, in visueller Erziehung und in Werken auch in der Ausbildung an der Hochschule zweisprachig angeboten und unterrichtet werden. Nicht nur ab und zu ergänzend in Fortbildungen, sondern fest in den Ausbildungs- und Stundenplan eingebaut. In diesen Fächern ist nämlich die deutsche Sprache ein Mittel der Kommunikation: Es müssen Gedanken auf Deutsch formuliert, Meinungen geäußert, angenommen oder abgelehnt werden. Dazu muss man deutsch denken können. All das wäre oder ist das Ziel des Deutschunterrichtes im Allgemeinen.

Die EJ Hochschule versucht seit Jahren in diesem Sinne aufzutreten und all dem gerecht zu werden. Mütterländer könnten/sollten dabei tatkräftig helfen – diese Meinung wird im ungarischen Bildungsministerium vertreten und in

---

⁷ Seewann, Band 2, 32.

Sache Auslandsungarn vollkommen verwirklicht. Ungarn ist Träger zahlreicher Hochschulen und Universitäten in der Slowakei, in der Ukraine, in Rumänien und auch in der Wojwodina/Serbien. Dieses Konzept verfolgend gibt es schon mehr als 60 deutsche Institute (Schulen und Kindergärten) auch in Ungarn landesweit. Ihr Träger sind jedoch die örtlichen Nationalitäten-Selbstverwaltungen und/oder die LdU.

Als eine Herausforderung der Zukunft steht dieser große Schritt noch vor uns, nämlich die Verwirklichung des Konzeptes des zweisprachigen Unterrichtes bzw. Studiums auf Hochschulebene.

LITERATURVERZEICHNIS

Balogh Sándor: *A magyar állam és a nemzetiségek: A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848-1993*. Napvilág Kiadó, Bp., 2002.

Dr. Bartsch Samu: *A bajai magyar királyi állami tanítóképző-intézet értesítője az 1882 – 83-iki (13-ik) tanévről*. Nyomtatott Nánay Lajos könyvnyomdájából, Baja, 1875.

Czirfusz Ferenc: *A bajai magyar királyi állami tanítóképezde értesítője az 1872/3-ik tanévről*. Nyomtatott Paul Károlynál, Baja, 1872.

Czirfusz Ferenc: *A bajai magyar királyi állami tanítóképezde értesítője az 1873/4-ik tanévről*. Nyomtatott Paul Károlynál, Baja, 1874.

Czirfusz Ferenc: *A bajai magyar királyi állami tanítóképezde értesítője az 1874/5-ik tanévről*. Nyomtatott Paul Károlynál, Baja, 1875.

Kiss, József: *Nők a tanítói pályán Budapest*. Dunántúl Egyetemi Nyomdája, Pécs, 1929.

Online verfügbar:

http://mtdaportal.extra.hu/books/kiss_jozsef_nok_a_tanitoi_palyan.pdf
(zuletzt geprüft am 18.10.2018)

Rutsch, Nóra/Seewann, Gerhard: *Geschichte der Deutschen in Ungarn für die 9.-12. Klasse*. Pécs, 2014.

Online verfügbar: <http://udgeschichte.hu/> (zuletzt geprüft am 08.10.2018)

Samu József: *A bajai magyar királyi állami tanítóképezde értesítője az 1877-78-iki tanévről*. Nyomtatott Nánay Lajos gyorsajtóján, Baja, 1878.

Seewann, Gerhard: *Geschichte der Deutschen in Ungarn: 1860 bis 2006*, Band 2, Marburg, Verlag Herder Institut, 2012.

Szakál, János: *A magyar tanítóképzés története*. Hollóssy János Könyvnyomató, Budapest, 1934.

Jäger-Manz, Monika: *Deutsch-Ungarische Zweisprachigkeit an Bildungseinrichtungen Ungarns*. In: Geiger-Jaillet, Anemone (Hrsg.): *Lehren und Lernen in deutschsprachigen Grenzregionen*. Bern, Peter Lang, 2010

Katalin Árkossy, Koloman Brenner, Maria Erb, Susanne Gerner, Elisabeth Knipf, Karl Manherz, Dezső Szabó, Katharina Wild: *Ungarndeutsche Minderheitenkunde*. Bölsész Konzorcium, Budapest, 2006.

Maria Erb- Elisabeth Knipf-Komlósi (Hrsg.): *Tradition und Innovation*. Bp: ELTE Germanistisches Institut. 2007.

Nationalitäten-Schulen und Unterricht im Kádár Regime/ Nemzetiségi iskolák és oktatás a Kádár-korszakban.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalano_s/etnikum_es_educatio/pages/007_nemzetisegi_iskolak_kadar.htm

Pukánszky-Németh: *Neveléstörténet – 9.2 Pedagógia és iskoláztatás 1867-1919 között (Erziehungsgeschichte – 9.2 Pädagogik und Einschulung zwischen 1867-1919)*. Online verfügbar: <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/09.02.html>.

Rácz-Fodor Sándor: *Az állami tanítóképzéstől az Eötvös József Főiskoláig. A bajai tanítóképzés története 1870-től 1996-ig*. EJF Kiadó, Baja

Abstract

Nyelvi limesek átlépése a bajai állami tanítóképző kezdeti évtizedeiben

Magyarország a 19. sz. végén, más európai országokhoz hasonlóan, olyan országnak számított, amelyben több nemzetiség, nyelv és kultúra élt egymással és egymás mellett. A két- és többnyelvűség a lakosság hétköznapi életéhez tartozott. Előadásom középpontjában a délmagyarországi többnyelvű térség, az Észak- és Dél-Bácska határán található Dunamenti Város Baja áll. Egy rövid történelmi betekintés keretében megemlítsük a kor nyelvpolitikai intézkedéseit, pl. a népiskolákról, a nemzetiségekről szóló törvényt, a magyar kormányok magyarosítási törekvéseit. Majd eredeti dokumentáció rövid elemzése alapján, megvizsgálásra kerülnek az 1870-ben létesített tanítóképző nemzetiségi adottságai és körülményei, a nyelvoktatási és nyelvhasználati lehetőségek a tanítóképzés kezdeti évtizedeiben. Végezetül megfogalmazásra kerül a több-nemzetiségű környezetben található bajai tanítóképzés múltban és napjainkban betöltött szerepe és jelentősége.

Csilla Pogány

**ABOUT THE NEED OF A SELF-SUPPORTING STRATEGY
IN THE HUNGARIAN TERTIARY EDUCATION**

Hungarian higher education has been subject to numerous changes during the past decades and the initiative has been taken predominantly by the different governments that we have had. Strangely enough higher education has reacted to these with inexplicable inertia. Tertiary education seems to be waiting for reforms from the outside instead of making up a national strategy of its own both on the level of colleges and universities and there are no signs of strategic thinking in a sector which abounds in highly trained professionals.

István Polónyi¹ in *Felsőoktatás és tudománypolitika* (2009) observes that there has been no change of regime in the Hungarian scientific policy and that higher education has still been incarcerated by academic values and institutional self-interests. Within such circumstances the leadership often has to make compromises within the university (or college) in order to meet the expectations of different departments and institutes. He points at the fact that governmental research projects are almost the only means by which theory and actual practice can meet within scientific and innovation policy.

As a general tendency since the 70ies European governments have determined in an increasing measure the nature of higher education developments, the professional structure of the courses, the content of the offered courses etc. The amount of state financing has also been reduced and tertiary institutions have been encouraged to increase their incomes on their own. By now higher education institutions have formed a new service sector having a management of their own. As a result educational and research autonomy have been reduced and marketing strategies have become of primary importance.²

One of the things Polónyi³ denounces in his writing is exactly the lack of a business oriented management within the Hungarian higher education institutions. There has been a change in this respect since the publication of the essay as in 2014 the chancellery system was introduced by the Hungarian government in order to fill in this hiatus. However, we have had little information about how successful this governmental measure has proved to be so far.

Things have changed a little also regarding the projects where theory and practice can meet within scientific and innovation policy. Some of the tertiary institutions have already developed their own theory and practice (dual) courses

¹ POLÓNYI István, *Felsőoktatás és tudománypolitika*. In: *Educatio*2009/1, 2009. (online) <http://epa.oszk.hu/01500/01551/00047/pdf/913.pdf> (2017. 04.20.), 98–101. (A továbbiakban Polónyi, 2009.)

² POLÓNYI, 2009., 90–92.

³ POLÓNYI, 2009., 98–100.

as a result of the co-operation with the private sector, but there is still much to be done in this respect as well.

While the modernization of the Hungarian higher education sector has been taking place at a snail'space, the system of science has transformed almost unnoticed. Laki János and Palló Gábor⁴ in *Projektvilág és informális hálózat a tudományban* (2001) draw the attention to the way science has changed by the 21st century. It has become a collectively done activity by scientists who work together to solve problems that have not been selected by them as opposed to an individual activity and based on personal interest as it was before. Science functions mostly as an applied science and is transdisciplinary, it is predominantly project-based. It seems that Big Science (Derek de Solla Price's term) has gained ground over Small Science, which means that scientists work together on big projects having a well-defined finality, coming from different scientific fields in order to work on specific parts of the project. The results then are put together and are used in order to achieve the goal set up for the project. Scientists are responsible for the results they have achieved and for the money they have spent on getting the results.

As Altbach⁵ points out in *The Decline of the Guru* (2002) this accountability limits the scientists' traditional autonomy, as their activity is monitored, which leads to the loss of a certain social prestige and transforms the academic position into a less attractive one. Consequently, the academic staff undergoes a global crisis which is deepened by the fact that besides the thorough knowledge of his/her own field, the scientist/scholar is also required to have a managerial attitude in order to be able to increase the number of students and the income of the university (or college). As a result there is less time for teaching and research due to the managerial tasks that have to be performed.

So far we have attempted to overview some of the tendencies and problems that have occurred on global and domestic level in higher education, and in the following we would like to list some of the tasks that need to be fulfilled on national level in the future.

Human capital, though, is a key factor of competitiveness within a higher education institution. In her essay (2014) about human capital in higher education Petóné Dr. Csuka Ildikó⁶ looks into the factors that affect the quality of human capital and her findings are the following: hiring the appropriate person, investing in the staff (trainings, further trainings), „company” (= university, college) culture, sharing information within the institution, appropriate employee reward and recognition system (not solely financial).

⁴ LAKI János és PALLÓ Gábor, *Projektvilág és informális hálózat a tudományban.*, 2001. (online) http://www.mta.t-mobile.mpt.bme.hu/dok/2_laki-pallo.pdf (2017.04.23.), 174–175.

⁵ ALTBACH, Philip.G., *The Decline of the Guru*. Chestnut Hill, Massachusetts: Boston College, 2002., 9–10.

⁶ PETÓNÉ DR. CSUKA Ildikó, *Emberitőke-elemzés a felsőoktatásban oktatók körében*. 2014. (online) http://kgk.uni-obuda.hu/sites/default/files/15_PetoneCsukaIldiko_Emberitoke.pdf (2017.02.27.), 302–309. (A továbbiakban Petóné Dr. Csuka Ildikó, 2014.).

She also analyzes those aspects that determine the choice of higher education institution by the teaching staff and those that influence their loyalty towards the institution.⁷ In this respect the prestige of the institution, its mission and its aims, the degree to which it is market oriented and the professional and promotional possibilities proved to be the relevant factors.

Taking into consideration Petőné dr. Csuka Ildikó's⁸ findings and taking them into account not only at the level of a single institution, but also at the entire level of the Hungarian tertiary education, we could exploit the potential of the human capital in this sector in the following way:

(1) by *investing in the staff* through organizing trainings based on the needs of the academic staff in order to ensure their professional development. At present there would be a great demand for this, but there are hardly any such trainings despite of the fact that we have plenty of well-trained professionals who could offer to share their knowledge by organizing courses for their colleagues interested in their specific field of study;

(2) by *sharing information among higher education institutions* in order to develop a *common strategic thinking* regarding the demographic issue, the common research projects with great relevance and the question of their financing (in case they are not government or EU financed) a thing, which could lead towards a gain in prestige, or the problem of overrepresented fields of study. Common marketing strategies could be developed which prefer win-win deals on national level to solely institutional interests. Another issue would be to find financially and professionally motivating ways to recruit new staff, a vital question especially for smaller institutions having an aging staff;

(3) „*company*” (= *college, university*) *culture* could be strengthened by the encouragement of professional co-operation among institutions in the field of teaching, in supporting talents, in organizing professional competitions and cultural or sports events etc.;

(4) *an appropriate employee reward and recognition system (not only financial)* should be defined which takes into consideration both academic and educational achievements of the academic staff. A change would be more than desirable regarding educational achievements as they have been neglected for a long time. There is also a need for a more accurate definition of college level research and staff promotion issues.

Higher education is a sector that has a great impact on determining the future of a country and we, the academic people of this country are responsible for this future. It is obvious that reforms are the most successful when they come from *within*, as higher education people know best what they need, and the sector has the most highly trained human capital of the country to solve the problems. Only initiative is needed in order to develop a self-supporting strategy which is in concordance with the demands of the Hungarian tertiary education, our national and governmental directives and EU principles, and which

⁷ PETŐNÉ Dr. Csuka Ildikó, 2014., 305-307.

⁸ PETŐNÉ Dr. Csuka Ildikó, 2014., 302-309.

enhances the modernization of the Hungarian tertiary education and ensures high quality training.

Bibliográfia

ALTBACH, Philip. G., *The Decline of the Guru*. Chestnut Hill, Massachusetts: Boston College, 2002.

LAKI János és PALLÓ Gábor, *Projektvilág és informális hálózat a tudományban.*, 2001. (online) http://www.mta.t-mobile.mpt.bme.hu/dok/2_lakipallo.pdf

PETÓNÉ Dr. Csuka Ildikó, *Emberitőke-elemzés a felsőoktatásban oktatók körében.*, 2014. (online) http://kgk.uni-obuda.hu/sites/default/files/15_PetoneCsukaIldiko_Emberitoke.pdf

POLÓNYI István, *Felsőoktatás és tudománypolitika*. In: *Educatio* 2009/1, 2009. (online) <http://epa.oszk.hu/01500/01551/00047/pdf/913.pdf>

DANUBIUS NOSTER

SZERZŐINKRŐL

DR. BAYERLE Alajos, főiskolai docens,
EJF, Pedagógusképző Intézet, Baja
bayerle.alajos@ejf.hu

DR. DOMOKOS Áron PhD, adjunktus,
Kaposvári Egyetem, Pedagógiai Kar
domokos.aron@ke.hu

FÜLÖP Zoltán Ottó, PhD doktorjelölt,
ELTE BTK, Történettudományi
Doktori Iskola Atelier Interdiszciplináris Történeti tanszék
bombonera29@gmail.com

HUSZÁR SAMU Nóra, főiskolai tanársegéd
EJF, Pedagógusképző Intézet, Baja
huszar.nora@ejf.hu

DR. KAKUSZI B. Péter PhD főiskolai tanár,
Szegedi Tudományegyetem, JGYPK API Intézetvezető
toki@jgypk.szte.hu

LISKÁNÉ SVECZ Andrea, ének-zenetanár,
Bajai Eötvös József Általános Iskola
eotvosbaja@gmail.com

DR. MANZ Adelheid PhD, főiskolai tanár,
EJF, Nemzetiségi Intézet, intézetvezető, Baja
ejfmanz@gmail.com

DR. MARCZIN István PhD, egyetemi docens
EJF, Pedagógusképző Intézet, Baja
Marczin.Istvan@ejf.hu

PROF. DR. OBÁDOVICS J. Gyula ny. egyetemi tanár

DR. POGÁNY Csilla PhD, főiskolai docens
EJF, Nemzetiségi és Idegen Nyelvi Intézet Baja
pogany.csilla@ejf.hu

SZETTELE Katinka, tudományos segédmunkatárs
EJF, Nemzetiségi és Idegen Nyelvi Intézet, Baja
szettele.katinka@ejf.hu

DR. HABIL. TÓTH Sándor Attila PhD, főiskolai tanár,
Szegedi Tudományegyetem JGYPK API-EJF, Pedagógusképző Intézet,
toth.sandor.attila@ejf.hu

